

Управління освіти і науки Кіровоградської обласної
державної адміністрації
Кіровоградський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського
Кіровоградська обласна організація Українського товариства
охорони пам'яток історії та культури

Володимир Босько

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік

Люди. Події. Факти

ББК 63.3(4УКР-4КІР)Оя25
УДК 94(477) (059.3)
Б 85

В.М. Босько. Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік. Люди. Події. Факти. Кіровоград: Центр.-Укр.вид-во, 2007. - 244 с.

Альманах містить відомості про ювілеї понад 370 визначних особистостей як минулих часів, так і сьогодення (1648-1993), пов'язаних з нашим краєм; нагадує про пам'ятні події, що відбувалися на території Єлисаветградщини (Кіровоградщини). Близько 30 історико-краєзнавчих нарисів, побудованих на маловідомих архівних та історичних джерелах, розповідають про драматичні долі відомих людей та пам'яток архітектури Степової Еллади. Видання ілюстроване, розраховане на широке коло читачів.

Автор-упорядник: В.М. Босько, методист КОІППО імені Василя Сухомлинського; лауреат обласної премії імені Володимира Ястребова, лауреат обласної премії у галузі образотворчого мистецтва імені Олександра Осмьоркіна.

Рецензенти:

Г.Д. Ключек, доктор філологічних наук, академік, ректор КДПУ імені Володимира Винниченка.

А.С. Бук, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи КОІППО імені Василя Сухомлинського.

К.В. Шляховий, провідний науковий співробітник Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, голова обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Відповідальна за випуск: Л.В. Корецька, директор Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського

ISBN 966-583-154-2

© Босько, 2007
© Центрально-Українське видавництво, 2007

Не наука

История – это воскрешение.

Жюль Мишле.

*Ты как любовь, история! Ты мука
И радость для пытливого ума.
Ты что угодно – только не наука,
Не пыльные, прочтенные тома, –*

*Не мертвая Помпея, не Пальмира,
Не спекшаяся в жидкой лаве мышь.
На всех путях и перепутьях мира
Ты грозами весенними гремишь.*

*Встань во весь рост, гляди в живые лица,
В загадочные действия людей,
Осмелься их весельем веселиться,
Их горькими заботами владей.*

*Рифмуй куплет, малюй плакаты ярче,
Расти, опара, на живых дрожжах,
Тощай и бедствуй на пайковом харче,
Всем сострадай, рыданья не сдержав.*

*Все пригодится, все тебе на благо,
Все ты вплетишь в сверкающую ткань.
Запелся же морской соленой брагой,
Шей и пори, мни глину и чекань!*

*Как под тобою почва благодатна!
Как над тобою Млечный блещет Путь!
Чем хочешь будь – Вергилием у Данте
Голубкой у Пикассо, – только будь!*

*Я твой слуга, но критике подвергнусь,
Как интеллектуал-интеллигент,
За то, что защищаю достоверность
Недостоверных мифов и легенд.*

Павел Антокольский

В архиве

*О чем историк умолчал стыдливо,
Минувшее не вычерпав до дна,
О том на полках строгого архива,
Помалкивая, помнят письмамена.*

*Бумажная безжалостная память,
Не ведая ни страха, ни стыда,
Немало тайн сумела заарканить
В недавние и давние года.*

*Пером запечатленные навеки,
Здесь тысячи событий и имен
Как бы в непотопляемом ковчеге
Плывут по морю бурному времен.*

*И, отмечая все хитросплетенья,
История – бессмертная карга –
Здесь, словно Ева в час грехопаденья,
Бесхитростно бесстыдна и нага.*

Вадим Шефнер

Конец года

*Не до смеха, не до шуток, –
Для меня всего страшней
Этот узкий промежуток
В плотной толще зимних дней.
Та же кружит непогода,
В тех же звездах мерзнет свет,
Но умолкло сердце года,
И другого сердца нет.
Триста шестьдесят биений,
И впоследствии – шесть или пять,
А потом в метельной пене
Задышаться, умирать.
Это вздор. А кроме шуток,
Страшен так, что нету сил,
Напряженный промежуток
От рождений до могил.*

Мария Петровых

90 років від початку українізації

НАМ БИ ЕНЕРГІЮ ТВОРЕННЯ ПО-СПРАВЖНЬОМУ УКРАЇНІЗУВАТИ

«Милая! Ты спрашиваешь, что нового сейчас в Елисаветграде? У нас, слава Богу, все хорошо, недостает лишь энергии. Была бы она, так все было бы хорошо. Но ее нет, и решительно не знаем, где ее взять...»

...Как теперь ловко работают на эту энергию различные спекулянты. Боже мой, как работают. Приспосаблиются при ее помощи, везде пишут как бы украинизировать ее, а сами обделывают свои делишки...»

Влучно і дотепно сказано про реалії нашого сьогодення, чи не так? Навіть коментувати не хочеться... Річ, однак, у тім, що з'явилися ці напрочуд злободенні роздуми... 90 років тому. Я навів уривок із «Листа за кордон» (перекладеного з єврейської) якогось І. Табачника, опублікованого у єлисаветградській газеті «Трудовая жизнь» (1918, № 35), редактором-видавцем якої була О. Поклонська. Ось такі неймовірні зближення трапляються в історії.

Велика кримінальна революція, про неминучість якої при переході до ринкових відносин попереджали деякі розумні голови, таки сталася! Ніде правди діти: поділ та перерозподіл власності капіталізму з людським обличчям в Україні аж ніяк не сформували. Сьогодні – це така ж химера, як і гуманний соціалізм недавнього минулого.

Прикметно, що приблизно тоді ж, коли І. Табачник бідкався про брак справжньої енергії творення, у Єлисаветграді вирішувались проблеми українізації освіти:

«Г-ну Херсонскому Губернскому Комиссару по Народному Просвещению № 3963, 5 июня 1918 г.

В ответ на отношение за № 580, Елисаветградская городская управа имеет честь сообщить Вам, что во введении городского самоуправления всех школ имеется 23: начальных 19 и еврейских начальных 4; все бывшие церковные (числом 6) школы переданы городскому самоуправлению. Из всех преподавателей, имеющих в вышеозначенных школах, украинский язык могут преподавать только учитель и учительница 2-й Куцевской школы Федор

*Историчний календар Кіровоградщини на 2008 рік
Алейников и Елизавета Алейникова. Остальные преподаватели,
согласно полученных от них ответов, украинского языка не
знают».*

Серед завідуючих міськими початковими школами, котрі повідомили, що української мови не знають, мою увагу привернула завідувача Завадівським училищем... Тобілевич Ольга Костянтинівна. Погодьтеся, досить несподівано, що жінка з таким прізвищем і раптом не володіє українською мовою.

Через якихось вісім років все кардинально змінилось. Із матеріалів до Звіту про діяльність Зінов'євської міськради IV скликання за 1926/7 - 1927/8 роки дізнаємось, що «... в місті Зінов'євську є один єврейський дитячий садок, який охоплює 40 дітей, та мережа шкіл по соціуму в кількості 6 одиниць, з них 3 російські та 3 єврейські школи, які охоплюють 2911 дітей. (Всі інші школи були українськими).

Українізація. В 1926/27 роках при 84 установах міста існував 101 гурток по вивченню української мови».

Скільки стосовно українізації 20-х років написано, а ще більше навігадувано й нафантазовано, що й додати, здається, нічого. А тим часом примусовість та штучність її – явно перебільшені. Тодішня українізація не носила такого декларативного характеру, як нинішній Закон про мови. А лемент тьоті Моті з п'єси «Мина Мазайло» М. Куліша: «Лучше быть изнасилованной, нежели украинизированной» – не що інше, як доведений до абсурду жах зросійщеного обивателя. Але відверто зневажати українізацію тоді навряд чи хто наважувався. Ось який, приміром, циркуляр розіслала 23 травня 1929 року Зінов'євська округова комісія з українізації:

Микола Куліш

«... Округова комісія по українізації відмічає, що за останні часи, незважаючи на попередні категоричні директиви Окркомісії про посилення українізації апарату установ, організацій та підприємств і про остаточну ліквідацію української неписьменності через співробітників апарату, темп українізації, як видно, частково занепав. Урядницькі комісії недостатньо виконують попередні постанови Окркомісії, не всі співробітники до 4 квітня вивчили українську мову в обсязі першої категорії, а тому округова комісія

пропонує всім урядницьким комісіям установ посилювати роботу по українізації, суворо дотримуючись постанови ВУЦВК (у) й РНК від 6 липня 1927 р. — про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури. негайно перевірити виконання попередніх постанов Окркомісії, завести точний облік особового складу співробітників установ і підпорядкованих їм закладів щодо знання української мови, посвідки про знання української мови прилучити до кожної особової справи співробітників, підвести підсумки й не пізніше 3 червня ц. р. надіслати до округової комісії відомість (по прикладеному до цього зразку) про стан українізації установи з відповідною пояснюючою запискою — про виконання попередніх директив Окркомісії.

Крім цього, Округова комісія на запитання деяких урядницьких комісій, пояснює, що:

1). На урядницькі комісії установ покладається визначення категорій співробітників, що їх за характером їхньої роботи можна звільнити від обов'язкового навчання на курсах української мови, якщо незнання ними укромови не відіб'ється негативно на стані українізації установи (прибиральниця, конюх, посланець, а також особи віком понад 50 років).

2). Всі посвідки про знання української мови попередніх років, крім виданих у 1929 році, — являються недійсними; співробітники, що мали першу категорію й яких у цьому році увільнено від перевірки, повинні свої посвідки замінити на Укрдержкурсах.

3). За одержанням посвідок для співробітників, що пройшли перевірку в цьому році, необхідно звернутись до Укрдержкурсів.

4). Службовців, які не мають першої категорії, необхідно зобов'язати, аби вони негайно пройшли перевірку при Укрдержкурсах.

Округова комісія вважає, що по всіх питаннях про звільнення з роботи осіб, що мають третю категорію й негативно ставляться до українізації — урядницькі комісії звертаються до Округової комісії, а тому пояснює, що на підставі §72 закону звільнення за поданням урядницької комісії установи проводять керівники установ і організацій. Отже, питання про звільнення необхідно розв'язувати безпосередньо в установах, лише повідомляючи про це Окркомісію.

**Голова Округової комісії –
Андрющенко.
Секретар — Тарапака».**

Враховуючи, що документів про українізацію у ДАКО збереглося обмаль, наведемо ще один:

«НКО. Зінов'євська округова інспектура освіти. Округові державні курси українознавства. Червня 6 дня 1929 року. № 1433. м. Зінов'євськ.

Посвідчення.

Пред'явник цього гр. Артеменко І. А. дійсно, з 16 березня 1929 р. до 31 травня 1929 р. вчився на Зінов'євських округових державних курсах українознавства в групі «Ж».

За час перебування на курсах гр. Артеменко виконав завдання й вимоги з програми, які встановлено для курсів і набув знання з української мови й українознавства за Першу категорію, чому на підставі обіжника НКО з 18. IV. 1928 р. № 15703 та Інструкції НКО видано йому з О. Д. Курсів це посвідчення. Підстава: Протокол іспитової комісії № 32 від 31 травня 1929 року».

Це, очевидно, був останній сплеск українізації. Наближався 1930-й – рік Великого Перелому, коли колективізація ламала хребта українському селянину. Вождь у Кремлі вирішив, що досить гратися з національним питанням (надто – українським), слід його вирішити раз і назавжди – через тотальну русифікацію-інтернаціоналізацію інших народів СРСР. Однак успіхи кількарічної «українізації» виявились настільки вагомими, що боролися з ними впродовж всього часу. Можливо, досвід українізації 20-х років був би сьогодні багато в чому корисним? І нам дійсно не вистачає справжньої енергії державотворення?

90 років "плану монументальної пропаганди"

ПРО ПАМ'ЯТНИКИ ІМПЕРАТОРАМ, ВОЖДЯМ ТА ЇХНІМ СЛУГАМ

*Не Петр, а те голодные, босые
В болоте основали Петроград,
За долгую историю России —
Ни одного хорошего царя*

Леонид КИСЕЛЁВ.

Досить дивно, принаймні несподівано, для міста, яке часто відвідували російські імператори, сприймається цей віршований афоризм легендарного київського поета. Чи означає це, що єлисаветградці взагалі були не прихильними до монархії людьми, не вірнопідданими, а потенційними революціонерами? Аж ніяк! Причина — в іншому: російські самодержці за кількасотлітнє царювання не додумалися зобов'язати народ зводити на свою честь монументи скрізь і всюди, як це зробив Ленін, його соратники та послідовники, породивши так званий «план монументальної пропаганди». Явно не читали монархи та їхні ідеологи книгу-утопію Т. Кампанелли «Місто Сонця», звідки вождь запозичив цю ідею. Кампанелла розповідає, що стіни майбутнього соціалістичного міста прикрашались фресками, сюжети яких покликані були виховувати молодь на соціалістичних ідеях, будити патріотичні почуття. Оскільки клімат Росії не сприятливий для фрескового мистецтва, вождь запропонував замість фресок створювати пам'ятники, мобілізувавши скульпторів і архітекторів. Уже 18 квітня 1918 року Раднарком ухвалив Декрет про знесення пам'ятників, споруджених на честь царів та їхніх слуг, і створення нової програми проектів пам'ятників Російської соціалістичної революції. Передбачалось, насамперед, спорудження пам'ятників попередникам соціалізму, його теоретикам і борцям, а також світочам філософської думки, науки та мистецтва, в творчості яких можна було відшукати щось соціалістичне. Відверто кажучи, це одне з небагатьох, якщо не єдине,

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
починання комуністів не тільки повністю втілене в життя, а й доведене зрештою до абсурду.

Питання, чи були в Єлисаветграді пам'ятники російським царям, зацікавило автора цих рядків, коли його у 1988 році мобілізували на написання статей про пам'ятки монументального мистецтва Кіровоградської області для Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР. Тодішня «компетентна» комісія з відбору гідних називатися

*Скульптор Б. Едуардс.
Пам'ятник видатному
славісту В. І. Григоровичу
на його могилі у
Єлисаветграді
(Петропавлівське
кладовище)*

пам'ятками республіканського значення виявила їх в області аж 62, із них 61 – радянської доби. Єдиний дореволюційний пам'ятник на могилі видатного славіста В. Григоровича скульптора Б. Едуардса потрапив до цієї компанії буквально в останній момент, оскільки з ним сталася дивовижна пригода. Пам'ятників Григоровичу в Кіровограді виявилось... аж два, причому бюст-копію біля машинобудівного технікуму тривалий час видавали за оригінал, який і досі не встановлено, як належить, на Рівненському цвинтарі, куди прах вченого потрапив (хочеться вірити, що це дійсно так!) після ліквідації Петропавлівського кладовища.

А от пам'ятників вождів світової революції у згаданому переліку було 21, рівно третина. «Ленін сидить, Ленін стоїть, Ленін-трибун, Ленін-добряк» – від цієї комуністичної міфології в камені і металі можна було очманіти. Втішало тільки те, що описуючи їх, мав справу з незначним відсотком пам'ятників Леніну на Кіровоградщині, а не з усіма. Відбирали тільки виконані з більш-менш стійких матеріалів та з певними, здебільшого уявними, художніми достоїнствами. Нині у списку залишився один «кіровоградський Ленін» скульптора Г. Манізера.

Отож, не виявивши в Єлисаветграді пам'ятників царям, більшовики старанно виконували другу половину ленінського плану монументальної пропаганди. Прше довелося пам'ятникам так званим «слугам царів» – їхні бюсти потрощили, сплюндрували могили й

склепи генералів Емануеля, Остен-Сакена, Самсонова, Шостакова та інших.

Такий вигляд має сьогодні місце, на якому знаходилась усипальня Емануелів

Однак наміри, спроби – і досить серйозні – спорудити пам'ятники Імператорам Миколі I та Олександрю II, як свідчать архівні джерела, у Єлисаветграді робились. Пояснення, чому саме цим двом, знаходимо в «Историческом очерке г. Елисаветграда»: «За правління імператорів Миколи I та Олександра II Єлисаветград був місцем проведення регулярних корпусних зборів розташованої на околицях кавалерії... Військові маневри проходили, як правило, у серпні та вересні, коли хліб було зібрано. У 1842, 1845, 1847, 1852 та 1859 роках у присутності Височайших Осіб на єлисаветградських полях щоразу маневрувало до ста тисяч солдатів. До переведення м. Єлисаветграда в управління військових поселень огляди військ за участю імператорів мали місце у 1817, 1823 та 1827 роках, а після переходу міста до цивільного відомства – у 1861, 1863, 1867, 1870, і нарешті, востаннє государь імператор Олександр II відвідав Єлисаветград у 1874 році.

Таким має бути пам'ятник Олександрю II в Єлисаветграді скульптора Ф. Лехта. Знайшов зображення і вперше оприлюднив В.В. Петраков

Останні великі маневри відбулися у Єлисаветграді 1888 року, на них приїздив Імператор Олександр Олександрович з усією сім'єю. Ця подія нагадала єлисаветградцям давно минулі часи, коли вони майже щороку радісно зустрічали дорогих їхньому серцю монархів, а саме місто надовго перетворювалось у військовий табір з усіма атрибутами». До цього додамо, що маневри 1888 року на честь присутності Олександра III були увічнінені Херсонським губернським земством через п'ять років спорудженням у Новій Празі пам'ятного знака (архітектор О. Бернардацці).

Здавалось би, кому, як не імператриці Єлизаветі Петрівні, якщо вважати її засновницею нашого міста, на честь якої воно буцімто й названо, мали єлисаветградці перш за все спорудити пам'ятник? Але ж ні! Це ще один аргумент проти тих істориків та краєзнавців, які докоряють місту якоюсь незвичайною імперськістю.

Задум спорудити пам'ятник Миколі I виник у єлисаветградців у 1896 році, коли відзначалось 100-ліття з дня його народження. З цього приводу відбулося декілька засідань Єлисаветградської міської думи, з промовою виступив її голова О. Пашутін. Читаючи доповіді та промови єлисаветградців, подумалось, що якби вже не існувало поблизу міста Миколаєва, так називатись могло й наше місто. Судіть самі: *«Місто Єлисаветград безконечно зобов'язане своїм добробутом виключній увазі та благоволінню до себе покійного імператора Миколи I»; «... За Височайшим повелінням Єлисаветград було правильно розплановано, побудовані грандіозні споруди для штабу корпусу та управління військових поселень, причому їхня закладка була здійснена у вересні 1847 року особисто покійним імператором Миколою Павловичем». Пролунало навіть таке твердження: «... Височайше благовоління імператора Миколи I створило місто Єлисаветград, і йому одному воно зобов'язане своїм сучасним станом».*

Що стосується фінансування цього проекту, то дума запропонувала кошторисній комісії для накопичення капіталу на спорудження пам'ятника вносити в бюджет міста по дві тисячі рублів щорічно протягом п'яти років, починаючи з 1897 року, і покласти їх у міський громадський банк для нарощування процентів. Крім того, міська влада розраховувала отримати чотири тисячі рублів від будівничого єлисаветградського трамваю Бродського за витрати міста під час спорудження мосту через р. Інгул. Але ювілейні урочистості минули (в Єлисаветграді відслужили панахиду та

влаштували безплатний обід для 500 бідуючих), ще деякий час Єлисаветградці за інерцією накопичували кошти на пам'ятник Миколі I, а потім якось непомітно ця ідея відмерла сама по собі.

Зате пам'ятник Олександрю II, якби не Перша світова війна, Єлисаветградці дійсно могли мати. Цар-визволитель, справжній реформатор, за яким багато років полювали і таки убили народовольці, можливо, його й заслужував, як ніхто інший із Романових. Про серйозність наміру мешканців Єлисаветграда розповідають архівні джерела. Цього разу вони спочатку вирішили зібрати кошти на пам'ятник. Одним із перших відгукнулось Товариство взаємодопомоги ремісників м. Єлисаветграда, яке 15 вересня 1912 року виділило на спорудження пам'ятника Олександрю II три тисячі рублів. А всього за два роки було зібрано 20 тисяч рублів; сума, якої повинно було вистачити на добротний пам'ятник. Міська управа виписала й ретельно вивчила каталоги художньо-ливарних заводів Новицького та Морана у Петербурзі, але жоден із запропонованих проектів пам'ятника Олександрю II Єлисаветградців не задовольнив. Прагнучи до того, щоб пам'ятник був високохудожнім і привабливим, та шукаючи митця, який міг би упоратися із цим завданням, спеціально створена міською думою комісія зупинилась на кандидатурі одеського скульптора Бориса Едуардса, автора пам'ятника В. Григоровичу на його могилі, яким наше місто пишалось. В архіві збереглося листування скульптора з міською думою. Особливий інтерес викликає лист скульптора від 3 лютого 1914 року: *«Надсилаю... дві схематичні креслярські пропозиції (ескізи) пам'ятника царю Визволителю у м. Єлисаветграді. Пам'ятник являє собою багату споруду із бронзовим оздобленням. П'єдестал має бути виготовлений із фінського граніту; на капітелі лицьової сторони – зображення гербів Херсонської губернії та Єлисаветградського повіту або повіту й міста. З усіх боків п'єдестал прикрашається лавровими гірляндами. Посередині – рельєфний напис бронзою: «Царю Визволителю» або інший відповідний. У нижній частині п'єдесталу бронзовий рельєф, який зображує найважливішу подію із життя монарха – визволення селян. На п'єдесталі – бронзова статуя імператора в генеральському мундирі в 4 аршини висотою, а разом із п'єдесталом висота пам'ятника становитиме майже 11 аршин (приблизно 8 метрів – В. Б.). Вартість такого пам'ятника – 25 860 рублів».*

Однак при всій повазі до імператора, незважаючи на велике бажання мати у місті пам'ятник йому у виконанні Едуардса, міська дума вирішила будь-що вкластись у 20 тисяч рублів, її навіть не спокусила обіцянка скульптора: *«Якщо ви зараз доручите мені виконання цього пам'ятника і оформите замовлення, то 19 лютого 1915 року, в річницю визволення селян, він буде споруджений і відкритий»*.

Зрештою, дума оголосила конкурс, взяти участь в якому виявили бажання 19 скульпторів та архітекторів з багатьох міст Росії, Програма конкурсу на створення ескізного проекту пам'ятника Олександрю II на Театральній площі у м. Єлисаветграді передбачала виконання двох умов: пам'ятник мав бути спроектований із шведського граніту та бронзи, а його вартість не повинна була перевищувати 20 тисяч рублів. На черговому засіданні Єлисаветградської міської думи 16 травня 1914 року була заслухана доповідь про підсумки конкурсу. Першу премію (300 рублів) отримав випускник вищого художнього училища при Академії мистецтв Ф. К. Лехт; друга премія (200 рублів) присуджена скульптору М. М. Страховській, а третя (100 рублів) дісталась братам Алад'їним.

Отака у стислому викладі історія реалізованих і нереалізованих проектів пам'ятників у нашому місті, яке досить-таки бідне на визначні монументи. Аж ніяк не окраса міста – монумент Кірову з його вказівним жестом, який можна тлумачити як завгодно: і як натяк, що, мовляв, всі там будемо (тобто помремо); і погроза згноїти всіх незадоволених і, якщо за Маяковським, – то тут буде місто-сад.

Чи слід Україні мати свій національний план монументальної пропаганди? Певно, що так! Деякі зрушення на краще відбуваються. Останнім часом у місті відкрито пам'ятник Богдану Хмельницькому, на черзі – монументи на честь В. Винниченка, О. Пашутіна, братів Тобілевичів, жертв голодомору та інші. Хочеться вірити, що це будуть високохудожні твори монументального мистецтва, що їх не спіткає доля пам'ятника В. Григоровичу. Побувайте біля нього, і ви збагнете очима і серцем, що мав на увазі видатний австрійський письменник Р. Музіль: *«Пам'ятник – це камінь, який вішають на шию якому-небудь діячеві, аби надійніше утопити його в річці забуття»*.

СІЧЕНЬ

- I** – **200** років від дня народження *Аполлона Скальковського* (1808-1898), українського історика. Один із засновників Одеського товариства історії та старожитностей. У 1835 виявив та опрацював архів фортеці Св. Єлисавети. У працях «Хронологічний огляд історії Новоросійського краю: 1730-1823» (1838), «Історія Нової Січі, або останній Кіш Запорізький» (1841) та ін. міститься велика кількість першоджерел з історії нашого краю.
- I** – **130** років від дня народження (*м. Єлисаветград*) *Івана Олінського* (1878-1962), американського живописця і педагога. Навчався на *Вечірніх Рисувальних Класах при Єлисаветградському земському реальному училищі*. Після 1890 жив у США. Навчався у Національній Академії мистецтв у Нью-Йорку (1894-1898) та Художній Студентській Лізі (1901-1902). Писав портрети, переважно жіночі; розписував лютеранські церкви. З 1912 до 1962 викладав у Національній АМ США, з 1919 – академік. Твори зберігаються у музеях Нью-Йорку, Брукліна, Чикаго, Бостона.
- I** – **105** років від дня народження (*с. Добрянка Вільшанського району*) *Василя Дамаскіна* (1903-1967), державного діяча Молдавської РСР. Під час ВВВ – один з організаторів Першого молдавського партизанського з'єднання. У післявоєнний час був міністром соціального забезпечення МРСР (1951-1957), міністром шляхового і транспортного господарства МРСР, депутатом Верховної Ради Республіки.
- I** – **75** років від дня народження (*с. Софіївка Зінов'євського округу*) *Віри Ямкової*, українського історика. Доктор історичних наук (1983), професор (1985). Автор 10 монографій та навчально-методичних посібників.
- I** – **55** років від дня народження (Полтавська область) *Андрія Іванка*, історика, педагога. Після закінчення Полтавського педагогічного інституту з 1974 працює у *Сезонівській СШ Кіровоградського району*. З 1996 – заступник директора з навчально-методичної роботи КОІППО імені Василя Сухомлинського. Кандидат педагогічних наук (2006) Автор книг: «Історики України XIX-XX ст. Нариси української історіографії»

(2001), «В.О. Сухомлинський, І.Г. Ткаченко: діалог самодостатніх педагогічних систем» (2002), «Освітня діяльність та педагогічна спадщина І.Г. Ткаченка» (2004) та ін.

- 1** – 55 років від дня народження (м. Олександрія) *Олега Попова*, фольклориста, етнографа, краєзнавця, поета-пісняря, лауреата обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова (2003). Кандидат філологічних наук. З 1993 викладає в КДПУ ім. В.К. Винниченка.
- 1** – 50 років від дня народження *Вадима Євтушенка*, спортсмена, футболіста. *Навчався на факультеті фізвиховання КДПІ ім. О.С. Пушкіна. Грав за кіровоградську «Зірку» в сезоні 1979: 45 матчів, 11 голів. З 1980 по 1987 виступав за київське «Динамо» (225 матчів, 59 голів), у 1988 – за дніпропетровський «Дніпро». П'ятиразовий чемпіон СРСР, тричі вигравав Кубок СРСР. Володар Кубка Кубків європейських країн (1988). Заслужений майстер спорту СРСР. Живе і працює у Швеції, чемпіон цієї країни у складі команди АІК (1992), нині на тренерській роботі.*
- 3** – 95 років від дня народження (с. Іванівка Новомиргородського району) *Натана Рубака* (1913-1978), українського письменника. Автор 18 збірок оповідань, 8 романів («Помилка Оноре де Бальзака», 1940; «Переяславська Рада», 1948-1953 та ін.), трьох збірок віршів та інших творів. Лауреат Державної премії СРСР (1950).
- 3** – 60 років від дня народження (м. Васильків Київської області) *Віктора Петракова*, державного діяча, краєзнавця, колекціонера. *Закінчив факультет фізвиховання (1969) та історичний факультет КДПІ ім. О.С. Пушкіна. З 1996 – відповідальний працівник Міністерства культури Російської Федерації, з 2004 – начальник управління зі збереження культурних цінностей Федеральної служби з нагляду за дотриманням законодавства у сфері масових комунікацій та охорони культурної спадщини РФ. Фундатор Кіровоградського земляцтва «Єлисаветград» у Москві. Під час закордонних відряджень розшукує єлисаветградські старожитності, автор багатьох публікацій у московських часописах. Підготував та видав книгу «Маленький Париж. Єлисаветград в старій відкритке» (2005). Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова (2006).*

- 4** – **100** років від дня народження (м. Одеса) *Григорія Синиці* (1908-1996), українського художника. *Дитинство і юність минули в Єлисаветграді (Зінов'євську), де навчався малюванню у місцевих художніх студіях. У 1934 закінчив Київський художній інститут (майстерня М. Бойчука). За українофільство переслідувався радянськими каральними органами. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1992).*
- 5** – **70** років від дня народження (с. *Медове Устинівського району*) *Віктора Рибинка*, українського радіотехніка. З 1978 працює у Львові на ВО «Електрон». Президент ВАТ «Концерн-Електрон» з 1991. Доктор технічних наук (1989), професор (1991). Автор 55 наукових праць в галузі мікроелектроніки в серійному телевізоробудуванні.
- 6** – **110** років від дня народження *Володимира Сосюри* (1898-1965), українського поета. *У 1918-1919 перебуває у Армії УНР. Один з перших віршів українською мовою «Ми любим на словах...» написав у лютому 1919 на станції Знамянка. Згодом (осінь-зима 1920-1921), уже червоноармійцем, навчався на військово-політичних курсах в Єлисаветграді, друкував свої поезії у місцевій пресі. Єлисаветградські враження знайшли втілення в автобіографічному романі «Третя рота» (1926, надрукований 1980), поемі «Махно» (1928-1991) та ін. Визволенню Кіровограда присвятив вірш «Ми повернулися...» (1944).*
- 8** – **120** років від дня народження (с. *Федвар, тепер Підлісне Олександрівського району*) *Гната Юри* (1888-1966) українського актора і режисера. *У юності відвідував аматорський театральний гурток при клубі заводу Ельворті в Єлисаветграді, працював у театрі «Сурма» в Олександрії. У 1920 – один з фундаторів Національного драматичного театру імені Івана Франка, керував ним до 1961. Народний артист СРСР (1940), професор Київського театрального інституту ім. І. Карпенка-Карого (1946), лауреат Державної премії СРСР (1949, 1951).*
- 8** – **120** років від дня народження *Надії Шульгиної*, українського педагога, представниці славетної родини відомого історика *Якова Шульгина, яка мешкала в Єлисаветграді з 1893 по 1899.* Автор першого українського підручника з математики доби УНР.

- 8** – 70 років від дня народження *Василя Стуса* (1938-1985) геніального українського поета, замордованого радянською каральною системою. *Декілька місяців у 1959, до призову на військову службу, вчителював у с. Таужному Гайворонського району*. Вважався найвірогіднішим претендентом на здобуття Нобелівської премії з літератури.
- 9** – 85 років від дня народження *Бориса Чичибабіна (Полушина)* (1923-1994), поета. *Дитячі роки пройшли у м. Кіровограді*. У 1946 засуджений за антирадянську діяльність на 5 років концтаборів. Мав репутацію дисидента, його твори не друкувалися. Справжнє визнання прийшло у часи горбачовської перебудови. У 1990 побачила світ книга поезій «Мои шестидесятые» (Київ), у 1991 – «Колокола» (Москва) та ін. Лауреат Державної премії СРСР.
- 10** – 125 років від дня народження *Олексія Толстого* (1883-1945), російського письменника. *Перебування у Єлисавеграді (1918) під час громадянської війни знайшло відображення у щоденнику, повісті «Пригоди Невзорова або Ібікус»; нарисі «Отаман Григор'єв»*. Після повернення з еміграції написав трилогію «Ходіння по муках», історичний роман «Петро I», науково-фантастичні твори «Гіперболоїд інженера Гаріна», «Аеліта» та ін. Академік АН СРСР (1939).
- 10** – 105 років від дня народження *Василя Плюща* (1903-1976), українського лікаря-фтизіатра. Після закінчення Київського медичного інституту *працював керівником міжрайонного протитуберкульозного диспансеру в с. Рівному Новоукраїнського району (1929-1931)*. Доктор медичних наук (1941), професор, визначний публіцист та громадський діяч української діаспори (з 1944), автор багатьох фундаментальних праць з історії української медичної науки.
- 11** – 90 років від дня народження (*хутір поблизу с. Гурівки Долинського району*) *Яра Славутича (справжнє прізвище Григорій Жученко)*, українського поета. Після Другої світової війни в еміграції. Автор 10 книг поезій, 7 монографій, мемуарів. *Підтримує постійний творчий зв'язок з ОУНБ імені Д. Чижевського, бере участь у поповненні її фондів*.

- 11** – 65 років від дня народження (с. Куца Балка Вільшанського району) *Василя Безулі*, українського художника театру, графіка. Працював у Хмельницькому та Полтавському обласних театрах ляльок, здійснив постановку близько 100 вистав. Заслужений художник України (1994).
- 12 (24)** – 115 років від дня народження *Віктора Шкловського* (1893-1984), російського письменника і літературознавця. *Походив із відомої Єлисаветградської родини, племінник відомого російського публіциста і критика Діонео (1864-1935). Про Єлисаветград згадує в автобіографічній повісті «Жили-были» (1962) та інших творах.*
- 13** – 245 років від дня народження *Людовіка Ланжерона* (1763-1831), француза на військовій і державній службі в Росії. Був Херсонським військовим губернатором, градоначальником Одеси, начальником південних військових поселень, *бував у Єлисаветграді*. Граф, генерал від інфантерії.
- 14** – 90 років від дня народження *Василя Ноги* (с. Глодоси Новоукраїнського району) (1918-2002) українського педагога. *Майже чверть століття керував Добровеличківською школою-інтернатом, однією з кращих в СРСР. Фундатор і перший директор Добровеличківського краєзнавчого музею (1980). Заслужений учитель УРСР.*
- 14** – 70 років від дня народження *Леоніда Бондаря*, українського художника і педагога. *З 1960 викладає у Кіровоградській дитячій художній школі, з 1989 – директор КДХШ. Член НСХУ, учасник багатьох виставок.*
- 14** – 55 років від дня народження *Анатолія Шаланського*, українського політичного і державного діяча. *З 1978 по 1994 працював у смт Олександрівці. Народний депутат України (1994-1998), був заступником начальника головного управління Державної податкової адміністрації України (з 1998).*
- 15 (28)** – 105 років від дня народження (м. Єлисаветград) *Юлія Мейтуса* (1903-1997), українського композитора. *Навчався у Єлисаветградській чоловічій гімназії та музичній школі Нейгауза. Автор 15 опер, 400 романсів та інших творів.*

Народний артист УРСР (1973), лауреат Державної премії СРСР (1951), лауреат Державної премії УРСР імені Т.Г. Шевченка (1991).

- 16** – **155** років від дня народження *Володимира Соловйова* (1853-1900) філософа і літератора. Син російського історика Сергія Соловйова та українки з давнього козацького роду, двоюрідної онуки Григорія Сковороди Поліксени Романової, дочки уродженця м. Олександрії, контр-адмірала, декабриста В.П. Романова (1796-1864). *Зовнішністю філософ вдавнявся у свого дядька по материнській лінії Олександра Бржеського, власника с. Березівки Олександрійського повіту, приятеля поета Афанасія Фета.*
- 16** – **25** років від дня народження (м. Кіровоград) *Андрія Русола*, футболіста, центрального захисника. *Вихованець ДЮСШ «Зірка» (Кіровоград).* Дебютував у вищій лізі 22.05.1999. З 1999 по 2003 грав за «Кривбас» (40 матчів). З 2003 виступає за дніпропетровський «Дніпро». Гравець національної збірної України (дебютував 31.03.2004), учасник чемпіонату світу в Німеччині (2006). Автор першого голу національної збірної у фінальній стадії мундіалю-2006 (матч зі збірною Саудівської Аравії). Заслужений майстер спорту України.
- 17** – **85** років від дня народження (с. *Мошорине Знам'янського району*) *Миколи Білухи*, економіста, педагога, дисидента, жертви комуністичних репресій. До 1941 навчався у *Кіровоградському вчительському інституті*. За написання «націоналістичного» реферату засуджений на 10 років позбавлення волі. Після звільнення у 1948 заарештований знову за «буржуазний націоналізм», відправлений на довічне заслання до Сибіру. Звільнений і реабілітований у 1954. Закінчив Український поліграфічний інститут у Львові та Московський фінансовий інститут (1957). *Після реабілітації працював учителем української мови у Добровеличківській середній школі (1954-1956).* Доктор економічних наук (1973), професор (1979). Запровадив українську економічну термінологію з бухгалтерського обліку, уклав глосарій української бухгалтерії, започаткував наукову школу бухгалтерського обліку, аналізу й аудиту. Автор 10 монографій і підручників. Заслужений діяч науки і техніки України (1991).

- 28** – 80 років від дня народження (с. Дическулове Новоукраїнського району) Віталія Логвиненка (1928-1990), українського письменника. Автор 9 романів, 10 книжок оповідань і повістей. Вибрані твори виходили у 2-х томах.
- 28** – 70 років від дня народження (с. Шевченкове – м. Долинська) Олександри Лук'яненко (1938-1993), лікарка, державного діяча УРСР. З 1979 по 1991 була міністром соціального забезпечення УРСР. Доктор медичних наук (1973), заслужений лікар УРСР (1984). Автор 3 монографій та інших наукових праць.
- 29** – 70 років від дня народження (м. Кіровоград) Володимира Курбатова, заслуженого працівника промисловості України, директора ВАТ «Кіровоградська швейна фабрика «Зорянка», спортсмена-аматора, (22 рази брав участь у марафонських заїздах).
- 31** – 75 років від дня народження (м. Зінов'євськ) Михайла Барського, українського режисера і драматурга. З 1989 по 1995 – директор і художній керівник Кіровоградського українського музично-драматичного театру ім. М.Л. Кропивницького. Здійснив 18 постановок. Народний артист України (1992). З 1996 мешкає в Ізраїлі.
- 31** – 70 років від дня народження (м. Кіровоград) Валентина Мороза, українського поета. Закінчив Одеський університет (1960). Працював журналістом, був на видавничій роботі, науковим співробітником Одеського літературного музею. Автор понад 10 книг поезій. Перша збірка віршів «Говоріть, колоски, говоріть» побачила світ у 1962.

5.01.1928 (80 років тому). – У Зінов'євському окрузі функціонувало 585 трудових шкіл: українських – 536, російських – 26, єврейських – 9, молдавських – 6, німецьких – 2, українсько-російських – 4, єврейсько-російських – 2.

11.01.1928 (80 років тому). – Запрацювала Зінов'євська радіомовна станція імені 10-річчя Жовтня, збудована на кошти місцевого бюджету. Це була перша в Україні периферійна радіомовна станція.

14.01.1918 (90 років тому). – Відбулися загальні збори всіх

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
українців м. Єлисаветграда з приводу формування місцевого
відділення Вільного Козацтва України.

18.01.1918 (90 років тому). – Ініціативна група з 20 чоловік
заснувала Єлисаветградське відділення Вільного Козацтва України.

22.01.1918 (90 років тому). – У Києві IV Універсалом УНР
проголошено незалежність України. Автор Універсалу – Володимир
Винниченко.

29.01.1918 (90 років тому). – Бій під Крутами. Серед юних героїв,
що віддали своє життя за незалежність України, був *уродженець*
Єлисаветграда Володимир Шультин (1894-1918).

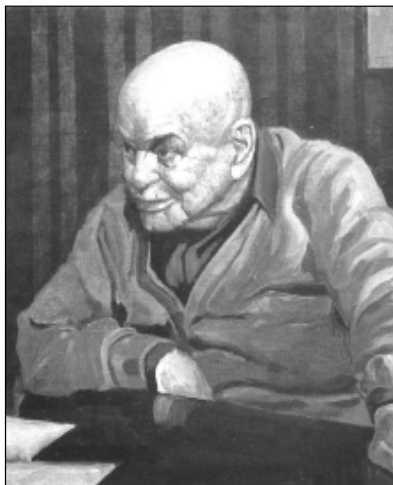
29.01.1918 (90 років тому). – В *Єлисаветграді* вперше на
короткий час встановлено радянську владу.

29.01.1908 (100 років тому). – В *Єлисаветграді* вийшов перший
номер газети «Новороссийский край» (видавець С. Варун-Секрет,
редактор В. Теплов), позапартійний друкований орган правого
напряму. Часопис висвітлював громадсько-політичне та економічне
життя, науково-популярну тематику.

30.01.1943 (65 років тому). – У концтаборі *Тернова Балка* (поблизу
Кіровограда) німці протягом трьох годин розстріляли 120 осіб, з яких
85 були українськими націоналістами.

Віктор Петраков

*Художник М.С. Богданов.
Портрет В.Б. Шкловського,
1984 р.*

160 років від дня народження

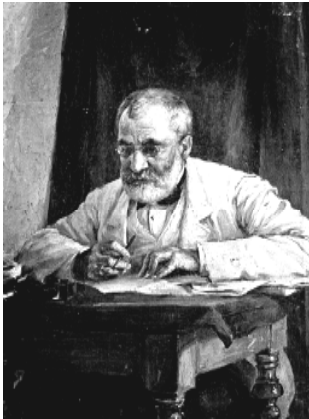
МИХАЙЛО ЗАВАДСЬКИЙ: РЕДАКТОР-ВИДАВЕЦЬ «ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЕСТНИКА»

Розмірковуючи над причинами піднесення Єлисаветграда другої половини ХІХ—початку ХХ століття до рівня визнаного культурно - мистецького центру півдня країни, доводилося чути, що своїм злетом місто завдячує, передовсім, частим відвідинам його російськими самодержцями. Мовляв, знаючи про це, до Єлисаветграда на гастролі охоче приїздили відомі театральні й музичні колективи, окремі виконавці, влаштовувались виставки передвижників і т. д. А це, у свою чергу, спонукало місцеві органи управління утримувати місто в належному стані, дбати про розвиток освіти і культури. Якесь частка істини тут, безумовно, є, але не більше. При такому підході поза увагою залишається, на мою думку, головне: діяльність єлисаветградського земства – одного із найпрогресивніших у Російській імперії. Загалом, це одна з найбільших прогалин не тільки у краєзнавстві, а й у сучасній історичній науці. Діяльність земств або замовчувалась, або обривувалась. Надто невігідний вигляд на їхньому фоні мала діяльність анемічного додатку до КПРС — органів Радянської влади. Тут нам не обійтись без посилань на авторитетних учених-істориків. Приміром, член-кореспондент Академії Наук СРСР М. Покровський вважає: «...Розкрити у всій її широчині і самовідданості земську діяльність другої половини ХІХ – початку ХХ століть – важливий, все ще не виконаний борг істориків». Н. Ейдельман, який прагнув писати правду про демократичні тенденції земства, немов конкретизує висловлювання свого колеги: «Займаючись, здавалось би, суто мирними, дозволеними справами – школами, медициною, дорогами — вони були все-таки першим виборним, не тільки дворянським, але також буржуазним, інтелігентським, селянським закладом, який ніс у собі зародок конституції і тим драгував».

Серед діячів єлисаветградського земства – багато визначних постатей, справжніх патріотів і українофілів, яким наше місто

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
завдячує яскравими сторінками своєї історії, їх «випадіння» із краєзнавства у радянський час видається сьогодні просто незбагненим!

Спробуємо довести це розповіддю про Михайла Ромуловича Завадського (1848—1926). Йому присвячені окремі статті у багатьох дореволюційних довідникових виданнях: «Энциклопедическом словаре» Брокгауза-Ефрона, «Большой энциклопедии» С. Южакова, «Новом энциклопедическом словаре» Брокгауза-Ефрона та ін. І жодної згадки у довідниках та енциклопедіях радянських!

М.Р. Завадський

Після закінчення історико-філологічного факультету Новоросійського університету в Одесі Завадський у 1871 році прибув на посаду вчителя Єлисаветградського земського реального училища. 12 років, проведених ним у Єлисаветграді (з них 8 на посаді директора училища), – це напружена подвижницька праця на освітянській ниві. Коли знайомишся з листами Завадського, складається враження, що він умів не тільки народжувати чудові ідеї, а й, володіючи даром переконання, запалювати інших і, зрештою, домагатись їх втілення у життя.

Зовсім коротко про посіяні ним зерна «розумного, доброго, вічного», які давали гарні сходи не один десяток років після нього. Ставши директором реального училища, Завадський запросив на посаду вчителя історії випускника Новоросійського університету Володимира Ястребова, якому судилося залишитись найвизначнішим дослідником історії нашого краю. Він гаряче підтримував і допомагав Ястребову у створенні при училищі музею з цікавою археологічною, нумізматичною та архівно-історичною збірками.

У 1884 році Ястребов з успіхом експонував музейну колекцію училища на Археологічному з'їзді в Одесі. Але датою заснування власне музею він вважав 1886 рік, коли правління училища вперше асигнувало кошти на розширення археологічної колекції.

До речі, серед експонатів музею були документи з автографами імператриць Єлисавети, Катерини II, імператора Олександра I, генерала Хорвата, французьких королів Генріха IV та Людовика XVI.

Засновник музею при училищі вважав його зародком, із якого повинен народитись загальноміський музей.

У 1876 році Завадський запросив до Єлисаветграда свого учителя, видатного ученого-славіста і педагога, професора Новоросійського університету Віктора Григоровича. Після його раптової смерті він же виступив ініціатором спорудження у нашому місті пам'ятника Григоровичу, що й було здійснено у 1893 році. У 1879 році після інтенсивного листування Завадський таки умовив переїхати до Єлисаветграда академіка портретного живопису Петра Крестоносцева, і той у 1880 році відкрив при реальному училищі Вечірні Рисувальні Класи для всіх бажаючих, незалежно від віку, статі й станової належності. А Завадський переконав земство взяти їх на своє утримання. Подібного закладу з підготовки художньо освічених людей не мало жодне інше місто. Та апогеєм діяльності Завадського у Єлисаветграді слід вважати видання і редагування журналу «Педагогический вестник». Випадок – безпрецедентний! У нашому місті з 10 березня 1881 по січень 1883 року двічі на місяць (крім канікулярного часу) виходив перший в Україні педагогічний журнал, незалежний від Міністерства народної освіти. Причому, це було видання далеко не місцевого значення чи вжитку – воно призначалось для педагогів всієї країни. Основні розділи журналу були такі: загальні педагогічні питання, школа в Росії, рецензії на книги педагогічного змісту. Передплата на «Педагогический вестник», крім Єлисаветграда, приймалась у редакції газети «Новое время» у Петербурзі.

Перший номер журналу повністю підготовлений Завадським. Поступово він залучив до спільної праці єлисаветградських педагогів В. Ястребова, Г. Близніна, М. Маркова та ін. Ми далеко ще не все знаємо про часопис. Можна припустити, що передплатники у нього були і за межами міста, бо до «Педагогического вестника» надходили і друкувались кореспонденції з Одеси, Феодосії, Сімферополя і т. д. Поки що нам не відомо і те, яким тиражем видавався журнал, але, очевидно, що справи йшли непогано. Журнал, як відзначено в «Энциклопедическом словаре» С. Южакова, виділявся «освіченою незалежністю поглядів». Висловимо припущення, що, крім безсумнівної моральної підтримки з боку земства, Завадський отримував від нього і необхідні кошти на видання «Педагогического вестника». Про це свідчить позиція, яку зайняло єлисаветградське земство у момент, коли вирішувалась доля Завадського як директора училища і редактора-видавця.

Два роки знадобилось Михайлу Ромуловичу, щоб отримати дозвіл на видання у Єлисаветграді педагогічного журналу. Багато думок, висловлених Завадським у «Педагогическом вестнике», ніскільки не застаріло. Більше того, сьогодні, у наш переломний час, вони сприймаються напрочуд актуально: *«Нині виникають різноманітні припущення про зміни, іншу постановку шкільної справи в Росії. Мовчати у такий час – не слід! Мова йде не про зміну осіб, а принципів: тому й повсякденне життя школи повинно бути до дрібниць переглянуте не для докору і осуду, а для з'ясування справи, розчищення поля для справжньої і майбутньої роботи»*. Краще про стан сучасної школи не скажеш, а це ж написано 126 років тому в Єлисаветграді!

Програмною можна вважати статтю Михайла Ромуловича у першому номері журналу під назвою «Нема самостійності особи учителя – нема виховання у школі». Це знову ж таки живі думки, роздуми нашого сучасника: *«Розчленували живий організм – школу на частини, розмістили по параграфах і дивуються, що не зовсім ладно. Духу немає, душі у школі не виявилось, а що може бути жадливіше школи без душі? Нема поваги ні до занять, ні до чужої думки, праці, роботи, залишилось тільки фразисте, формальне ставлення до всього»*. Хто із сучасних учителів не згоден підписатись під цими словами?!

Завадського хочеться цитувати і цитувати, дивуючись точності і емоційності висловлювань, сміливості громадянської позиції єлисаветградського педагога. Ось, наприклад, розмірковуючи над причинами відсутності у молоді поваги до будь-чого, Михайло Ромулович вважає: *«...Це від того, що у величезній більшості випадків ми вимагаємо поважати те, чому сьогодні поклоняємось, а завтра самі ж топчемо, над чим самі ж в учительській сміємося...»*

Давно набридла всім за радянський час заявлена істина про роль і значення особи учителя у школі. Ще Ленін обіцяв «поставити учителя на таку висоту, на якій він ніколи не стояв і стояти не міг у царській Росії». Якщо вважати за таку висоту роль провідника ідей партії у дитячі душі, творення нової породи людей — «гомо советікусів», то обіцянку було виконано. Завадський же відстоював незалежність особи педагога від політичної кон'юнктури, її право на творчість: *«Напишіть ще і ще програм, правил, додайте до них найрозумніші пояснювальні записки і забудьте про учителя, забороніть йому бути самостійною особистістю і побачите, що*

за системи класичні вийдуть!»

Викликає глибоку повагу позиція Завадського відносно ролі і значення української мови у школі. У наш час, коли впровадження Закону про мови проходить болісно, спотикаючись на проблемі двомовності, варто вислухати думку Михайла Ромуловича. «...Як тільки завідування школами перейде до рук громадськості, питання про малоросійську мову отримає правильне і нормальне вирішення. Нам здається, що мова повинна йти не про малоросійську, а взагалі про рідну мову у першопочатковій школі грамотності...» А далі Завадський цитує висловлювання видатного вітчизняного педагога М. Корфа, повністю з ним погоджуючись: «...Немає іншого виходу для малоросійської народної школи, як починати навчання малоросійською мовою, як більш зрозумілою і відповідною до світогляду малоросійської дитини і закінчувати вивченням загальноросійської книжної мови». Як бачимо, проблема, яка нас хвилює, хвилювала суспільство і понад сотню років тому. І хоч проголошення України незалежною державою вносить свої корективи в розуміння проблеми, не забуваймо, що ці думки висловлювались у друкованому органі під час дії сумнозвісного Емського указу (1876) про заборону української мови. Як відзначають мемуаристи, в навчальних закладах Єлисаветграда другої пол. XIX – поч. XX ст. не було відвертого «україножерства». Не випадково наше місто стало батьківщиною українського професійного театру, дало стількох визначних діячів українського відродження.

Наведених цитат із статей Михайла Ромуловича цілком досить, щоб зрозуміти приреченість «Педагогического вестника». Дивовижно інше: як все-таки Завадському вдалося так довго протриматись. Адже журнал виходив понад два роки, і світ побачили 40 номерів. Без моральної і матеріальної підтримки єлисаветградського земства тут не обійшлось.

Для того, щоб позбутись незручного журналу та його редактора, Міністерство народної освіти обрало не дуже хитромудрий, зате ефективний спосіб. Річ у тім, що з 1870 по 1882 роки Єлисаветградське земське реальне училище перебувало у повному віданні повітового земства. Воно не тільки виділяло необхідні кошти, а й призначало правління училища та його директора. А от у 1882 році за програмою та правилами училище було прирівняне до державних реальних училищ, що означало його перехід у підпорядкування Міністерства народної освіти. Кандидатура директора віднині висувалась земством, але затверджувалась

міністром. Гадаємо, що приводом до такої реорганізації, як свідчить подальший перебіг подій, не в останню чергу посприяла діяльність Михайла Ромуловича на видавничій ниві.

Єлисаветградське земство зробило все можливе, щоб вберегти Завадського на посаді директора. Однак на відповідне клопотання земства було повідомлено, що міністр вважає його таким, що не відповідає посаді директора, без жодних пояснень. Цілком задоволені діяльністю Завадського, невгамовні земці звернулись з повторним клопотанням і знову отримали відмову. Гласний Петро Зелений повідомив повітовому зібранню, що у приватному листі директор департаменту Міністерства народної освіти зізнався, що *«міністр не затвердив Завадського на посаді директора, бо той у «Педагогическом вестнике» проводив погляди, несумісні з діяльністю Міністерства»*. Але й ця звістка не збентежила єлисаветградське земство. Вирішено було доручити попечителю училища Миколі Бракеру з'їздити до столиці, домогтись аудієнції і спробувати переконати міністра.

Не вдалося, але міністру довелося назвати істинну причину своєї непохитності: *«Завадський погано зарекомендував себе в очах міністерства виданням «Педагогического вестника», який не відповідає поглядам і напрямам Міністерства»*.

Так вимушено обірвалася напрочуд плідна діяльність Завадського у Єлисаветграді. І, нарешті, коротко про те, як склалась його подальша доля. У наш час подібне фіаско неминуче означало б або зраду своїм переконанням, або кінець будь-яким надіям на кар'єру. Випадок із Завадським може розглядатись як винятковий. Йому, не зраджуючи своїх принципів, вдалося зробити блискучу кар'єру. Директор гімназії у Сімферополі, попечитель Кавказького навчального округу, нарешті сенатор, Михайло Ромулович брав найактивнішу участь у підготовці законопроектів по народній освіті, особливо початковій і середній. Це не означає, що Завадський перетворився у високопоставленого чиновника від освіти. У ньому взагалі гармонійно поєднувались організаторські здібності і творче начало, ніколи не помирав педагог.

Михайло Ромулович посідає почесне місце в історії педагогічної думки Грузії. Працюючи на Кавказі, він уклав перші мінгрельський та абхазький букварі, тобто залишився вірним своєму кредо, що навчання у національній школі повинно вестись рідною мовою.

Ми нині – тільки на початку осягнення ролі і значення Завадського в історії освіти нашого краю. На наше глибоке переконання,

подвижницька діяльність визначного педагога, видавця, громадського діяча вимагає монографічного дослідження. І така праця у вигляді кандидатської дисертації «Життя та педагогічні погляди М.Р. Завадського» вже є. Її успішно захистила викладач КДПУ ім. В.К. Винниченка Ірина Черниченко. А в 2007 році «Педагогічний вісник» відродив КОІППО ім. В.О. Сухомлинського. Заснований інститутом науково-методичний журнал продовжує справу, розпочату М.Р. Завадським. Головний редактор часопису – заступник директора КОІППО з наукової роботи, кандидат педагогічних наук А.С. Бик.

Перший номер «Педагогического вестника» побачив світ 10 березня 1881 року.

165 років від дня народження

АННА ДМИТРЯН: ЛІКАРНЯ СВЯТОЇ АННИ

Те, що на початку ХХ століття зробила Анна Михайлівна Дмитрян, вразило навіть звиклих до благодійності Єлисаветградців. Ця жінка збудувала для співгромадян виключно на власні кошти у Новомиргороді та Єлисаветграді дві суперсучасні на ті часи лікарні. Це й породило згодом чутки, що буцімто сама А. Дмитрян (1843-1913), витратившись до останньої копійки, уже в радянський час померла від голоду. Насправді ж, смерть прийшла за нею у 1913 році після завершення спорудження у Бобринці величного Вознесенського собору, де вона й була похована. Таке враження, що якраз ця справа й тримала її на світі. Здійснивши задумане, можна й померати з почуттям виконаного обов'язку.

А загадки залишилися. Ми навіть достеменно не знаємо, що спонукало цю жінку на безприкладний благодійницький вчинок: життєва драма, потрясіння від передчасної смерті улюбленої доньки Анни? Певно, що так: але про це ми можемо лише здогадуватися. Жодних подробиць про особисте життя Благодійниці ми не маємо. Анна Дмитрян, судячи з усього, сама цього побажала.

Після неї залишилось дві чудові лікарні, собор, та ще книга «Лікарня Святої Анни Російського Товариства Червоного Хреста в Єлисаветграді», на її ж кошти 1908 року видана в Петербурзі з великою кількістю ілюстрацій та портретом А. Дмитрян (гравюру виконав художник І. Горюшкін). Книга детально розповідає про історію спорудження лікарні, про те, якою вона була.

18 листопада 1901 року на засіданні Єлисаветградського комітету товариства Російського Червоного Хреста його голова П. Ревуцький доповів, що *«почесна громадянка А. М. Дмитрян вирішила спорудити для хворих всіх станів, мешканців м. Єлисаветграда й повіту, лікарню»*. Місто виділило понад дві десятини землі на розі вулиць Костельної і Чигиринської. Було створено комісію, проект доручено підготувати міському архітектору О. Лишневському. Проте через деякий час, певно за наполяганням благодійниці, кардинально було змінено її склад. До комісії увійшли сама Анна Михайлівна,

Лікарня Св. Анни.

Анна Дмитрян

інженери Є. Тамм (батько лауреата Нобелівської премії І. Тамма) та Ф. Шрейтель, архітектор Я. Паученко, за кресленнями якого й спроектовано фасад лікарні. Чимось первісний план у виконанні маститого архітектора О. Лишневського замовниці не задовольнив, а тому з урахуванням її побажань і пропозицій заклад спроектовано Я. Паученком (дядьком художника О. Осмьоркіна). Надалі Анна Михайлівна співпрацюватиме виключно з Яковом Васильовичем: кошти благодійниці і талант зодчого втілились у чудові споруди, пам'ятки архітектури.

9 липня 1902 року відбулося урочисте закладання лікарні. На церемонії можна було бачити багатьох відомих елисаветградців, членів місцевого комітету Товариства Червоного Хреста, зокрема міського голову О. Пашутіна, голову повітової земської управи М. Складєвича, поліцмейстера Безсонова, начальника кавалерійського училища О. Самсонова (згодом генерала, командуючого 2-ю російською армією, одну з найтрагічніших постатей Першої світової війни) та інших.

Лікарню було освячено і відкрито 18 травня 1904 року. Ось яким був заповіт жертвувальки: «Я, потомствена почесна громадянка А. М. Дмитрян, передаючи споруджену мною лікарню в пам'ять моєї дочки Анни Афанасіївни, вартістю 200 тисяч рублів, у відання Російського Товариства Червоного Хреста, бажаю:

- 1) лікарня має бути названою на честь Св. Анни;
- 2) двадцять ліжок в ім'я моєї дочки Анни призначаються для неімущих християнської віри; кількість їх не може бути зменшена;

3) лікарня повинна стояти на рівні сучасних наукових вимог і давати простір для занять наукою молодим медикам;

4) лікарня, в міру надходження платних внесків на утримання ліжок, повинна скорочувати кількість платних ліжок для того, щоб з часом надати всі сорок ліжок для лікування неімущих;

5) кількість платних ліжок не повинна збільшуватися за рахунок безплатних;

6) головним лікарем та її довічним директором призначається О. Юцевич».

На утримання лікарні Анна Михайлівна внесла в Державний банк цінні папери на суму 300 тисяч рублів, котрі склали вічний капітал лікарні, на проценти з якого вона й мала утримуватися. Крім того, при відкритті лікарні А. Дмитрян додатково пожертвувала ще 12 тисяч рублів. У промові на відкритті закладу елісаветградський поліцеймейстер Безсонов зазначив: *«Це пожертвування є безперечно найвидатнішим з усіх мені відомих. Як правило, люди дають лише гроші і вважають свою справу завершеною...»* А тут пожертвування втілюється у спорудження такого потрібного людям медичного закладу.

...Ми сьогодні поки що лише мріємо про відродження справжньої Благодійності. То давайте передовсім віддамо належне, вшануємо там, де це можливо, видатних добротворців минулого.

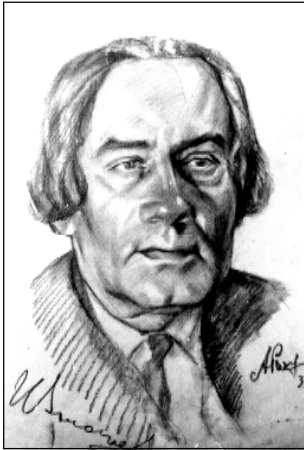
Вознесенський собор, м. Бобринець, 1912 р.

15 січня – 120 років від дня народження

ЗАГАДКОВИЙ СКУЛЬПТОР: ІСИДОР ЗОЛОТАРЕВСЬКИЙ

Як відомо, видатний російський художник Борис Кустодієв (1878-1927) протягом життя створив портретну галерею своїх сучасників. Майже вся вона була включена до альбому «Б. М. Кустодиев. Портреты деятелей русской культуры».

І. Золотаревський.
Художник О. Разумний.

Великою несподіванкою для автора цих рядків було виявити перед зображених Кустодієвим осіб Ісидора Самійловича Золотаревського. Причому Кустодієв писав Золотаревського принаймні двічі. Спочатку, у 1921 році, виконав з нього графічний портрет (олівець, сангіна, розмір 27x24 см, який зберігається в одній із московських приватних збірок), а в 1922 році створив великий (98,5 см x 111,5 см) олійний портрет, котрий прикрашає Державний Російський музей (див. ілюстрацію). Річ у тім, що І. С. Золотаревський — наш земляк, уродженець Єлисаветграда. А от довідка про нього в альбомі відверто розчарувала: *«Исидор Самойлович Золотаревский (? -1961) – скульптор, архитектор, художник, был близок к группе художников «Мира искусства» (сведения М. Г. Эткнда)».*

Як бачимо, укладачі книги-альбому навіть рік народження Золотаревського встановити не змогли. На їхнє виправдання зазначимо, що й авторів цих рядків, який не вперше має справу із забутими єлисаветградськими художниками, доля Ісидора Золотаревського видається аж занадто вже загадковою. Жодного твору митця в музеях колишнього СРСР не виявлено, проігнорували життя і творчість Золотаревського всі як один художні словники й довідники. Навіть у книгах мемуарів художників-земляків, зокрема

Портрет І. Золотаревського.
Художник Б. М. Кустодієв

Амшея Нюренберга, Олександра Разумного, які добре знали Золотаревського, і словом про нього не згадано. Чому? Зате Золотаревському, як бачимо, пощастило в іншому – його портрет написав сам Борис Кустодієв. Та й О. Разумний у 1953 році виконав олівецький портрет Золотаревського, який, до речі, зберігається в нашому художньому музеї. Художники такого рівня, як Кустодієв, пишуть, як правило, портрети

людей незвичайних, чимось їм близьких, не рахуючи, звісно, портретів, зроблених на замовлення. Золотаревський, таким чином, опинився в одній компанії з Б. Шаляпіним, П. Капіцею, М. Семеновим, Максиміліаном Волошиним та іншими знаменитостями, яких портретував Кустодієв. Крім живопису та графіки, прикутий до інвалідного візка художник займався ще й скульптурою, і, можливо, Золотаревський, як скульптор-професіонал, допомагав йому?

До 1917 року Золотаревський брав активну участь у місцевому художньому житті. Зрозуміло, що й дату його народження слід було шукати в архіві нашого міста. У синагогальній метричній книзі автор цієї статті виявив ось такий запис: «1888 г., 15 январа. Єлисаветградский мещанин Шльома Золотаревский, жена Маріам — сын Фишель». Це означає, що 15 січня 1888 року в дружини єлисаветградського міщанина Шльоми Золотаревського Маріам народився син Фішель. А якщо перекласти єврейські імена на більш звичні (що євреї змушені були робити), то й матимемо рік народження Фішеля Шльомовича Золотаревського, який став називатись Ісидором Самійловичем Золотаревським.

Як можна здогадуватися, початкову художню світу він здобув, відвідуючи Вечірні Рисувальні Класи при Єлисаветградському земському реальному училищі. А удосконалювався в майстерності у Франції разом з іншими митцями нашого краю: І. Похитоновим, П. Ганським, А. Нюренбергом, І. Данишевським та іншими. У 1912 році Золотаревський, Нюренберг і Данишевський повертаються до Єлисаветграда. Газета «Голос Юга» 5 листопада 1913 року публікує оголошення: «Скульптор Золотаревський возвратился и

возобновил прием учеников по рисованию, лепке и металлопластике. Н. – Донская, 52 (между Ингульской и Ивановской). Прием от 4 до 6 дня». Того ж 1913 року в Єлисаветграді організовується Перша міська художня виставка, і серед членів комітету з її влаштування знаходимо І. С. Золотаревського. У каталозі виставки Золотаревський представлений і як скульптор (шість робіт), і як рисувальник (11 творів). Назвемо хоча б декілька експонованих у Єлисаветграді творів митця: «Голова», «Каліка», «Старий», «Стара», «Восени», «Дресирувальник мавп» (скульптура); рисунки: «Ескіз до картини «Доля», «Важкий сон», «Горлечко болить», «Відпочиває», «Нюанс», «Начерк з голови художника О.» та інші. Висловимо припущення, що «художник О.», – то Олександр Осмьоркін, приятель автора. Крім того, на Першій Єлисаветградській художній виставці експонувалася, як записано в каталозі, «Посмертная маска художника М. А. Врубеля. Из коллекции И. С. Золотаревского». А ще Золотаревський виявив бажання взяти участь у конкурсі на проект пам'ятника Олександрю II в Єлисаветграді. Власне цим поки що й обмежуються наші відомості про єлисаветградський період життя й творчості Золотаревського. А далі його прізвище виникає в листуванні Осмьоркіна. Літо 1927 року той провів у Ленінграді, де працював над картиною «Червона гвардія у Зимовому палаці», писав пейзажі міста на Неві. 17 червня він повідомляє майбутній дружині Олені Гальпериній:

«...Зараз третья година ночи. У великі вікна, де я поселився, заглядає біла ніч, і видно купол Ісаакія. Я поселився в палацо (їй-богу!) Золотаревського із 14 (чотирнадцяти!!) кімнат. Зараз нікого, крім прислуги... Мене все цікавить як в незнайомому місці, от я й прогулююсь, і роздивляюсь бібліотеку... Живу я на В. — Морській, 48, кв. 2. Ісидор Самійлович Золотаревський...» Очевидно, сон таки зморив художника, і ми, на жаль, ніколи не дізнаємось, що він хотів розповісти дружині про хазяїна квартири. Примітка ж до листа у книзі «Осмеркин. Размышления о искусстве. Письма. Критика. Воспоминания современников» — скупа, далі нікуди: «Золотаревський, Ісидор Самійлович (? -1961) – скульптор». На десятому році після Жовтневої революції – і така розкіш! Як це вдалося Золотаревському? Адже й на портреті Кустодієва він представлений як вельможа, аристократ, немов ніякої революції не було зовсім. Цікаво, що серед творів Осмьоркіна є й такий: «Портрет Л. К. Золотаревської (уродж. Гальперіної), 1934, 133x100. Зібрання В. Є. Золотаревського, Москва».

Одну з дружин Осмьоркіна звали Олена Костянтинівна Гальперіна, а отже, не виключено, що «Л. К. Золотаревська (уродж. Гальперіна)», якась її родичка.

І насамкінець, ще одне припущення з відтінком сенсаційності. Надто вже часто у полі нашого зору опинялись посмертні маски Михайла Врубеля, одну з яких, нагадуємо, Золотаревський експонував на Першій Єлисаветградській виставці 1913 року. Так, наприклад, завідуючий секцією «ИЗО», художник Семен Данишевський, у 1921 році звернувся із заявою до завідуючого Єлисаветградською повітовою політосвітою:

«Довожу до Вашего сведения, что т. Эльберт подарил гипсовую маску знаменитого художника Врубеля и 4 картины масляными красками... его дочери художницы Иды Эльберт.... Прошу немедленно их забрать, а т. Эльберту выразить благодарность за принесенный дар Дворцу искусства». Втретє посмертну маску Врубеля автор цих рядків бачив на квартирі О. Осмьоркіна у Москві. Вона, напевно, була подарована йому Ісидором Золотаревським. Тому само собою й виникло запитання: а хто ж є автором посмертної маски Врубеля? Якщо ми заглянемо до фундаментального «Каталога русской скульптуры конца XIX — начала XX века», то виявимо дивну річ: автором посмертної маски Врубеля вважається... *невідомий скульптор кінця XIX — початку XX століть*. Як відомо, Врубель помер у 1910 році знаменитим художником. І важко повірити, щоб якийсь абсолютно невідомий скульптор з вулиці був запрошений для виконання такої почесної і відповідальної роботи. Якщо дійсно Золотаревський був близький до об'єднання «Мир искусства», до якого належав Врубель, про що повідомляє мистецтвознавець М. Еткінд, то автором посмертної маски міг бути саме він. Це взагалі дуже специфічний жанр скульптури. Тут творчість відходить на задній план, головне — донести до нащадків зліпок обличчя видатної людини. Тобто посмертні маски мають, передовсім, велику документальну цінність. Можливо, тому Золотаревський і не афішував своєї участі в цій роботі? Як би там не було, але життєпис Ісидора Золотаревського складається поки що переважно із запитань, на які з часом сподіваємося знайти відповіді.

P.S. Інколи давно померлі герої нарисів, немов повертаються до автора, щоб відповісти на його запитання. Звісно, виходять вони на зв'язок не самі, а через своїх нащадків. Ця стаття була написана у

1995 році. А у 2007-му до моїх рук потрапив лист сина скульптора І.С. Золотаревського, якого він надіслав науковому співробітнику художньо-меморіального музею О.О. Осьмьоркіна О.А. Класовій. Як виявилось, Олександр Ісидорович Павлов, у свою чергу, збирає відомості про батька, людину загадкової біографії та драматичної долі. Ось найцікавіше з того, що він знає. Ісидор Самійлович мав брата та двох сестер. Мати з дівчатами виїхали з Єлисаветграда за кордон на початку ХХ століття. Ісидор рано пішов з родини, оскільки хотів займатися мистецтвом, а не торгівлею. Юнаком одружився з Фанні Бронштейн (якоюсь далекою родичкою Л. Троцького). З дружиною виїхав до Парижа, щоб навчатися ливарному мистецтву. Їхній син Євген Золотаревський мав за дружину Лілію Гальперіну, яку й малював О. Осьмьоркін. А самого Євгена Ісидоровича увічнила в портреті знаменита художниця З. Серебрякова у 1922 році.

У 1925 році І.С. Золотаревському було доручено зняти посмертну маску з Сергія Єсеніна. Скульптор, до речі, аніскільки не сумнівався, що це було самогубство, а не вбивство. Статтю про творчість Золотаревського для журналу «Искусство и промышленность» (1924) написав А.І. Луначарський. Вижити у блокадному Ленінграді Золотаревським допомогла колекція творів мистецтва, яку обмінювали на харчі.

У 1947 році у Катерини Павлової (у дівоцтві Кинєвої), з якою зійшовся 60-річний Золотаревський, народився син Михайло. Сам автор листа з'явився на світ у 1950 році, коли батько був репресований і перебував на засланні в Казахстані. Обом синам подружжя вирішило дати материнє прізвище за першим чоловіком – так вони стали Павловими. Адже носити єврейське прізвище Золотаревський у розпал боротьби з «безродними космополітами» було небезпечно. Після повернення із заслання І.С. Золотаревський з родиною у 1956-1958 роках жив у селах Баштанка й Володимирівка Миколаївської області, займався з дружиною (також художницею) оформленням сільських клубів. У 1958 році Ісидора Самійловича запросили проектувати технічний кабінет Кольчугінського заводу кольорових металів у Володимирській області. Помер він не у 1961, а 26 листопада 1961 року.

ЛЮТИЙ

- 1** – 45 років від дня народження (сmt Нова Прага Олександрійського району) Віктора Громого, педагога. Перший директор Кіровоградської гімназії імені Т.Г. Шевченка з 1992 по 2005. Переможець Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року» у номінації «Керівник навчального закладу» (2001). Заслужений учитель України. Автор низки книг з історії освіти, політології та соціології.
- 4** – 130 років від дня народження Григорія Петровського (1878-1958), державного і партійного діяча УРСР, «Всеукраїнського старости». Часто бував на території Єлисаветградщини (Кіровоградщини). Увічнений у назвах трьох сіл (Петровське) у Новоукраїнському, Олександрійському та Петрівському районах.
- 5** – 85 років від дня народження (м. Єлисаветград) Олександра Хмури (1923-1970), педагога, методиста. Автор нової форми навчального процесу – лекційно-практичної; створив авторську школу математичної думки. Заслужений учитель України, кандидат педагогічних наук.
- 8** – 105 років від дня народження (с. Хашувате Гайворонського району) Гедаля Косого (1903-1980), єврейського письменника. Автор збірок оповідань «Хашуватські оповідання», «В тіні хмарочосів» (1946), «Через роки» (1986).
- 8** – 70 років від дня народження Бориса Бурдіяна, природознавця. З 1977 – викладач КДПІ ім. О.С. Пушкіна, доцент (1984), в.о. професора (1988). Кандидат біологічних наук. Автор декількох книг природоохоронної тематики. Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова (2005).
- 9** – 225 років від дня народження Василя Жуковського (1783-1852), російського поета-романтика. Був вихователем майбутнього імператора Олександра II. Єлисаветград відвідав 1837, супроводжуючи юного царевича під час ознайомчої поїздки Російською імперією. У 1873 з нагоди 90-річчя від дня народження в Єлисаветграді було засновано Биківське народне училище ім. В.А. Жуковського.

- 10** – **110** років від дня народження (с. *Ганнівка Петрівського району*) *Костянтина Пестушка* (псевдонім *Степовий-Блакитний*) (1898-1921), українського військового діяча доби УНР. У травні 1920 створив та очолив Степову дивізію (12-18 тисяч бійців), яка боролася з більшовицьким режимом. Був обраний головним отаманом Холодного Яру.
- 12** – **85** років від дня народження *Миколи Кириченка*, партійного діяча. З 1963 по 1967 був першим секретарем Кіровоградського обкому КПУ. Залишив по собі добру пам'ять як мудрий керівник, започаткував зустрічі з творчою інтелігенцією міста. Герой Соціалістичної Праці (1978).
- 13** – **65** років від дня народження (с. *Калабарок Новогеоргіївського району*) *Івана Мусієнка*, державного діяча. Працював у ЦК КПУ (до 1991). Народний депутат України з 1990 від Новоукраїнського виборчого округу. Один з організаторів Соціалістичної партії України, керівник Секретаріату Верховної Ради України.
- 13** – **135** років від дня народження *Федора Шалягіна* (1873-1938), геніального оперного співака. З 1897 неодноразово гастролював у Єлисаветграді та інших містах України. З ним співали уродженці Єлисаветграда Д. Захарова, П. Журавленко та інші.
- 13** – **70** років від дня народження (м. *Кірово, Кіровоград*) *Юрія Махна*, спортсмена, тренера, судді, організатора фізкультурно-спортивного руху. Заслужений тренер України (1998), з 1985 – голова обласної організації фізкультурно-спортивного товариства «Колос». Почесний громадянин м. Світловодська.
- 15** – **110** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Альфреда Окснера* (1898-1973), українського ботаніка. Випускник Єлисаветградської чоловічої гімназії. Член-кореспондент АН УРСР (1972). Створив українську школу ліхенології, був директором Інституту ботаніки АН УРСР.
- 15** – **55** років від дня народження (с. *Вільхове Ульянівського району*) *Леоніда Куценка* (1953-2006), літературознавця. Доктор філологічних наук, професор КДПУ ім. В. Винниченка. Досліджував літературне краєзнавство (Є. Маланюк, Ю. Дараган, Я. Івашкевич та інші). Лауреат обласної літературної

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік

премії ім. Є. Ф. Маланюка (2002), лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В. М. Ястребова.

- 17** – **145** років від дня народження *Федора Сологуба* (справжнє прізвище Тентетников) (1863-1927), російського поета-символіста і прозаїка. У 1914 виступав у *Єлисаветграді* разом з *І. Сєвєряніном*, справив значний вплив на формування *Арсенія Тарковського*.
- 17** – **90** років від дня народження *Володимира Щербицького*, партійного і державного діяча УРСР. У 1965-1972 – Голова Ради Міністрів УРСР, з 1972 по 1989 – перший секретар ЦК КПУ. Двічі Герой Соціалістичної Праці (1974, 1977). *Неодноразово відвідував Кіровоградщину, зокрема 4.11.1960 побував на Кременчуцькій ГЕС.*
- 17** – **55** років від дня народження (с. *Крутеньке Голованівського району*) *Миколи Петренка*, контррозвідника, державного діяча. З 1980 працював в органах Держбезпеки СРСР. *Народний депутат України (1994-1998) від Гайворонського виборчого округу.*
- 18** – **110** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Романа Гершаника* (1898-після 1959), живописця і графіка. Твори зберігаються у Третяковській галереї, у художніх музеях Мінська, Ташкента, Миколаєва, Ростова. Ілюстрував та оформляв книги для видавництва «Детгиз». Заслужений діяч мистецтв Узбецької РСР (1944).
- 18** – **90** років від дня народження (с. *Талова Балка Світловодського району*) *Олексія Романовського*, літературознавця. Доктор філологічних наук, професор. Був міністром культури УРСР, ректором Київського інституту іноземних мов.
- 21** – **130** років від дня народження (с. *Миролюбівка, тепер с. Кіровка Маловисківського району*) *Ксенії Ерделі* (1878-1971), арфістки й педагога. *Навчалась у Єлисаветградській жіночій гімназії.* Основоположник російської школи гри на арфі, професор Московської консерваторії (1939). У 1919-1938 – солістка оркестру Великого театру СРСР. Народна артистка СРСР (1966).

- 21** – 125 років від дня народження (м. Єлисаветград) *Клавдії Флоровської* (1883-1963), історика, мемуариста. Сестра *Георгія та Антоніни Флоровських*. Медієвістка (фахівець з історії середньовіччя), блискуче знала латинську, італійську, французьку, болгарську та інші мови. *Написала спогади про перебування родини Флоровських у Єлисаветграді.*
- 21** – 80 років від дня народження (с. Новаківка Новоукраїнського району) *Валентина Марчука*, правознавця. Доктор юридичних наук, професор, автор чотирьох монографій з проблем теорії держави і права, адміністративного права та наукової організації державного управління.
- 24** – 45 років від дня народження (с. Бірки Олександрівського району) *Віктора Кірмана*, художника-реставратора. Автор близько 20 наукових праць, учасник 20 виставок в Україні та Росії. Реставрував експонати Національного музею історії України.
- 31** – 95 років від дня народження (м. Долинська) *Тимофія Лядського*, військового льотчика. За роки війни виконав 185 бойових вильотів. Герой Радянського Союзу (1945). Автор книги «Записки из льотного планшета. Военные дневники» (видана у Вітебску) про причини величезних втрат льотного складу радянської авіації.

1928 (80 років тому). – Президія *Зінов'євського* окрвиконкому ухвалила рішення порушити перед ВУЦВК питання про перейменування м. *Зінов'євська та його округи в м. Дзержинськ та Дзержинську округу*. Аналогічне рішення було прийняте у вересні 1928., однак це клопотання не знайшло підтримки у столиці, хоча місцева влада першою в СРСР побажала перейменувати місто на честь «лицаря революції – залізного Фелікса». *Лише у 1934 Єлисаветград (Зінов'євськ) нарешті перейменували, але уже на честь С.М. Кірова (Кострикова).*

1918 (90 років тому). – В *Єлисаветграді* з метою самооборони від злочинців започатковано створення квартальних комітетів.

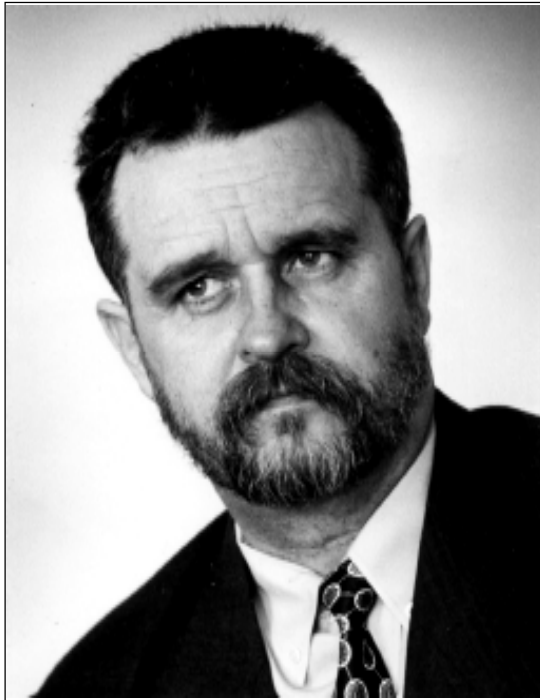
6.02.1873 (135 років тому). – В *Олександрії* відкрилася громадська жіноча прогімназія.

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
9.02.1948 (60 років тому). – Постановою Ради Міністрів УРСР Кіровоградському медичному училищу присвоєно ім'я Є.І. Мухіна.

14.02.1918 (90 років тому). – Найкоротший місяць в історії. Згідно з декретом Ради Народних Комісарів, за 31 січня відразу настало 14 лютого. Місяць лютий був урізаний майже наполовину.

22-28.02.1918 (90 років тому). – На залізничний вокзал Єлисаветграда прибуло декілька ешелонів анархістів під проводом Марусі Никифорової, до яких приєдналися місцеві більшовики. Після того, як анархісти конфіскували кошти, передбачені на заробітну плату робітникам, в Єлисаветграді спалахнуло повстання. Загибло 60 городян, близько 150 було поранено. Ці події змальовано у повісті Ю. Яновського «Байгород».

24.02.1918 (90 років тому). – Більшовицький ревком наказав захопити редакцію єлисаветградської газети «Голос Юга», вже набраний номер був знищений.

Леонід Куценко (1953-2006).

160 років від дня народження

ОЛЕКСАНДР ЛИШНЕВСЬКИЙ: ГОЛОВНА ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКА СИНАГОГА

Якщо вірити архівним документам про вилучення церковних цінностей, то у 1922 році в Єлисаветграді налічувалося 14 синагог! Ось їх назви: Головна, Хоральна, Пермська, Кущівська, Нижньо-Биківська, Кравецька, Малярна, Литовська, Біла, Червона, Синя, Бесгамедрін, Хоівенціон та Нейше-Гаміта. На превелике розчарування конфіскаторів, які розпочали вилучення саме із синагог, розраховуючи на багату здобич, дісталось їм з усіх 14 об'єктів лише трохи більше двох пудів срібла (з православних храмів міста вони поцупили понад 40 пудів).

Звичайно, кількість синагог у Єлисаветграді вражає. Християни їм поступалися, маючи десять православних церков, кірху та костьол. Як не дивно, але й вціліло єврейських культових споруд значно більше, ніж православних. Крім Головної синагоги, можна відшукати й деякі інші, згадані нами.

Історія єврейської громади Єлисаветградщини не досліджена як належить. Це тим більш прикро, що за кількістю видатних особистостей, які тут народилися, та визначними подіями, що відбувалися, наш край в історії єврейського народу посідає одне з ключових місць. Коли ви прочитаєте книгу «Євреї України» (короткий нарис історії), яка побачила світ 15 років тому, то дізнаєтесь про факти по-справжньому сенсаційні. Наприклад, про те, що перші 70 євреїв переселились (після 1881 року) з України до США саме з Єлисаветграда (то вже потім кількості євреїв виїхало з Одеси, Києва та Кременчука). Цікаво, як склалася доля тих, перших емігрантів з Єлисаветграда? Можна тільки здогадуватись. Зате є відповідь, чому саме з нашого міста розпочалась єврейська еміграція до США. Писати про це неприємно, але й приховувати те, що давно відомо всьому світу, просто безглуздо.

Після вбивства імператора Олександра II у 1881 році прокотилася

Велика синагога..

хвиля єврейських погромів. Вони розпочалися 15 квітня у Єлисаветграді. Звідкись взялась чутка, що євреїв можна безкарно грабувати. Навіть із навколишніх сіл прибували селяни, щоб взяти участь у розподілі «єврейського багатства». У ті дні було пограбовано майже п'ятдесят будинків та понад 100

єврейських крамничок. На щастя, обійшлося без жертв. Як тільки війська отримали відповідне розпорядження, погром швидко був припинений.

Його наслідки виявилися надзвичайно важливими. Якщо до погромів значна кількість євреїв спокійно ставилась до асиміляційних процесів, то після погрому чисельність палестинофілів, прибічників відродження національно-релігійних традицій, власної держави, відчутно зростає. Одним із найвідоміших сіоністів (діячів, які вважали, що євреям слід повертатися додому, у Землю Обітовану) був інженер Володимир Іонович Тьомкін. У 1890 році він за дорученням Одеського палестинофільського з'їзду побував у Палестині, а потім упродовж багатьох років займав посаду казенного рабина у Єлисаветграді. Жив він у власному будинку на вул. Миргородській. У 1917 році Тьомкін балотувався у Державну Думу Росії від Єврейського національного блоку. Згадаймо також десятки єврейських сільськогосподарських колоній, створених на Єлисаветградщині, які можна розглядати сьогодні прямими попередницями знаменитих ізраїльських кібуців.

У 80-і роки в Єлисаветграді виникло так зване «духовно-біблійне братство», засноване Яковом Гордіним, «єврейським Львом Толстим». Джерелом віри члени братства визнавали тільки Старий Завіт, виступали за рівноправність жінок, відкидали обрізання, були прибічниками фізичної праці, особливо землеробства, а не торгівлі. Основну мету послідовники Я. Гордіна вбачали у моральному вдосконаленні особистості шляхом роздумів, бесід про Бога та його діяння. Засновник «духовно-біблійного братства» сам декілька років жив у сільській місцевості, займаючись землеробством. Після того, як багато його послідовників виїхало до США, Гордін повернувся в

Єлисаветград і відродив свою організацію. Йому навіть дозволили заснувати у місті синагогу та школу, обрати рабина. Та через деякий час і цей гурток Гордіна розпався, і він, розчарований, також емігрував до Америки.

Певно, зайве нагадувати про роль синагог у житті євреїв. Адже синагога - це місце, де іудеї збирались щосуботи слухати тлумачення Біблії.

Головною ця синагога у Єлисаветграді називалась не випадково, її спорудили у 1897 році на місці старої, заснованої у 1853 році. Побудована Головна синагога у мавританському стилі за проектом та під керівництвом міського архітектора Олександра Львовича Лишневського. Збереглося чимало метричних синагогальних книг, які містять надзвичайно цінні записи. Як, приміром, ось такий:

“1888 г. 25 апреля. Елисаветградский мещанин Пейсах Шполянский, жена Либа-Роза. Сын Аминодав. Обрезан 2 апреля...”

Здогадались, про кого мова? Цей хлопчик – Амінодав Пейсахович Шполянський – стане згодом видатним поетом Доном Амінадо, присвятить рідному місту низку чудових ностальгійних віршів; як ніхто, тепло і з гумором змалює Єлисаветград у мемуарах.

Гортаючи синагогальну книгу, ви дізнаєтесь також, що 29 червня 1879 року у міщанина Якова Гордіна та його дружини Ханни народилася дочка Сусанна, а 2 вересня 1880 року здійснено обряд обрізання їхньому синові Олександрю. Між іншим, Обрізання Господнє - одне з великих свят у православ'ї, яке відзначається 1 (14) січня. Воно було започатковане у середині IV століття. За вченням Православної церкви, на восьмий день після народження Христа над ним був здійснений давньоіудейський обряд обрізання, і він отримав ім'я Ісус. Християнство скасувало цей обряд, замінивши його обрядом Хрещення, але свято Обрізання залишилося.

Отож зовсім не випадково у пошуках витоків своїх родоводів євреї багатьох країн світу все частіше звертаються до архівних документів нашого міста, головним чином до метричної книги Головної синагоги.

У 20-х роках синагогу змусили відмовитися від виконання своїх функцій. Будівлю спочатку використовували як клуб, а потім на багато років вона стала Будинком культури заводу «Гідросила». Саме в цих стінах народжувався, набував майстерності, яка підкорила світ, славнозвісний танцювальний ансамбль «Ятрань», керований Анатолієм Кривохижею.

Незалежна українська держава, поважаючи релігійні почуття

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
національних меншин, повернула будівлю єврейській громаді міста. Сьогодні тут знову синагога, а ще музей історії Єлисаветградських євреїв. Єдиний у місті зразок культової споруди у мавританському стилі, будівля належить до кращих надбань архітектурної школи еклектики в Україні.

...Андрій Достоєвський, Вільгельм Верлон, Яків Паученко, Олександр Лишневський – цим чотирьом зодчим Єлисаветград завдячує своєю оригінальною зовнішністю, великою кількістю привабливих архітектурних споруд, що милують наше око.

Олександр Львович Лишневський (1868-1942) працював міським архітектором Єлисаветграда з 1894 по 1901 роки. Він щойно закінчив Санкт-Петербурзьку Академію мистецтв, за успіхи у навчанні був відзначений малою срібною (1891), великою срібною (1892) та малою золотою (1893) медалями.

За його проектами в Єлисаветграді, крім Хоральної синагоги, споруджено будівлі громадської жіночої гімназії (КДПУ ім. В. Винниченка), «пушкінської школи» (ЗШ №7), багато житлових будинків. Коли в міській думі деякі гласні піддали Олександра Львовича критиці за приватну практику, на його захист виступили П.Ф. Долинський і П.О. Фірсов, зазначивши: *«Со времен вступления в должность городского архитектора г. Лишневского, город наш стал поразительно украшаться красивыми и изящными постройками и прочим комфортом».*

Не загубився Лишневський, як архітектор, навіть у Санкт-Петербурзі, де працював після Єлисаветграда. Він – автор багатьох будівель та проектів у стилі модерну та неокласицизму, активний учасник житлового й шкільного будівництва у Ленінграді.

Жіноча гімназія

БЕРЕЗЕНЬ

- 1** – **60** років від дня народження (сmt *Єлисаветградка Олександрівського району*) *Анатолія Троца*, військового діяча. З 1993 був начальником Одеського інституту сухопутних військ, генерал-лейтенант.
- 2** – **55** років від дня народження *Володимира Зубицького*, українського композитора, диригента, піаніста. *Навчався у Знам'янській дитячій музичній школі, син уславленого фітотерапевта, уродженця Кіровоградщини Данила Зубицького (1924-2003)*. Автор опер, симфоній, концертів для симфонічного оркестру. Заслужений артист України.
- 4** – **100** років від дня народження *Бориса Полєвого* (справжнє прізвище Кампов) (1908-1981), російського письменника. *Як військовий кореспондент газети «Правда», брав участь у визволенні Кіровоградщини у січні-березні 1944, присвятив низку нарисів боям за Новогеоргіївськ, Нову Прагу, Кіровоград*. Найвідоміший твір – «Повість про справжню людину» (1947). У 1962-1981 – редактор журналу «Юность». Герой Соціалістичної Праці (1974). Двічі Лауреат Державної премії СРСР (1947, 1949).
- 4** – **65** років від дня народження (с. *Федорівка, Добровеличківського району*) *Василя Литвина*, письменника, кобзаря, громадського діяча. Голова Спілки Кобзарів України (1991). Заслужений артист України (1989). Автор низки повістей: «Лети, павутинко!» (1997), «Струни золотії» (1994), «Артем Ведель» (1997) та інших творів. У 1993 Тернопільська обласна рада заснувала стипендію ім. В. Литвина для студентів-бандуристів Тернопільщини.
- 5** – **65** років від дня народження *Григорія Клочека*, літературознавця і критика. *З 1979 викладає у КДПІ ім. О.С. Пушкіна (КДПУ ім. В. Винниченка)*. Доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України. *З 2004 – ректор Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. Автор 13 книг (монографій, посібників, публіцистики).
- 5** – **70** років від дня народження (с. *Мар'янопіль Новоукраїнського району*) *Юрія Волкова*, математика. *Випускник КДПІ ім. О.С. Пушкіна (1959), доктор фізико-математичних наук (1992),*

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
професор (1992). З 2000 – завкафедрою математики КДПУ
ім. В.К. Винниченка.

- 6** – 95 років від дня народження *Олександра Покришкіна* (1913-1985), легендарного військового льотчика, одного з кращих асів Другої світової війни. Служив у 1939-1940 в Кіровограді. Тричі Герой Радянського Союзу, Маршал авіації. Здійснив 600 бойових вильотів, провів 156 повітряних боїв, збив 59 літаків.
- 6** – 85 років від дня народження *Олексія Федотова*, авіатора. З 1960 працював у Кіровоградській школі вищої льотної підготовки, протягом 18 років очолював льотний загін. Заслужений льотчик СРСР (1976).
- 8** – 105 років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Поліни Бродської*, художника і педагога. Відвідувала художню студію С.І. *Данишевського* в *Єлисаветграді*. Працювала у жанрі пейзажу і натюрморту. Займалася викладацькою діяльністю у м. Барнаулі.
- 9** – 50 років від дня народження (м. *Кіровоград*) *Ігоря Плужникова*, представника української бізнес-еліти, політика. Народний депутат України (1998).
- 12 (25)** – 95 років від дня народження (сmt *Новоархангельськ*) *Василя Козаченка* (1913-1995), письменника. Твори (романи та повісті) виходили у чотирьох томах (1980). Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1971), депутат Верховної Ради двох скликань. Очолював Спілку письменників України.
- 12** – 80 років від дня народження (с. *Верблюжка Новгородківського району*) *Петра Погребняка* (1928-1980), державного і партійного діяча УРСР. З 1971 по 1976 – міністр сільського господарства Української РСР, потім перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР, член Політбюро ЦК КПУ. Деякий час після його смерті село *Верблюжка* носило назву *Погребнякове*.
- 13** – 120 років від дня народження *Антоня Макаренка* (1888-1939), педагог і письменник. У 1911-1914 працював учителем у *Долинській залізничній школі на Єлисаветградщині*. Організатор трудових колоній, автор творів «Педагогічна поема», «Прапори на баштах» та ін.
- 15** – 90 років від дня народження (с. *Микола-Бурдаєнкіївка Долинського району*) *Павла Козуля*, педагога. Впродовж

багатьох років був директором Новгородківської СШ №2, яку називали «школою Козуля». Заслужений вчитель УРСР.

- 16** – **140** років від дня народження *Максима Горького* (Олексія Пешкова) (1868-1936), російського письменника. У юності подорожував селами *Єлисаветградського та Олександрійського повітів* (1897 і 1900). Це знайшло відображення в оповіданні «Пройдисвіт» та повісті «Мальва», яку в 1957 екранізував режисер *В.О. Браун – уродженець Єлисаветграда*.
- 17** – **110** років від дня народження (*м. Єлисаветград*) *Амінодава Канєвського* (1898-1976), художника. Понад 40 років малював карикатури для журналу «Крокодил» (1936-1976), проілюстрував багато книг. У 1968 привозив у *Кіровоград виставку своїх творів*. Народний художник СРСР (1973). Дійсний член Академії мистецтв СРСР (1973).
- 17** – **145** років від дня народження *Леоніда Манька* (1863-1922), українського актора і драматурга. Виступав у трупах М. Кропивницького та інших корифеїв. В 1920 грав у 1-му *Радянському театрі в Єлисаветграді під орудою Д. Гайдамаки-Вертепова. Помер голодною смертю в Єлисаветграді*.
- 18** – **100** років від дня народження (*с. Суботці Знам'янського району*) *Миколи Кульчицького* (1908-1992), кінооператора. Працював на Київській студії художніх фільмів, зняв понад 30 стрічок («Олеся», 1975; «Женці», 1978; «Високий перевал», 1982 та ін.). має 12 авторських свідоцтв за винаходи у галузі кінотехніки. Заслужений діяч мистецтв УРСР (1983).
- 19** – **125** років від дня народження *Артема* (справжнє прізвище Федір Сергєєв) (1883-1921), професійного революціонера. У 1904 на заводі *Ельворті в Єлисаветграді створив два соціал-демократичні гуртки та підпільну друкарню*.
- 24** – **125** років від дня народження (*м. Знам'янка*) *Віталія Товстоноса* (1883-1936), українського письменника (псевдонім В. Таль). З 1925 – член літературної організації «Плуг». Автор 13 п'єс, збірок повістей та оповідань.
- 24** – **90** років від дня народження (*м. Єлисаветград*) *Оганеза Арутюняна*, художника театру. Працював у Краснодарському та Ростовському театрах музичної комедії.

- 26** – 150 років від дня народження (с. Дмитрівка Знаменського району) *Гаврила Сорокіна* (1858-1916), священика і краєзнавця. Випускник Єлисаветградського духовного училища. 28 років служив у храмі рідного села. Автор ґрунтовної праці «Местечко Дмитровка. Опыт историко-статистического и этнографического описания» (1890). Останні роки життя був настоятелем Покровського храму в Єлисаветграді. Один із фундаторів Єлисаветградської громадської бібліотеки (1898).
- 26** – 85 років від дня народження (с. Триліси Олександрівського району) *Миколи Фуркала*, лікаря-кардіолога. З 1974 – директор НДІ кардіології імені академіка М. Стражеско. Доктор медичних наук (1969), професор (1973), лауреат Державної премії УРСР (1980)
- 26** – 85 років від дня народження (с. Олексіївка Маловисківського району) *Михайла Шевченка* (1923-1993), оперного співака (баритон). Соліст Київського театру опери та балету (1955-1979). Народний артист УРСР (1969).
- 28** – 215 років від дня народження *Василя Давидова* (1793-1855), декабриста, брата генерала М. Раєвського. Учасник Вітчизняної війни 1812. З 1817 по 1819 – підполковник Олександрійського гусарського полку. Після виходу у відставку (1822) постійно жив у с. Кам'янці на Черкащині. Член Південного товариства декабристів (з 1822). Його матері належали села *Бандурове, Бірки, Голикове, Бовтишка, Івангород, Кримки, Ставидла* в Олександрівському районі.
- 28** – 60 років від дня народження (с. Павлівка Світловодського району) *Миколи Славинського*, літературного критика і прозаїка. Працював у газеті «Літературна Україна» та журналі «Київ».
- 30** – 80 років від дня народження *Марії Чернобаєвої*, педагога. З 1950 по 1959 працювала у школах *Ульяновського району* (с. Кам'яна Криниця, м. Ульяновка). З 1959 – директор Дніпропетровської школи-інтернату № 3. кандидат педагогічних наук (1974), Герой Соціалістичної Праці (1968).
- 30** – 90 років від дня народження (с. Верблюжка Новгородківського району) *Олеся Жолдака*, українського поета (сатира і гумор). Лауреат літературної премії ім. О. Вишні (1987).

31 – **150** років від дня народження (м. Єлисаветград) *Леоніда Яковлєва* (1858-1919), оперного співака. Вважався кращим виконавцем партії Євгенія Онєгіна в опері П.І. Чайковського. Двадцять років співав у Маріїнському театрі (1887-1907). *Відвідав Єлисаветград у 1907.*

31 (**12.04**) – **125** років від дня народження (м. Єлисаветград) *Генріха Нейгауза* (1888-1964), піаніста, генія фортепіанної педагогіки. Доктор мистецтвознавства, професор, Народний артист РРФСР.

6.03.1918 (90 років тому). – Центральна Рада ухвалила Закон про територіальний устрій України, який передбачав поділ на землі. *Наш край фігурує під № 11 з назвою «Низ (головне місто Єлисавет)».*

7.03.1923 (85 років тому). – Згідно з Постановою ВУЦВК «Про адміністративно-територіальний поділ» було ліквідовано поділ на повіті і волості. *Єлисаветградський повіт реорганізувався в Єлисаветградський округ, до складу якого увійшло 13 районів.*

21.03.1918 (90 років тому). – Єлисаветград захопили австро-німецькі війська, у складі яких був Легіон Українських Січових Стрільців.

24.03.1918 (90 років тому). – В Олександрію вступили війська кайзерівської Німеччини.

28.03.1918 (90 років тому). – Селяни *Витязівської, Олександрівської та інших волостей Єлисаветградського повіту* повстали проти німецьких окупантів.

29.03.1908 (100 років тому). – В Єлисаветграді відбувся концерт відомої російської співачки Вяльцевої.

29.03..1943 (65 років тому). – Члени *Олександрійської підпільної групи опору окупантам* (керівник П. Марков) влаштували аварію двох ворожих ешелонів на перегоні Олександрія-Користівка.

Г. Клочек

**16 березня – 100 років від дня
народження**

**ВОЛОДИМИР КАНДЕЛАКІ:
«ЄЛИСАВЕТГРАД – ПРОСТО ЧУДО...»**

*...Дійсно, у мене три Батьківщини:
Тбілісі, Єлисаветград і Москва.*

В. Канделаки.

В. Канделаки

У Канделаки – винятково щаслива творча доля. Вона дарувала йому довголіття, любов народу та офіційне визнання (звання народного артиста СРСР, Державну премію СРСР) його багатогранного таланту. Опера, оперета, естрада, режисура, кіно, телебачення, викладацька діяльність – скрізь Канделаки яскравий і неповторний. Нинішні естрадні кумири Є. Петросян, Ю. Шифрін, Л. Вайкуле та багато інших випускників ГІТІСу – вихованці Володимира Канделаки.

У післявоєнні роки він – найпопулярніший естрадний співак. Важко було знайти будинок, де б із патефонів не лунав його бас-баритон. Грамплатівки із записами співака випускались найбільшими тиражами.

Як кіноактор, Канделаки знявся у популярних фільмах: «Цирк», «26 бакинських комісарів», «Хлопець із нашого міста», «Вірую в любов» та інших. Наш земляк блискуче виконував провідні, глибоко драматичні ролі в операх (Борис Тимофійович у «Катерині Ізмайловій» Д. Шостаковича, Митько у «Тихому Доні» І. Дзержинського, Наполеон у «Війні і мирі» С. Прокоф'єва і т. д.), гострокомедійні — у класичних і сучасних оперетах.

У 1943 році розпочалася не менш блискуча кар'єра Канделаки — одного з провідних музичних режисерів. Він першим здійснив постановку популярних комічних опер «Кето і Коте» В. Долідзе, «Аршин — Мал-Алан» У. Гаджибекова.

З 1954 по 1964 роки Канделаки очолював Московську оперету, був її головним режисером. Він залучив до «легкого жанру» видатних радянських композиторів Д. Шостаковича, Д. Кабалевського, Т. Хренникова та інших.

Понад 60 років на оперній сцені — такою історія музичного мистецтва не пам'ятає! А почалося це дивовижне явище в мистецтві — творчість Володимира Канделаки — в Єлисаветграді.

Із Володимиром Аркадійовичем листувався наш відомий краєзнавець Семен Маркович Бонфельд.

Листи Канделаки зворушливі й ностальгійні, їх не можна читати без хвилювання:

«... Радий вашому листу,... відразу згадався Єлисаветград, де пройшла щаслива моя юність! Точніше, хлопчачі роки! Я все-все пам'ятаю! Вашу статтю, пригадавши мову України, всю прочитав, все розібрав! Спасибі!.. Ви запитуєте, чи знав я когонебудь із знаменитих єлисаветградців? Особисто знайомий не був, але імена Заньковецької, Кропивницького, Саксаганського, вже не кажучи про Г. Нейгауза, знаю чудово. Так, це дійсно великі імена! А от що стосується П. Цесевича, то з ним у 1943 році або трохи раніше я познайомився у Тбілісі. Багато з ним розмовляв. Про нього мені ще мій батько говорив як про великого актора-співака. І навіть, пам'ятаю, сказав, що в нього було не менше прихильників, ніж у Федора Шаляпіна. А потрапив він до Тбілісі під час війни, в евакуацію. А найцікавіше, що там був і син Цесевича — художник. І коли я ставив в оперному театрі в Тбілісі «Перикола» Оффенбаха, він був у мене художником і здорово оформив спектакль. А ще, пам'ятаю, був у Єлисаветграді чудовий артист Гривцов! А в соборі — єпископ Колосов, їх я бачив і навіть бігав за ними — місцевими знаменитостями. От бачите, де що пам'ятаю... »

«... Тільки на декілька запитань я зможу вам відповісти, все інше разом з фотографіями ви знайдете у книзі, яку я Вам із величезним задоволенням надсилаю:

1.) Де ми жили? За старою назвою — це вулиця Олександрівська, на розі з Олексіївською.

2.) Гімназія знаходилась на Олександрівській, неподалік від нашого будинку. Це так звана «гімназія Крижановського».

3.) Родину Нейгаузів знав тільки по музичних вечорах в їхньому будинку. Коли закінчувався навчальний рік, вони влаштовували такі вечори. А навчався я музиці у С. К. Мілеант, яка також жила по вулиці Олександрівській.

4). На Двірцевій вулиці було театральне приміщення, яке називалось «Дворянське Зібрання». Там гастролював відомий сибірський драматичний театр із талановитим режисером Татищевим, називається він «Красный Факел». Пам'ятаю примадонну театру — Огонь-Догоновську. Бачив там два спектаклі: «Зелене кільце» і «Цвіркун на печі». Приймали їх на «ура». А поруч у театрі Елькінда слухав потай «Євгенія Онєгіна» і ще децю... »

«... Ну, а Єлисаветград — просто чудо. Я його у старому вигляді пам'ятаю відмінно. Особливо вулиці Двірцеву, Велику Перспективну, плац, театр Елькінда і, звісно, мій улюблений Інеул! І столітній дуб у парку, біля якого ми призначали дівчаткам (уже тоді!) побачення, собор, Преображенську церкву, Петропавлівську. І згадав, як під час денікінщини, яка захопила місто, елисаветградські «дамочки» з боку плацу по Двірцевій вулиці несли на руках генерала Шкуро, який був у черкеському наряді. О, я цю мінливу владу (впродовж дня, бувало, по чотири-п'ять разів) пам'ятаю ідеально.

Ох, як би мені хотілося хоча б на один день завітати до цього міста, знову всю юність згадати».

Столітній дуб у міському саду.

**12 квітня – 125 років від дня народження
Генріха Нейгауза**

ЗІНАЇДА ЄРЕМЕЄВА: ДРУЖИНА ДВОХ ГЕНІЇВ, АБО НАВІКИ ЗАРИМОВАНІ УТРЬОХ

**Багато років тому натрапив у книзі Ю. Борєва “Естетика”
(у розділі “Категорія прекрасного”) на вірш Бориса Пастернака
про таємницю жіночої вроди, який мене вразив надзвичайно:**

***Любить иных - тяжелый крест,
А ты прекрасна без извилин,
И прелести твоей секрет
Разгадке жизни равносильен.***

Муза на ім'я Зінаїда

Доти досить байдужий до поезії, я відчув щось схоже на потрясіння. Вірші запам'ятались миттєво. Звісно, тоді я зовсім не замислювався над тим, що цей вірш присвячено конкретній жінці, дружині поета, людині дивовижної долі, яка, про що я дізнався значно пізніше, була у нашому місті, ходила його вулицями. Жінці, котру можна поставити в один ряд із такими всесвітньо відомими представницями прекрасної статі, як кохана Данте Аліґ'єрі Беатріче, як Лаура Ф. Петрарки, Наталія Гончарова Пушкіна і т.д. Вона належить до тих жінок, які надихали геніїв на створення шедеврів. Це вже згодом я дізнався, що саме їй присвячена чудова любовна лірика книги віршів Б. Пастернака “Друге народження”, її в образі Лари він зобразив у своєму знаменитому романі “Доктор Живаго”. Це – Зінаїда Миколаївна Єремєєва (1897-1966). Ви здивовані, про таку не чули? Я назвав її дівоче прізвище, дійсно мало кому відоме. Зате досить назвати її прізвища за чоловіками, як все стане зрозуміло. Зінаїда Миколаївна Єремєєва була спочатку дружиною видатного музиканта, нашого земляка Генріха Густавовича

Нейгауза, а потім – геніального поета ХХ століття, лауреата Нобелівської премії Бориса Леонідовича Пастернака. Дружина двох геніїв, яка зрештою, не пересварила їх між собою, а, навпаки, тільки зміцнила їхню дружбу. Випадок, наскільки я можу судити, унікальний. Адже, передовсім, саме через жінок генії викликали один одного на дуелі, кінчали життя самогубством (вішались, стрілялись, труїлись), не перенівши зради. Вважається, що чоловіча дружба приречена на загибель, коли між чоловіками стає жінка, в яку вони обидва закохуються. Проте класичний любовний трикутник “він-вона-він” у даному випадку мав несподівану розв’язку. При всій повазі до Нейгауза і Пастернака як геніїв, все ж уявляється, що головна заслуга в тому, що любовна драма не мала фатальних наслідків, належить саме їй – Зінаїді Миколаївні. Вона - воістину була геніальною жінкою й дружиною. Здається, й досі цей феномен, на жаль, не став об’єктом дослідження психологів, а надто психоаналітиків. Звичайно, я в жодному разі не претендую на якісь відкриття у цьому надзвичайно делікатному питанні. Мені просто хочеться розповісти про незвичайну любовну історію за свідченнями її учасників.

Фотографія, яка перед вами, зроблена у нашому місті, що тоді називалося Зінов’євськом. Коли? Найвірогідніше – у 1925-1926 роках. Генріх Нейгауз разом з дружиною Зінаїдою гостюють у його батьків. Зінаїда Миколаївна (крайня праворуч) стоїть поруч з чоловіком в оточенні його рідні: батька (засновника знаменитої музичної школи

у Єлисаветграді Густава Вільгельмовича), матері й тіток. Майже сімейна ідилія. Ніхто б і в найстрашнішому сні не міг тоді уявити, що через декілька років молоде подружжя спіткає сімейна катастрофа. Цей знімок мені подарувала вдова відомого кіровоградського художника Володимира Олександровича Федорова. Його дитинство минуло у родині Нейгаузів, де бабуся й мати працювали прислугою. Я щиро вдячний Ніні Георгіївні за подарунок, що й спонукав до збирання матеріалів про незвичайне кохання та дружбу.

Отже, Зінаїда Миколаївна Нейгауз-Пастернак. Якою вона була? Поет Лев Озеров, котрий бачив її порівняно молодою у Києві у 1931 році, змальовує її красунею, піаністкою, яка, захищаючи інтереси Пастернака, змушена була займатися “прозою життя”, домівкою, сім'єю: *“Смаглявість, спокійне сяйво очей і всього обличчя навіювали порівняння з живописом італійських майстрів. Порівняння було доречним. Як я пізніше дізнався, мати Зінаїди Миколаївни –наполовину італійка. Батько її - генерал інженерної служби Єремєєв”*. Не менш цікавий її словесний портрет у старості, зроблений скульптором Зоєю Масленниковою: *“Тоді їй було близько шістдесят, була вона огрядна і невелика зростом, ходила незмінно у чорній сукні з простеньким, але білосніжним комірцем. Чорне густе волосся було завжди викладене рівними хвилями. Різкі риси квадратного обличчя здавались майже чоловічими. Але її темно-карі очі з важкуватими повіками були прекрасними: молодими й виразними, чудового благородного ліплення”*. Зою Масленникову спочатку неприємно вразило (зовсім не такою вона уявляла дружину генія!) те, що Зінаїда Миколаївна *“...облишила музику (колись вона училась у Г.Г. Нейгауза), була захоплена городом і каструлями, мало читала, здебільшого “Польську кухню”, у вільний час полюбляла перекинутись у карти з приятельками. Здавалось, вона була проста, як парена ріпа, пряма, як шкільна лінійка, геть позбавлена принадності”*. Впродовж декількох років, працюючи над скульптурним портретом поета, зблизившись з його дружиною, спостерігаючи за їхнім життям, сама ж З. Масленникова знайшла, на мій погляд переконливе пояснення міцності цього шлюбу: *“...Я не знаю іншого письменника, який з таким благоговінням ставився б до земних прикмет. У своєму світосприйманні Пастернак не поділяв буття на два плани: вищий, духовний, і нижчий, земний. Повсякденність у всіх її подробицях була для Пастернака священною, оскільки тільки вона - єдина достовірна мова, на якій*

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік з нами говорить Дух. І Зінаїда Миколаївна з її прозаїчністю і сталістю не тільки не випадала з цієї єдності, а, навпаки, сама була надійним притулком, куди Пастернак незмінно повертався із своїх мандрів за робочим столом”.

Незадовго до смерті Зінаїда Миколаївна надиктувала свої спогади З. Маслениковій, які вражають відвертістю, граничною правдивістю. Вона розповідає про все, як було насправді, нічого не приховуючи. Я насмілюсь запропонувати читачам декілька епізодів з цього невігданого любовного роману у викладі його головної героїні: *“...Одного разу, пригадується, це було у 1928 році, до нас завітали Асмуси, й Ірина Сергіївна принесла із собою книгу віршів Пастернака “Понад бар’єрами”. Вона, Генріх Густавович та Асмус шалено захоплювались його віршами. Ми всю ніч сиділи і читали вголос. Про себе маю сказати, що я значно прохолодніше поставилась до творчості Пастернака, багато його віршів мені здавались незрозумілими, а захоплення ними чоловіка й Асмуса – нещирим...*

...Ця людина справила на мене сильне враження. Він виявився досить здібним музикантом і композитором. Генріх Густавович багато грав, і Пастернак був у захваті від його виконання. Потім він читав свої вірші. Я завжди була прямою й відвертою людиною, і коли він запитав, чи подобаються мені його вірші, я відповіла що на слух я не дуже зрозуміла і мені слід прочитати їх удома очима. Він засміявся і сказав, що готовий для мене писати простіше... Цій фразі я не надала ніякого значення. Зовнішністю він мені сподобався: у нього світилися очі, і він увесь горів натхненням. Я була підкорена ним як людиною, але як поет він був для мене занадто складний. Мав минути час, щоб я могла вжитися в його старі вірші і з часом полюбити його творчість... (1929).

... Через рік надійшла пора їхати на літо під Київ, куди ми завжди вирушали разом з Асмусами. Ірина Сергіївна повідомила, що Пастернаки також хочуть поїхати на дачу під Київ. (В Ірпінь - В.Б.). Всі просили мене, любительку мандрувати, поїхати зняти всім дачі... (1930).

За два тижні я зібралась, і з двома дітьми (Адику було три роки, Стасику – декілька місяців), з нянькою, горшками, пелюшками – ми вирушили в дорогу...

... Він (Пастернак. - В.Б.) говорив, що поетична натура повинна любити повсякденний побут і що в побуті завжди можна знайти поетичну принадність. За його спостереженнями, я це дуже добре

Люди. Події. Факти.

розумію, тому можу від рояля перейти до кастрюль, які, як він висловився, дихають у мене справжньою поезією...

...Невдовзі після повернення до Москви він зайшов до нас у Трубниківський. Попрямував у кабінет до Генріха Густавовича, зачинив двері, і вони довго розмовляли. Коли він пішов, я побачила з обличчя чоловіка – щось трапилось. На роялі лежав рукопис двох балад. Одна була присвячена мені, інша – Нейгаузу. Обидва вірші мені страшенно сподобались. Генріх Густавович замкнув двері і сказав, що йому слід серйозно зі мною поговорити. Виявилось, Борис Леонідович прийшов сказати йому, що він мене покохав і що це почуття у нього ніколи не пройде. Він ще не уявляє собі, як все це складеться у житті, але навряд чи він зможе без мене жити. Вони обидва сиділи й плакали, оскільки дуже любили один одного й були друзями. Я засміялась і сказала, що це все несерйозно...

...У кінці грудня (Нейгауз був у великому турне по Сибіру - В. Б.) він прийшов до мене дуже пізно, і я пустила його на ніч. Він залишився у мене. Коли під ранок він пішов, я тут же сіла й написала листа Генріху Густавовичу про те, що я йому зрадила, що ніколи не зможу продовжити наше сімейне життя і що я не знаю, як складеться надалі, але вважаю нечесним і морально брудним належати їм обом, а моє почуття до Бориса Леонідовича переважає. Лист був жорстокий і безжалісний. Я була впевнена, що він все це переживе, і написала прямо, вважаючи це порядним. Вийшло жакливо, лист він отримав напередодні концерту. Як розповідав мені потім його імпресарію, під час виконання Нейгауз раптом закрит кришку рояля і заплакав на очах у публіки. Концерт довелося відмінити...

... Він (Пастернак - В.Б.) умовляв мене жити тільки з ним. У ці дні я була цілком захоплена ним і його пристрастю. Через тиждень йому довелося поїхати, оскільки в Київ прибув давати концерти Генріх Густавович, і Борис Леонідович не хотів нам заважати.

...Як і завжди після вдалого концерту, мені здавалося, що я смертельно люблю Генріха Густавовича і ніколи не завдам йому болю. Після концерту він прийшов до мене, і тоді відновились наші подружні стосунки Це було жакливо. Через двадцять днів, повертаючись до Москви, він сказав мені: "Адже ти мене завжди любила тільки після хороших концертів, а в повсякденному житті я був нестерпним і мучив тебе, тому що я цілковитий дурень у побуті. Борис набагато розумніший за мене, і дуже зрозуміло, що ти зрадила мене..."

...Відкрились двері, і увійшов Борис Леонідович. Вигляд у нього був жахливий. На обличчі були написані не тільки страждання й мука, а щось божевільне. Він пройшов прямо у дитячу кімнату, зачинив двері, і я почула якесь булькання. Я вбігла туди і побачила, що він встиг проковтнути цілу пляшечку йоду. На щастя, напроти нашої квартири жив лікар. Він навіть не оглянувши Бориса Леонідовича, скомандував: "Молока! Негаймо напоїть його холодним молоком!" Молоко було у мене завжди під руками для дітей, і я примусила Бориса Леонідовича випити всі два літри, що були на кухні. Все обійшлося, молоко викликало блювання, і життя його було врятоване. Я поклала його на диван, і через деякий час він зміг розмовляти... Генріх Густавович був приголомшений тим, що трапилось, і сказав Борису Леонідовичу, що віддає йому мене назавжди...

Його не можна було перевозити, і він залишився у нас ночувати. Борис Леонідович мені говорив, що я повинна жити з обома дітьми разом з ним...

...Мені було боляче, що Борис Леонідович живе з моїми дітьми і розлучений із своїм сином. Зрозуміло, що його мучили докори совісті. Згодом ці переживання були яскраво втілені у тому місці роману, де Лара приїздить з донькою Катрусєю до Живаго, і йому дуже не хочеться, щоб Катя лягала в ліжко його сина...

...Невдовзі до мене дійшли чутки, що Генріх Густавович запив і побут його зовсім розладнався. До нас приходили його учні й умовляли на нього вплинути. Мені довелося написати батькам Нейгауза про все і попросити їх пришвидшити намічений переїзд до Москви.

Коли я покинула Генріха Густавовича, його батько написав мені суворого листа. Там була така фраза: "Гаррі каже, що Пастернак - геній. Я ж особисто сумніваюсь, чи може геній бути мерзотником?"¹. Проте, на загальний подив, цей самий батько, завітавши до нас на Волхонку познайомитися з Борисом Леонідовичем і провідати своїх онуків, відразу ж подружився з Борисом Леонідовичем і, незважаючи на свої 90 з гаком років, почав щодня приходити до нас пішки з Трубниківського, не рахуючись з чималою відстанню. Для того, щоб Нейгауз міг одружитися на Міліці Сергіївні, я повинна була дати йому розлучення. Борис Леонідович зрадив. Тепер все мало стати на свої місця: він дає розлучення Євгенії Володимирівні, я – Генріху Густавовичу, і ми з ним ідемо до заосу...

(Шлюб було зареєстровано 21 серпня 1933 року).

...31 грудня 37-го року я відчула наближення пологів. Рівно о дванадцятій під бій курантів народився син Льоня. Це розцінили як сенсацію: за сорок років існування лікарні такого випадку ще не було.

...Робота над романом завершувалася. Боря збирав людей і читає їм першу частину. На першому читанні були присутні Федін, Катаєв, Генріх Густавович, Іванови. Всі зійшлися на тому, що роман написано класичною мовою...

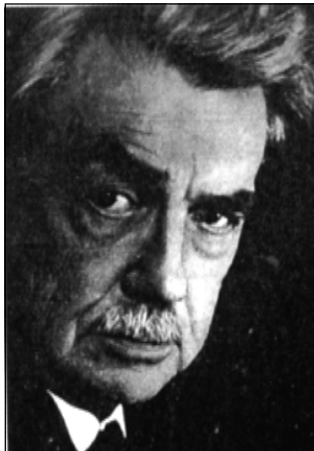
...Дехто дивувався, що Лара – блондинка із сірими очима, натякали на її схожість з О.Івїнською (була секретаркою у К. Симонова, нею на короткий час захопився Б. Пастернак). Але я була впевнена, що від неї він взяв лише зовнішність, а доля й характер списані з мене буквально до найменших дрібниць... “.

До того, що розповіла Зінаїда Миколаївна, можна додати ще декілька штрихів з, не побоююсь стверджувати, надприродним, містичним присмаком. У середині липня 1928 року (незадовго до знайомства з подружжям Нейгаузів) Борис Пастернак отримав листа від Марини Цветаєвої із Праги. Там були, зокрема такі рядки: «...Борисе, ти коли-небудь читав Трістана й Ізольду в оригіналі? Цілком аморальна й правдива історія, без винних, із геть усіма невинними, із обманутим королем Марком, який любить Трістана, і той відповідає йому взаємністю, із лжеклятвою Ізольди, з постійним порушенням найсвятіших обітниць...?» Неймовірно, чи не так? Чому Марина Цветаєва раптом згадала знаменитий середньовічний любовний роман про всеперемагаючу, нездоланну силу кохання? Адже з Пастернаком і Нейгаузами трапилося майже те саме, що й з героями роману XIII століття! Вони, по суті, не на сцені, а в житті “розіграли” цей сюжет! А Цветаєва підсвідомо виступила в ролі справжньої ясновидиці? Загадка!

Колись Пастернак написав Зінаїді Миколаївні: “...и умру с твоим именем на губах”. Ще один вражаючий факт. Померла Зінаїда Миколаївна через шість років після Бориса Пастернака від тієї ж хвороби, що й він, – раку легенів. Вона ненадовго пережила обох своїх чоловіків. Пастернак помер у 1960 році, через чотири роки не стало й Нейгауза. Наприкінці життя Генріх Густавович, як Лев Толстой, несподівано пішов з дому. Поселився у свого учня Святослава Ріхтера. Дружина його довго й важко помирала, а він востаннє немов хотів почати все спочатку. Розповідає Юрій Нагібін: “...Міліца Сергіївна кожного ранку прокидалася із щасливою усмішкою: “Мені

Б.Л. Пастернак

Г.Г. Нейгауз

приснилося, що Гарік прийшов. Слід прибрати, сьогодні він обов'язково буде, ". І він з'являвся біля смертного ложа старої подруги, хоча, можливо не так часто, як обіцяла їй ранкова усмішка".

Ще у 1931 році у книзі "Друге народження" Б. Пастернак так сказав про своє кохання до Зінаїди Миколаївни:

**И я б хотел, чтоб после смерти,
Как мы замкнемся и уйдем,
Тесней, чем сердце и предсердье,
Зарифмовали нас вдвоем.**

Та виконати побажання поета неможливо. Нашадки завжди будуть "римувати" їх утрюх: Генріха Нейгауза, Зінаїду Миколаївну та Бориса Пастернака. А можливо, й учотирюх, коли згадати ще й другу дружину Нейгауза, самовіддану Мілицу Сергіївну?

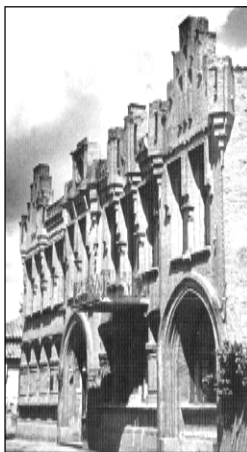
А знаєте, яке її дівоче прізвище? Соколова-Бородкіна. Походить друга дружина Нейгауза із відомої дворянської родини Єлисаветградського повіту (маєток Червоновершка у Компаніївському районі). Та й кохання між Генріхом та Зінаїдою спалахнуло у нашому Єлисаветграді, куди (із самого Петербурга!) дівчина влітку 1917 року приїхала навчатися музиці у знаменитій школі Нейгаузів. Її учителями були Наталія і Генріх Нейгаузи. Через рік Зінаїда виїхала зі своїм наставником до Києва, де й стала його дружиною. Зв'язки Зінаїди Єремєєвої з Єлисаветградом можливо,

Люди. Події. Факти.

значно міцніші, ніж нам уявляється. Якісь Єремесви мешкали у нашому місті, про що згадує О. Пашутін. А батько відомого радянського письменника (автора “Республіки ШКІД”), знаного під псевдонімом Пантелеєв, мав прізвище... Єремеев і був випускником Єлисаветградського кавалерійського училища.

У цьому будинку народився Г. Нейгауз (сучасний вигляд)

“Будинок Мейтуса”, в якому розміщується дитяча музична школа ім. Г. Нейгауза та народний музей його імені.

ЖИЛИ- СОБІ КОЛИСЬ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ...

Єлисаветград кінця XIX— початку XX століть мав славу культурного міста. Сюди на гастролях охоче їхали видатні музиканти й актори, тут влаштовувались виставки картин художників-передвижників. У місті мешкало чимало посправжньому знатних родин, носіїв уславлених прізвищ. Однофамільники вони чи родичі знаменитостей?

Якось, переглядаючи звіт Єлисаветградської чоловічої гімназії за 1908 рік, автор цих рядків виявив, що викладачем музики у ній працював поручик Петро Васильович... Римський-Корсаков. Хто не чув прізвища одного із титанів російської музичної культури Миколи Андрійовича Римського-Корсакова (1844-1908)? У 1894-95 роках він бував в Україні, значне місце в його творчості займає українська тематика (опери «Майська ніч», «Ніч перед Різдвом» і т. д.). Та чи має якесь відношення скромний викладач музики з Єлисаветграда до славетного композитора? Ствердну відповідь вдалося отримати недавно, завдяки спогадам про рідне місто Фауста Нікітіна (визначного ученого - зоотехніка, лауреата Державної премії СРСР), які зберігаються в обласному краєзнавчому музеї. Розповідаючи про друзів дитинства, майбутніх академіків-генетиків братів Завадовських, мемуарист пише: *«Неподалік від нас, на Олексіївській вулиці, жила у власному будинку вдова М. Л. Завадовська з дочкою і трьома синами. Дочка була одружена з племінником композитора Римського-Корсакова»*. Ще один єлисаветградець на прізвище Римський-Корсаков, як свідчать архівні джерела, потрапив до «чорного списку» місцевих контрреволюціонерів, «ворогів радянської республіки», і розшукувався чекістами лише за те, що до революції був «земським начальником», а потім «помічником повітового старости при гетьмані Скоропадському».

Спогади Ф. Нікітіна допомогли дізнатися про ще один цікавий факт з життя іншої, не менш відомої родини. Розповідаючи про «вечорниці», які влаштовував вдома по четвергах його батько Василь Олександрович (нотаріус за фахом, українофіл за покликом душі, згодом перший голова єлисаветградської «Просвіти»), Нікітін серед їх постійних учасників згадує *«... викладача комерційного*

Люди. Події. Факти.

училища К. С. Шила разом з його дружиною — дочкою композитора М. В. Лисенка Галиною Миколаївною... Зять Лисенка володів приємним басом і чудово виконував українські пісні».

Сам Микола Віталійович, хоча й народився у с. Гриньки на Полтавщині, перші шість років дитинства жив у м. Крилові, де батько служив у кірасирському полку одночасно з поетом А. Фетом, який навчав Миколу російській абетці. Хлопчика у полку називали «карандашиком», бо він у всіх офіцерів просив олівці, якими навчався писати літери.

Отже, зв'язки фундатора української класичної музики з Єлисаветградщиною значно глибші, ніж уявлялося. Ми ж бо знаємо, що 5 січня 1880 року Микола Лисенко (1842-1912) виступив з великим концертом в Єлисаветграді. Газета «Єлисаветградский вестник» писала: «... Найбільше враження на публіку справили: увертюра до опери «Різдвяна ніч» Лисенка, ... українська рапсодія «Думка-Шумка». Співачка О. Лисенко володіє досить сильним меццо-сопрано, особливо у середньому реєстрі. Публіка вимагала повторення майже всіх номерів, виконаних нею. Нам особливо сподобалася романси Лисенка «Якби мені, мамо, намисто», «Садок вишневий коло хати» та пісня «Чи я ж в лузі не калина була». Серед публіки ми бачили таких осіб, котрі раніше не бували на такого роду розвагах. Багато хто із слухачів спеціально приїхав на концерт із віддалених сіл». Добре відомо й те, що в Знам'янці працював лікарем рідний брат композитора Андрій Лисенко. Зокрема, літо 1892 року, рятуючись від холери, що загрожувала Києву, сім'я композитора провела в Орловій Балці поблизу Знам'янки. Сюди до Лисенка «на прослуховування» батьки привезли юного Кароля Шимановського, якому Микола Віталійович визначив велике майбутнє в музиці; тут композитор працював над оркестровкою опери «Тарас Бульба». Донька, рідний брат, племінники... (Наталія Лисенко — зірка «німого кіно»). Як бачимо, тема «Микола Лисенко і наш край» заслуговує на подальше вивчення.

Деякий час (у 1913 році зокрема) викладачем фізики, математики і космографії Єлисаветградської чоловічої гімназії працював кандидат наук Микола Іванович Чичибабін. Теж знайоме прізвище, чи не так? Не знаю, як ви, а я вперше зустрівшись з ним, згадав чудового поета Бориса Чичибабіна (1923-1994), якому належать уже хрестоматійні рядки:

*С України в крові я живу на землі України,
и хоть русским зовусь, потому что по-русски пишу,*

---

*Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
на лугах доброти, що ее тополями хранимы,
место есть моему шалашу...*

Ось що поет пише в автобіографії: «Я народився в 1923 році в Кременчуці, на Україні. Підписую свої вірші прізвищем Чичибабін — це прізвище моєї матері. Вона є родичкою знаменитого хіміка Чичибабіна — це мій двоюрідний дід, але я його жодного разу не бачив. (Мова йде про академіка Олексія Євгеновича Чичибабіна (1871-1945), уродженця Полтавщини, лауреата Ленінської премії. — В. Б.).

Також ніколи в житті я не бачив свого батька — моє прізвище в паспорті Полушин, так звали вітчима, який мене усиновив. Він був військовослужбовцем, тому сім'я часто міняла міста, я в дитинстві жив у Кіровограді...». Логіка підказує, що згадані Чичибабіни — носії досить рідкісного прізвища — належать до одного роду.

Ох, ці вже знамениті прізвища! Здавалось би, про славетну родину Тобілевичів — наших земляків — написано стільки, що здивувати корифеєзнавців важко. А тим часом, схоже, мені це вдалося. Нещодавно журнал «Новий мир» надрукував спогади Марини Дурново «Мій чоловік Даниїл Хармс». Виявляється рідна сестра поета, розстріляного у 1937 році, Єлизавета Іванівна (уроджена Ювачова) за чоловіком мала прізвище Тобілевич. Про нього лише сказано, що був цей Тобілевич «ярим комуністом», і Хармс волів взагалі не спілкуватися з ним. На питання однофамільник він чи родич наших Тобілевичів, відповіді поки що немає.

Ще одне єлисаветградське прізвище, на якому варто зупинитися, — Фальц. Мова йтиме про родичів, хоч і віддалених, Фрідріха Фейна — засновника славнозвісного заповідника «Асканія-Нова». Це його племінник — громадянин Ліхтенштейну барон Едуард Фальц-Фейн — уславився як меценат, викуповуючи та повертаючи на батьківщину історичні цінності. Вперше на це прізвище у зв'язку з нашим краєм я натрапив у книзі Льва Троцького «Моє життя». Згадуючи рідну Янівку, Лев Давидович пише, що йому на навколишніх пасовищах запам'яталися величезні отари овець, які належали Фальцам. У 1920 році Марія Семенівна Фальц разом з десятками інших дворянських родин Єлисаветградського повіту розшукувалась місцевою ЧК як «ворог радянської влади», все майно якої підлягало конфіскації, а її саму на весь час громадянської війни наказувалось ув'язнити в концтаборі». Читач, певно, звернув увагу, що ми вживаємо, здавалось би, різні прізвища: то Фальц, то Фейн. Як же з'явилося їх

поєднання Фальц-Фейн? Історія виникнення подвійного прізвища така. Фрідріх Фейн, що мав російське громадянство і розводив гарних коней, якимось під час Кримської війни відмовився посилати цареві рахунки за три сотні скакунів. Звісно, не лише патріотизм рухав Фейном. Він побажав замість грошей, щоб після заміжжя дочки — останньої в роду — не було втрачено й забуто його прізвище. Імператор видав спеціальний указ, дозволивши молодому подружжю німецьких колоністів носити подвійне прізвище: Фальц-Фейн. Одна із гілок цієї родини мешкала в Єлисаветграді. Про це розповідає Марина Тарковська у книзі «Осколки зеркала», присвяченій історії своєї родини, єлисаветградської за походженням. Доньці Арсенія Тарковського вдалося визначити адресата майже 20 віршів батька — шедеврів інтимної лірики. Вони, доводить Марина Арсеніївна, присвячені єлисаветградці Марії Густавівні Фальц. Жила «муза» поета з батьком на Олександрівській вулиці (нині Володарського), у двоповерховому будинку, який зберігся до наших днів. Тут часто бував закоханий поет. Ось один із віршів Арсенія Тарковського, навіяний спогадами про втрачене кохання у рідному місті:

*Невысокие, сырые
Были комнаты в дому.
Называть ее Марией
Горько сердцу моему.
Три окошка, три ступени,
Темный дикий виноград.
Бедной жизни бедный гений
Из окошка смотрит в сад.
И десятый вальс Шопена
До конца не дозвучит,
Свежескошенного сена
Рядом струйка пробежит.
Не забудешь? Не изменишь?
Не расскажешь никому?
А потом был продан «Рениш»,
Только шелк шумел в дому.
Синий шелк простого платья,
И душа еще была
От последнего объятия
Легче птичьего крыла.
В листьях, за ночь облетевших,*

*Невысокое крыльцо,
И на пальцах похудевших
Бирюзовое кольцо.
И горячечный румянец,
Серо-синие глаза,
И снежинок ранний танец,
Почерневшая лоза.
Шубку на плечи, смеется,
Не наденет в рукава.
Ветер дунет, снег взовьется,
Вот и все, чем смерть жива.*

Це було дійсно Велике Кохання Поета. Адже його найпроникливіші, найсокровенніші вірші, присвячені Дамі Серця, народились через багато років після її смерті.

*Арсеній і Валерій Тарковські з матір'ю. Єлисаветград.
Фото 1911 року.*

КВІТЕНЬ

- 1** – 50 років від дня народження *Наталії Мамалиги*, педагога. З 1978 викладає історію і правознавство у Новоукраїнських школах. Залужений вчитель України (1998). Лауреат обласної педагогічної премії ім. В.О. Сухомлинського (2003).
- 3** – 130 років від дня народження (м. Єлисаветград) *Єлизавети Аведикової-Потоцької* (1878-1968), актриси. Грала головні ролі українського класичного репертуару. Заслужена артистка УРСР (1948).
- 3** – 90 років від дня народження *Олеся Гончара* (1918-1995), видатного письменника і громадського діяча. Взимку 1944 визволяє Кіровоградщину в складі 89-ї стрілецької дивізії, яка відтоді почала називатися Кіровоградською. Про це розповідається у романі «Прапорonosці» (1948) та «Щоденниках». Герой Соціалістичної Праці. Тричі лауреат Державної премії СРСР (1947, 1948, 1982). Лауреат Ленінської премії СРСР (1964). Лауреат Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка (1962). Твори виходили у 7 томах.
- 4** – 50 років від дня народження (с. Деріївка Онуфріївського району) *Анатолія Пивовара*, економіста й історика. Кандидат економічних наук (1987). З 1996 працює в апараті Верховної Ради України. Автор цінного джерелознавчого дослідження «Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії» (2003). Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова (2004).
- 5** – 220 років від дня народження *Михайла Орлова* (1788-1842), військового діяча, декабриста. Був одружений з дочкою генерала М.М. Раєвського Катериною, склав епітафію на його могилі в с. Розумівці Олександрівського району.
- 6** – 90 років від дня народження (м. Єлисаветград) *Петра Пустовойта*, російського літературознавця. Доктор філологічних наук, професор МДУ ім. М.В. Ломоносова, дослідник творчості І.С. Тургенєва та інших класиків російської літератури.
- 7 (19)** – 145 років від дня народження *Фелікса Блуменфельда*

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік (1863-1931), композитора, диригента, педагога. Дитинство і юність пройшли в Єлисаветграді. Випускник Єлисаветградського земського реального училища (1880), навчався музиці у Густава Нейгауза. Професор Московської консерваторії та Київського музично-драматичного інституту ім. М.В. Лисенка.

- 7 (19)** – 110 років від дня народження (*Єлисаветградський повіт*) *Раїси Райт-Ковальової (до заміжжя Чорномордик)* (1898-1989) письменниці й перекладача. У 1923 закінчила Московський педагогічний інститут, працювала в лабораторії академіка І. Павлова, паралельно, почала займатися художніми перекладами, які принесли їй визнання.
- 7** – 70 років від дня народження (*сmt Новоархангельськ*) *Анатолія Загравенка*, українського поета. Закінчив Московський літературний інститут (1971). *Тривалий час очолював Знамянську районну газету*. Автор кількох книг поезій.
- 10** – 95 років від дня народження *Івана Погорєлова*, авіатора. *З 1960 по 1975 – начальник Кіровоградської школи вищої льотної підготовки*. Заслужений пілот СРСР (1969).
- 10** – 95 років від дня народження *Федора Овчаренка*, педагога. Був заступником міністра освіти УРСР (1955-1957). *З 1957 до 1978 – ректор Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О.С. Пушкіна*.
- 10** – 75 років від дня народження (*с. Володимирівка Компаніївського району*) *Віктора Близнеця* (1933-1981), письменника. Автор багатьох творів для дітей, визнаних класичними. НСПУ заснувала премію ім. В.С. Близнеця за кращі твори для дітей.
- 10** – 75 років від дня народження (*с. Куцо-Балка Вільшанського району*) *Миколи Білопольського*, українського економіста. Доктор економічних наук (1990), професор Донецького національного університету. Віце-президент Академії економічних наук України (1993). *Почесний громадянин сmt Вільшанки*.
- 11** – 55 років від дня народження (*с. Нова Осота Олександрівського району*) *Володимира Ковтуна*, конструктора

ракетно-космічної техніки. Закінчив МВТУ ім. М. Баумана. Кандидат технічних наук. Начальник відділення російської ракетно-космічної корпорації ім. С.П. Корольова.

- 12** – 190 років від дня народження (с. Березівка Олександрійського повіту) *Олексія Бржеського* (1818-1868), поета, приятеля Афанасія Фета. Його сестра була дружиною контр-адмірала, декабриста В.П. Романова, а дружина Олександра – однією з муз А. Фета.
- 13** – 125 років від дня народження *Семена Будьонного* (1883-1975), радянського військового діяча. На чолі Першої Кінної армії у 1920-1921 встановлював радянську владу на території Єлисаветградського і Олександрійського повітів. На його честь Єлисаветградське кавалерійське училище було перейменовано у 5-у Українську кавалерійську школу ім. С.М. Будьонного (1921-1926). Маршал Радянського Союзу (1935). Тричі Герой Радянського Союзу (1958, 1963, 1968). У 1948 та 1951 відвідував Онуфріївський та Олександрійський кінні заводи.
- 13** – 125 років від дня народження (с. Губівка Компаніївського району) *Дем'яна Бедного* (Юхима Придворова) (1883-1945), пролетарського поета, одного з основоположників літератури соціалістичного реалізму.
- 13** – 95 років від дня народження (с. Піщаний Брід Добровеличківського району) *Василя Мацієвича* (1913-1981), військового льотчика. Здійснив близько 300 бойових вильотів, збив 16 німецьких літаків. Герой Радянського Союзу (1945).
- 14** – 80 років від дня народження (м. Новогеорґіївськ) *Миколи Боровського* (1928-1988), живописця і педагога. Викладав у Дніпропетровському художньому училищі. Заслужений художник УРСР (1980).
- 15 (28)** – 115 років від дня народження (м. Єлисаветград) *Юхима Білостоцького* (1893-1961), скульптора. Працював у галузі станкової та монументальної пластики, автор багатьох пам'ятників.
- 15** – 70 років від дня народження (м. Бобринець) *Віктора Коржа*, українського поета. Автор багатьох поетичних книг. Лауреат літературної премії ім. А. Малишка.

- 15** – 70 років від дня народження (с. Сасівка Компаніївського району) Юрія Матівоса, журналіста і краєзнавця. Заслужений журналіст України. *Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова (1996)*. Автор книг «Місто над сивим Інгулом» (2004) та ін. Почесний член Всеукраїнського товариства краєзнавців.
- 16** – 95 років від дня народження (с. Хащувате Гайворонського району) Іцика Бронфмана (1913-1978), єврейського поета. Автор декількох збірок поезій. Жив і працював у Біробіджані.
- 18** – 60 років від дня народження (с. Ставидла Олександрівського району) Василя Стежки, біолога. Академік Академії медичних наук України, дійсний член Нью-Йоркської АН, голова правління громадської організації «Земляцтво Олександрівщини» у Києві.
- 23** – 85 років від дня народження Василя Земляка (справжнє прізвище Вацук) (1923-1997), українського письменника. Відвідував Кіровоградщину, зокрема дендропарк «Веселі Боковеньки» у Долинському районі. Мав намір написати твір під цією назвою. *Лауреат Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка (1978)*
- 25** – 80 років від дня народження (м. Зінов'євськ) Анатолія Богульського, історика. *Працював деканом історичного факультету КДПІ ім. О.С. Пушкіна*. Кандидат історичних наук. Член редколегії книги «Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область» (1972).
- 27** – 100 років від дня народження (с. Липняжка Добровеличківського району) Миколи Донія, історика. Доктор історичних наук, професор (1964). Був директором Інституту історії партії при ЦК КПУ, ректором Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському університеті.
- 29** – 190 років від дня народження Олександра II (1818-1881), російського імператора. *Єлисаветград відвідував у 1837, 1859, 1861, 1863, 1867, 1870 і 1874. На його честь у Єлисаветграді було відкрито 7.09.1867 Олександрівський дитячий притулок та знамените безплатне ремісничо-грамотне училище. У 1911-1915 Єлисаветградська міська дума мала намір спорудити пам'ятник царю-визволителю вартістю 20 тисяч рублів.*

- 29** – **105** років від дня народження (сmt *Нова Прага Олександрійського району*) *Івана Бузанова* (1903-1984), фізіолога рослин. Майже 30 років (1941-1970) був директором Всесоюзного НДІ цукрових буряків. Дійсний член ВАСГНІЛ (1956). Лауреат Ленінської премії (1960).
- 30** – **155** років від дня народження *Олексія Абази* (1853-1917), військового діяча, адмірала російського флоту. *Власник маєтків у селах Межирічка, Краснопілля і Давидівка Голованівського району та у самому Голованівську. Похований у с. Межирічці.* Згадується у романі О. Новикова-Прибоя «Цусіма», присвяченому російсько-японській війні 1904-1905.

Початок квітня 1918 (90 років тому). – Червоний прапор на будівлі Єлисаветградської міської думи на вимогу особливо уповноваженого МВС УНР *Базилевського* було замінено на український національний – синьо-жовтий.

Початок квітня 1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді побачив світ перший номер газети «Новий шлях» – першої в історії міста україномовної газети. Редактор – *О. Семененко*.

9.04.1918 (90 років тому). – Повноваження гласного Єлисаветградської міської думи зняв із себе «артільний батько» *Микола Левитський* у зв'язку з обранням членом Центральної Ради. На його місце обрано голову єлисаветградської «Просвіти» *Василя Никітіна*.

12.04.1918 (90 років тому). – Радою Народних Комісарів ухвалено декрет «Про пам'ятники республіки», який називають «Ленінським планом монументальної пропаганди».

14.04.1768 (240 років тому). – Почалося повстання під проводом *Максима Залізняка*, яке отримало назву «Коліїщина».

15-28.1913 (95 років тому). – В Єлисаветграді у залі Громадського Зібрання експонувалася *Перша міська художня виставка, влаштована місцевим благодійним Товариством поширення грамотності й ремесел.*

18.04.1913 (95 років тому). – У залі Громадського Зібрання відомий російський мистецтвознавець *Сергій Глаголь* (Голоушев), запрошений з Москви на *Першу Єлисаветградську художню виставку*, прочитав для місцевих шанувальників мистецтва лекцію «Шукання краси і правди в російському живописі».

20.04.1858 (150 років тому). – *Ієромонах Арсеній* (уродженець с.

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік Шамівки Олександрійського району Антон Іващенко, 1830-1903), згодом єпископ Кирилівський, вікарій Новгородської єпархії, завершив свою історико-краєзнавчу працю «Черный лес и его окрестности».

29.04.1848 (160 років тому). – Будівельна комісія (архітектор Шохін) розпочала в Єлисаветграді спорудження міських присутствених місць.

30.04.1918 (90 років тому). – Відкрито українську бібліотеку-читальню Єлисаветградської «Просвіти».

30.04.1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді у думському залі відбулася лекція діяча народницького руху Кулябко-Корецького.

30.04.1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді відкрито «Спортклуб» з багатьох видів спорту (гімнастики, легкої атлетики, тенісу, футболу, крокету, велосипедного треку, фехтування та ін.). При «Спортклубі» започатковано садок дитячих ігор.

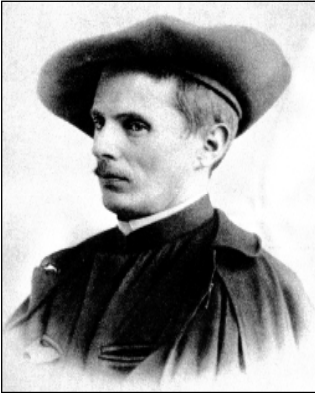

Єпископ Арсеній (Антоній Ілліч Іващенко).

95 років тому відкрилася Перша міська художня виставка

СЕРГІЙ ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ: ДО ЄЛИСАВЕТГРАДА ЗАВІТАВ СОНЯЧНИЙ ХУДОЖНИК...

Скільки видатних митців — українців за походженням — збагачували російське і польське мистецтво! Як наслідок, не так багато, як могло б бути за наявності своєї держави, нараховує справжніх художників-патріотів історія українського образотворчого мистецтва. І першим з-поміж них переважна більшість шанувальників живопису обов'язково назве Сергія Васильківського (1854-1917). Оте безліч разів уживане визначення «співець України» стосовно нього наповнюється глибоким змістом. За сонцяєйність палітри, неперевершену майстерність у зображенні літнього неба сучасники називали його сонячним художником.

С. Васильківський

Про кількаденне перебування Сергія Васильківського у Єлисаветграді, викликане участю в Першій міській художній виставці 1913 року, дослідникам його творчості, схоже, невідомо. Інакше цей факт отримав би належне висвітлення у найповнішій на сьогоднішній день монографії І. Огієвської «Сергій Васильківський», яка містить вражаючий показчик літератури (книг, каталогів, статей тощо), присвяченої митцеві. Певна річ, простежити день за днем життя і творчість видатного митця є справою, заздалегідь приреченою на невдачу. Безперечно, були в житті Васильківського події значно важливіші, ніж приїзд до Єлисаветграда. Однак і спілкування Васильківського з нашим краєм, попри його короткочасність, не повинно залишатися поза увагою.

Про Першу Єлисаветградську художню виставку, яка експонувалась з 15 по 28 квітня 1913 року, розповідалось неодноразово. Нагадаємо лише, що на ній були представлені твори з приватних колекцій, роботи місцевих художників та вироби народних майстрів нашого краю. Взяти участь у виставці запросили провідних художників Одеси та Харкова, які або надіслали свої твори, або прибули з ними самі.

Приїзд до нашого міста такого відомого майстра, як Васильківський, не минув непоміченим. До Єлисаветграда прибув автор популярних картин: красвидів «Козача левада», «Вітряки», «Воронець цвіте», «Бездоріжжя» і т. д.; тематичних полотен з української історії «Козачий пікет», «Козак у степу», «Засідка запорожців», «Вартові запорозької вольниці» та багатьох інших, знайомих єлисаветградцям з репродукцій у часописах.

У 1900 році побачив світ альбом «3 української давнини», підготовлений Васильківським спільно з Миколою Самокишем (текст Д.Яворницького), а у 1912 році вони з Самокишем на власний кошт видали у Лейпцигу альбом «Мотиви українського орнаменту».

У 1903-1906 роках Васильківський займався оздобленням будинку Полтавського земства орнаментами й картинами-панно з історії і побуту України. Він написав три великі полотна: «Чумацький Ромоданівський шлях», «Козак Голота» та «Обрання полковником Мартина Пушкаря». Цікаво, що для останньої картини майже у повному складі позувала трупа Панаса Саксаганського.

За активною участю Васильківського у Харкові в листопаді 1912 року було організовано Український архітектурно-художній відділ при Харківському літературно-художньому гурткові. Незмінним головою цього об'єднання художників-патріотів, які ставили собі за мету збереження старовинних пам'яток України, відродження та поширення українського архітектурного стилю й українського мистецтва, був Васильківський. У 1913 році Український художньо-архітектурний відділ організував Першу виставку української архітектури, яка стала видатною подією у тогочасному художньому житті.

Значну частину цієї виставки харків'яни привезли до Єлисаветграда. Газета «Голос Юга» (від 12 квітня 1913 року) повідомляла: *«Вчора прибули експонати Харківського українського художньо-архітектурного відділу. Привезли їх представники відділу голова С. І. Васильківський та художник М. Уваров і під своїм особистим наглядом приступили до їхнього розміщення. Відділу відведена ок-*

Люди. Події. Факти.

рема кімната. Серед експонатів 5 орнаментів проф. М. С. Самокиша, 8 арх. проектів К. М. Жукова, 16 арх. проектів С. В. Тимощенко і 18 робіт С. І. Васильківського». Крім того, організатори виставки у Єлисаветграді – Товариство поширення грамотності й ремесел подбали про науково-освітню роботу, передбачивши, зокрема, «... лекцію по дуже цікавій програмі про український художній стиль харківського художника К. М. Жукова» («Голос Юга». 11 квітня 1913 року).

Тут доречно згадати, що визначний український мистецтвознавець, уродженець нашого краю Григорій Логвин у 1931-34 роках навчався в Харківському художньому інституті на архітектурному факультеті, деканом якого був Кость Миколайович Жуков (1873-1940). Між іншим, Логвин найбільшими досягненнями українського архітектурного стилю в дореволюційні часи вважає будинок земства В. Кричевського і збудовану за проектом К. Жукова художню школу в Харкові.

Які ж твори Васильківський та його сподвижники експонували у Єлисаветграді? Тут нам у пригоді стане каталог Першої художньої виставки, виданий у Єлисаветграді 1913 року. Розділ 2-й каталогу під назвою «Український архітектурно-художній відділ Харківського літературно-художнього гуртка» містить перелік їхніх експонатів: *Васильківський С. І.:*

Обрання полковником Мартина Пушкаря та передача йому клейнодів. (Ескіз декоративного панно для Полтавського губернського земства, виконаного для зали урочистих засідань).

Козак Голота. (За мотивами старовинної української думи). Там же.

Шлях Ромодан. Там же.

Будинок Полтавського губернського земства.

Запорізький собор у м. Новомосковську Катеринославської губ. XVIII ст.

Покровський монастир у Харкові. Дзвіниця його (XVII ст.).

Церква у селі Мерефі XVII ст.

Церква у Сватовій Луці Харківської губ.

Церква Покрова Пресв. Богородиці у м. Сутківцях (Подолія), XVII ст.

Її південно-західна сторона. Церква у м. Ярмолинцях (Подолія).

Церква св. Миколая в м. Городок (Галиччина).

Зразки альбому «Мотиви українського орнаменту: а і б».

Старовинна вишивка.

Церква Покрова Пресв. Богородиці в с. Артемівці Харківської губ.

Не виключено, що принаймні дві роботи Васильківського були придбані відвідувачами виставки. У всякому разі газета «Голос Юга» (№94, 1913 р.) повідомляла: «... Комітет виставки доводить до відома всіх, хто цікавиться картинами С. І. Васильківського (№№179 і 180), що відомості про ціни на його картини отримані і про них можна довідатися у касі».

Заглянувши до каталогу виставки, бачимо, що найбільший інтерес у мешканців нашого міста викликали картини Васильківського «Козак Голота» та «Чумацький Ромоданівський шлях».

До окремої групи у творчості Васильківського 1906—1917 рр. мистецтвознавці відносять архітектурні пейзажі. В них відображено переважно старовинні українські церкви, зведені народними або професіональними майстрами.

У Харківському художньому музеї зберігається невеличка (11,7смх22 см) акварель Васильківського, на якій представлена церква у с. Куцеволівці (нині Онуфріївського району). Це козацька церква, що нагадує звичайну хату, дерев'яна, про яку в «Історії запорозьких козаків» Д. Яворницького говориться: «В урочищі Трійницькому, тепер селі Куцеволівці, перша церква була привезена з містечка Келеберди Полтавської губ. і влаштована на честь св. Миколи-Чудотворця 1756 року...». Гадаю, що коли мешканці Куцеволівки раптом надумують відродити у селі церкву, акварель видатного українського художника стане їм у пригоді.

Церква в селі Куцеволівці Онуфріївського району. 1900-і роки

І. Похитонов

Розмірковуючи над причинами, які спонукали Васильківського, незважаючи на похилий вік та незадовільний стан здоров'я, завітати до нашого міста, вважаю, що це могло бути викликано, передусім, бажанням побачитись з давнім приятелем Іваном Похитоновим. Вони познайомились і потоваришували в Парижі 1886 року, куди Васильківський потрапив як пенсіонер Академії мистецтв. Мистецтвознавець І. Огієвська доводить, що мініатюрні пейзажі Похитонова – правдиві й поетичні, прості за мотивами, витончено деталізовані, віртуозні за прийомами виконання й водночас цілісні за загальним вирішенням — справили

досить помітний вплив на творчість Васильківського. Мало хто з іноземних художників удостоювався честі виставляти без журі у знаменитому паризькому Салоні будь-яку кількість своїх робіт. Це дозволено було двом українським митцям — Похитонову і Васильківському. Чи відбулась у Єлисаветграді зустріч друзів, нам невідомо, але на батьківщині Похитонова Васильківський все ж побував.

Незадовго до смерті у 1917 році Васильківський заповів усі свої твори та роботи, подаровані йому іншими художниками, Харківському художньому музею (всього виявилось 1348 творів). Разом з картинами він передав Харкову 130 тисяч руб. на обладнання музею в рідному місті.

Протягом життя Васильківський написав три з половиною тисячі картин. Нині відомо близько п'ятисот.

Можна тільки позаздрити Харкову. Можливо, якби не революція та громадянська війна, так вчинив би й Іван Похитонов, повернувшись на батьківщину?

P.S. Для будь-якого автора надзвичайно приємно, коли його здогади й припущення підтверджуються, набувають ознак достовірності. Так сталося і в даному випадку. Ця стаття була написана у 1994 році з нагоди 140-ї річниці від дня народження С. Васильківського. А нещодавно науковому працівникові художньо-меморіального музею О.О. Осьмьоркіна О. Класовій

Историчний календар Кіровоградщини на 2008 рік
в обласному державному архіві пощастило натрапити на статтю О.А. Біркіна в газеті «Голос Юга» (27.01.1913), в якій мова йде про по-справжньому сенсаційні речі: «...В Елисаветграді в настоящее время началась полемика по вопросу создания первого в городе художественного музея. Впервые этот вопрос обсуждался в 1911 году. На собрании в земстве было предложено содержать музей силами города и земства. У нас, на совещании «В обществе грамотности», также поднимался вопрос о создании музея. Причиной тому явилось желание одного из местных уроженцев города – художника Ивана Похитонова, который теперь проживает в Париже. В случае открытия такого художественного музея он пожелал передать часть своих картин в дар городу, а после смерти – оставить на пользу города всю коллекцию картин. Все это мотивируется тем, что теперь Императорская Академия Художеств очень быстро идет навстречу тем городам, которые создают у себя художественные музеи...»

1. Похитонов. Пейзаж з двома хатинками. Розмір 8,1 см x 9,9 см 1870-ті роки. Зберігається у Державному Російському музеї.

ГРАЛЬНИЙ ДІМ У ГОЛОВАНІВСЬКУ

*Судьбу искушаю и ставлю на карту.
Нет страсти по силе, подобной азарту.*

Леон де Грейф.

Звичайно, Голованівськ, який до революції перебував у складі Подільської губернії, не Вісбаден і не Монако – визнані європейські столиці азартних ігор, а проте містечко мало власний гральний дім. А чому б і ні? На початку ХХ століття у ньому мешкало майже 8,5 тисячі чоловік (сьогодні на півтори тисячі менше), половину з них складали євреї. У Голованівську працювало п'ять заводів (цегельний, винокурний, свічко-салотопний, шкіряний та каретний), налічувалося 106 крамниць, містечко мало сільський банк, готель, десять заїжджих дворів, дві корчми, шинок та багато інших закладів. Розвитку Голованівська неабияк посприяло будівництво у 1890 році залізниці.

Двоповерховий будинок для любителів азартних ігор голованівці спорудили у 1908 році. Певно, грали у ньому не тільки в карти, а й в рулетку. Хоча рулетку придумали не росіяни, Федір Достоєвський вважав, що «... це – гра переважно російська». Його роман «Гравець», дія якого розгортається у вигаданому місті Рулетенбурзі, насичений автобіографічним елементом. Сам Достоєвський, як відомо, був азартним гравцем у рулетку, тяжко й болісно перехворів цією пристрастю. Виправдовуючись після чергового програшу, він запевняв дружину, «...що можна мати сильний характер, довести це своїм життям, а проте не мати сили побороти у собі пристрасть до гри на рулетці». Письменник цілком серйозно вважав, що знає секрет, як вигравати: утримуватися і не гарячкувати. Та азарт завжди брав гору над холоднокровними розрахунками.

Отож за допомогою творів художньої літератури можемо скласти уявлення, які пристрасті вирували у Рулетенбурзі-Голованівську.

Фасади грального будинку оформлені у так званому «цегляному» стилі. Особливо насичений декором головний фасад, всі деталі якого виконані з білої цегли місцевого виробництва. Центральна і бокові вертикальні площини увінчані аттиками з вазами. Над входом другого поверху розміщено просторий балкон з ажурною кованою решіткою.

Первісне внутрішнє планування будинку, звісно, не збереглося.

Завдяки виразному декору споруда відіграє важливу роль у створенні художнього обличчя старої частини міста.

Після 1917 року почалися зовсім інші ігри – не менш азартні, з мільйонними людськими жертвами: ігри більшовиків у «будівництво соціалізму», одним з головних елементів якого вважалася суцільна колективізація селян. Внаслідок примусової колективізації, яка спричинила голодомор 1933 року, в Голованівському районі загинуло не менше десяти тисяч чоловік. ;

Тоді у гральному будинку розміщувався районний штаб з проведення колективізації — керівництво місцевої Спілки селян-колгоспників. У 1936 році тут на з'їзді голів колгоспів району виступав перший секретар ЦК КП(б)У С. Косіор, невдовзі репресований і розстріляний, незважаючи на відданість сталінському режиму.

Нині у колишньому гральному будинку розміщується райагропром.

ТРАВЕНЬ

- 1** – **155** років від дня народження *Якова Гордіна* (1853-1909), єврейського громадського і релігійного діяча, драматурга. *Співробітничав у газеті «Елисаветградский вестник» під псевдонімом «Иван Колючий».* У 1880 заснував у місті «Духовно-біблійне братство», яке намагалось примирити іудаїзм з християнством. У 1891 емігрував до США, де став популярним драматургом (автором 70 п'єс), засновником єврейської міщанської драми.
- 2** **(14)**– **150** років від дня народження (м. Новоукраїнка) *Федора Левицького* (1858-1933), українського актора і режисера. Після закінчення духовної семінарії (1877) *вчителював у Новоукраїнці (1877-1887).* З 1888 – актор у трупі М. Кропивницького. Заслужений артист республіки (1926).
- 3** – **60** років від дня народження (сmt *Капітанівка Новомиргородського району*) *Віталія Бондаренка*, математика. З 1975 працює в Інституті математики НАНУ, доктор фізико-математичних наук (1991), провідний науковий спеціаліст відділу алгебри (2003).
- 7** – **120** років від дня народження (м. *Елисаветград*) *Дона Амінадо (Амінодава Шполянського)* (1888-1957), російського поета, сатирика, мемуариста. *Випускник Єлисаветградської гімназії 1906.* *Елисаветградський період життя знайшов відображення у книзі спогадів «Поезд на третьем пути» (1954)* та в низці ностальгійних віршів.
- 7** – **45** років від дня народження (сmt *Вільшанка*) *Олександра Бренгача*, музиканта, валторніста. З 1987 працює концертмейстером Академічного симфонічного оркестру Запорізької філармонії. Заслужений артист України (1998).
- 8** – **130** років від дня народження *Миколи Бурденка* (1878-1946), ученого, хірурга. У 1902-1903 *працював на Єлисаветградщині, боровся з епідемією інфекційних захворювань.* У роки Великої Вітчизняної війни – головний хірург Радянської Армії. Президент Академії медичних наук СРСР (1944-1946). Герой Соціалістичної Праці (1943).

- 8** – 210 років від дня народження *Олександра Поджіо* (1798-1873), декабриста. *Має родовий маєток Янівку (нині с. Іванівка Олександрівського району), де й був заарештований.*
- 10** – 110 років від дня народження (с. *Юр'івка Добровеличківського району*) *Миколи Басистого* (1898-1971), військового діяча, адмірала. Командував Чорноморським флотом (1948-1949), заступник головнокомандуючого ВМФ СРСР (1956-1958).
- 11** – 100 років від дня народження (с. *Липове Новогеорґіївського району*) *Віталія Чигирин* (1908-1937), українського письменника. Автор роману «Квітень» (1937) та декількох книжок оповідань і повістей. Репресований і розстріляний.
- 15** – 65 років від дня народження (с. *Інгуло-Кам'янка Новгородківського району*) *Сергія Шаповалова*, живописця. Член Національної Спілки художників України. *Лауреат обласної мистецької премії ім. О.О. Осмьоркіна (2006). Живе і працює в Кіровограді.*
- 15** – 50 років від дня народження (с. *Інгулець Устинівського району*) *Олександра Босого*, педагога, історика, етнографа, художника і музиканта. Кандидат історичних наук, *доцент КДПУ ім. В.К. Винниченка*, автор кількох монографій та посібників. Засновник та керівник етно-музичного гурту «Ексампей» – лауреата Всеукраїнського Гранд-фестивалю «Перлини сезону» (2004). Автор 12 культурологічних фільмів, музичної сюїти, упорядник унікального календаря «Трипільське диво» (2003). *Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова (1999).*
- 20** – 125 років від дня народження (с. *Соснівка Олександрівського району*) *Івана Павловського* (1883-1937), церковного діяча. Був одним з фундаторів Української Автокефальної Православної церкви (1921), служив священиком у Зінов'євську. У 1934-1936 – митрополит Харківський та всієї України. Репресований і розстріляний.
- 20** – 95 років від дня народження (с. *Вільхова Ульяновського району*) *Олександра Баренбойма*, лікаря-фтизіатра. З 1956 по 1976 завідував відділенням НДІ туберкульозу. Доктор медичних наук (1966), професор (1967).

- 20 (1.06)** – 165 років від дня народження (с. Троянка Голованівського району) Миколи Бобрецького (1843-1907), зоолога-дарвініста. Професор Київського університету (1877), автор першого російського підручника зоології для університетів (1884-1891).
- 23** – 80 років від дня народження архієпископа Кіровоградського і Олександрійського Василія (Всеволода Васильцева) (1928-1998). Кандидат богослов'я (1943). Кіровоградську єпархію очолював з 1989 по 1998. Похований біля Спасо-Преображенського собору в Кіровограді.
- 23** – 85 років від дня народження (с. Тарасівка Новгородківського району) Леоніда Терлецького, педагога. З 1951 до 2001 працював у Кіровоградському інституті удосконалення вчителів. Пропагандист новаторських ідей визначних педагогів Кіровоградщини: В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Хмури та ін. Перший редактор обласної газети «Освітнянське слово» з 1995 по 2000.
- 23** – 60 років від дня народження (с. Дмитрівка Знам'янського району) Миколи Агафонов, зоотехнік, громадського діяча. Доктор економічних наук, професор. Народний депутат України (1998-2002). Генеральний директор агрофірми «Наукова» УААН. Заслужений працівник сільського господарства України.
- 24** – 160 років від дня народження Володимира Дебогорія-Мокрієвича (1848-1926), революційного народника. Організовував народницькі гуртки у 70-х роках XIX ст. в Єлисаветграді, Новомиргороді, Олександрії. У 1879 брав участь у невдалій спробі ліквідувати в Єлисаветграді юнкера М. Гориновича, запідозреного у зв'язках з охранкою. Засуджений до 15-річної каторги, по дорозі втік, перебував в еміграції.
- 25** – 190 років від дня народження (с. Губівка Компаніївського району) Івана Левицького (1818-1893), церковного діяча. Закінчив Єлисаветградське духовне училище, служив у Грецькій церкві м. Єлисаветграда (1839-1841). Чернецтво прийняв у 1852 з іменем Геннадій. З 1883 – єпископ Сумський, вікарій Харківської губернії.

- 26** – 90 років від дня народження (с. Велика Виска Маловисківського району) Олександра Орлова, військового діяча, артилериста. Герой Радянського Союзу (1945).
- 28 (9.06)** – 130 років від дня народження (хутір Сочеванов, поблизу с. Мар'янівки Бобринецького району) Івана Мар'яненка (справжнє прізвище Петлішенко) (1878-1962), актора, режисера, педагога. Племінник М.Л. Кропивницького, починав у трупі дядька. Народний артист СРСР (1944), професор (1946). Лауреат Державної премії СРСР (1947).
- 28** – 140 років від дня народження Миколи Ушакова (1868-1933), церковного діяча. Випускник Єлисаветградського кавалерійського училища, дослужився до генерал-майора. Після 1917 постригся у ченці, став єпископом.

3.05.1833 (175 років тому). – У с. Розумівці Олександрівського району на місці поховання Героя Вітчизняної війни 1812 р. М.М. Раєвського (1771-1829) закладено церкву в ім'я Воздвиження Хреста Господнього. Спочатку церква являла собою усипальницю-пантеон у вигляді прямокутного однефного храму, з порталом у 12 колон. Будівництво було завершено у 1855. У напівпідвальному приміщенні церкви облаштований склеп з чотирма похованнями: генерала від кавалерії М.М. Раєвського I; його онука, що загинув у Сербії, полковника М.М. Раєвського III (1839-1876); молодшої дочки генерала, фрейліни Софії Миколаївни Раєвської (1806-1881), хто четвертий – питання дискусійне.

Амінодав Пейсахович Шполянський (Дон Амінадо).

РОКУ 1648-го...

Битва на Жовтих Водах і наш край

10 років тому обласне управління культури отримало від своїх колег з Дніпропетровської області пропозицію спільно розробити туристичний маршрут «По місцях битви на Жовтих Водах 1648 року». У травні будемо відзначати 360-у річницю початку визвольної війни українського народу. А почалася вона саме з битви на Жовтих Водах між українською та польською арміями, яка тривала з 29 квітня по 16 травня 1648 року на території сучасних П'ятихатського Дніпропетровської області та нашого Олександрійського районів.

Донедавна в українській історіографії подробиць про Жовтоводську битву годі було й шукати. Відомий історик Д. Дорошенко зокрема розповідає, що після того, як Хмельницький, скривджений чигиринським підстаростою Чаплинським, не домігшись справедливості у польського короля, дістався на Запоріжжя, де був невдовзі проголошений гетьманом. Польські власті вирішили придушити бунт у зародку. У квітні 1648 року вони розпочали військові акції проти Хмельницького і козацтва. Проте ініціативу відразу перехопило українське військо, яке 29 квітня напало на поляків поблизу балки Жовта Вода. Стефан Потоцький з чотиритисячним військом боронився два тижні, очікуючи підходу головного війська і реєстрових козаків. Але ті збунтувались, перебили старшину та німецьких вояків і перейшли на бік повстанців. Коли звістка про це дійшла до польського табору під Жовтими Водами, то й козаки, що були з Потоцьким, перекинулись до війська Хмельницького. Жменька польських жовнірів (1,5 тисячі) не могла протистояти Хмельницькому і почала 16 травня відступати, але була повністю знищена. Врятувався лише один челядник, який дістався до головного обозу і сповістив про катастрофу, що сталася у степу.

Отже, саме від битви на Жовтих Водах починається відлік визвольної війни українського народу проти польської шляхти. Але тільки недавно науково-дослідна лабораторія історії Придніпровського регіону, яка у 1988 році створена на історичному факультеті Дніпропетровського університету, на основі аналізу історичних джерел, застосувавши методи реконструкції, наукової гіпотези, а також польових (топографічних) розвідок, здійснила комплексне дослідження Жовтоводської битви.

Дніпропетровські історики довели, що значна частина території Олександрійського району входить до ареалу Жовтоводської битви. Приміром, науковці визначили, що неподалік села Пахарівки відбувся перший етап Жовтоводської битви, під час якої українська армія під командуванням Б. Хмельницького здійснювала облогу польського укріпленого табору. У с. Пахарівці пропонується встановити пам'ятний знак. Про село Григорівку відомо, що воно розташоване у балці Княжі Байраки. На місці села у XVII столітті була прикордонна поштова станція Запорозької Січі — Княжі Байраки. Наступна станція на північ — Онуфріївка, а на південь — Жовтенька (сучасне місто П'ятихатки). Дніпропетровські історики визначили, що за три-чотири кілометри на північний захід від села відбувся другий етап Жовтоводської баталії – розгром польського війська у першій половині дня 16 травня 1648 року. Припускається, що за два кілометри від с. Григорівки на висоті 178 перебував командний пункт Хмельницького на завершальному етапі битви. Пропонується увічнити цю подію спорудженням у центрі села пам'ятного знака.

Та особливо цікаві відомості роздобуто про село Попельнасте. Воно розташоване у річищі лівого розгалуження річки Омельник, береги якої, ймовірно, покривало урочище В'язове, котре згадується у джерелах, пов'язаних з битвою на Жовтих Водах. Через село проходив старовинний поштовий шлях, що з'єднував Запоріжжя і Північну Україну. Саме біля села Попельнастого відбувся завершальний етап Жовтоводської битви: трохи південніше від нього на світанку 16 травня 1648 року було зупинено, а у першій половині дня розгромлено польське військо, яке відступало на Крилов.

Як бачимо, дійсно у Жовтоводській битві наш край посідає надто поважне місце, тому давно на часі створення відповідного туристичного маршруту.

Богдан Хмельницький

ДЕКАБРИСТИ: СВЯТЕ І ГРІШНЕ АБО ЗАГАДКА ОДНОГО ЛЮБОВНОГО ТРИКУТНИКА

*В судьбе племен людських,
в их непрестанной смене
Єсть рифи тайные,
как в бездне темних вод.*

В. Гюго.

Якось буденно промайнула повз нас одна історична дата: 180-а річниця повстання декабристів на Сенатській площі. Раніше неодмінно був би створений оргкомітет зі святкування, розроблялись би заходи, проводились би наукові та всякі інші конференції, демонструвались би по телебаченню фільми про декабристів тощо. Чому сьогодні таке прохолодне ставлення до них? Не претендуючи на всебічний аналіз всіх причин, наслідуюсь висловити свої міркування з цього приводу. Зізнаюсь, що за радянських часів існував справжній культ декабристів, який тягнув за собою певну ідеалізацію як дійових осіб, так і самого руху в цілому. Ця тема була відкритою для досліджень: історіографія декабристського руху — величезна. Декілька років тому прочитав роздуми російського історика Сергія Буріна і був приголомшений. Він аргументовано доводив, що жовтень 1917 року починався у грудні 1825, що предтечами більшовиків були саме декабристи. В. Ленін мав цілковиту рацію, коли у статті «Пам'яті Герцена» писав про три етапи російського визвольного руху. І хоча декабристи, на його думку, були «страшно далекі від народу» (зате «розбудили Герцена»), про народ вони, звісно, не забували. Щоб переконатись у цьому, слід було б уважно прочитати «Русскую правду» — конституцію для майбутнього найсправедливішого, як вважали декабристи, суспільства, створену їхнім вождем Павлом Пестелем. Насправді ж вийшло щось дуже схоже на поліцейську державу, «республіку» тотального стеження та нагляду за її громадянами. За конче необхідний засіб у такій державі Пестель вважав «... *узнавать, как располагают свои поступки частные люди..., происходят ли запрещенные собрания и всякого рода разврат..., собирают*

*Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
заблаговременно сведения о всех интригах и связях иностранных
посланников и блюсти за поступками всех иностранцев...»* і т.д. і
т.п. Але як цього досягти? Дуже просто, на думку Пестеля: *«Тайные
розыски или шпионство суто посему не только позволительное
и законное, но даже надежнейшее и почти, можно сказать,
единственное средство...»* Через те Пестель спочатку планував
мати у своїй майбутній республіці 50 тисяч жандармів. Однак у
процесі удосконалення конституції ця кількість охоронців
правопорядку видалась йому недостатньою, і він збільшив її до 112
900 чоловік.

Російське самодержавство, якби послухало Пестеля, у 1917 році
так швидко б не впало. Минуло майже сто років, населення
Російської імперії значно збільшилося, а жандармів у жовтні 1916
року було, як не дивно, всього 15 тисяч.

Зрозуміло, що збуджений більшовиками натовп легко розігнав
їх і вчинив державний переворот, пізніше названий Великою
Жовтневою соціалістичною революцією. Деякі публікації присвячені
декабристам, справляють дивне враження. Автори, вводячи в обіг
нові, а точніше, заборонені раніше для широкого вжитку факти, які
— будемо відверті — представляють деякі вчинки декабристів у
далеко не виграшному світлі, водночас намагаються будь-що
довести протилежне: декабристи, мовляв, від того тільки святішають.

Власне кажучи, тему цієї публікації підказала іконографія
знаменитих декабристів. Так трапилось, що у моєму домашньому
архіві виявились зображення, причому з різних часописів,
декабристської «трійці»: Марії Раєвської, Сергія Волконського та
Олександра Поджіо — як у молодому віці, так і в старості. Я тоді й
гадки не мав, що зображують їх разом зовсім не випадково. З огляду
на те, що всі троє найтісніше пов'язані з нашим краєм, спокуса
розповісти про їхню таємницю виявилась неперекорною. Навіть
незважаючи на внутрішній голос, який нашіптував: «Не чіпай
декабристів, адже багато людей їх вважають святими, ледве не
моляться на них, а ти збираєшся писати про їхню гріховність?»

Так от, зі статі Марії Залюбовської «Благословляє матір та
молиться за батька» (газета «Дзеркало тижня», 30 грудня 1995 року)
дізнаємось, що лише 11 дружин декабристів із 120 пішли за своїми
чоловіками на каторгу в Сибір. Авторка повідомляє, що багато років
віддала роздумам над темою «Пушкін і декабристи», а особливо _
«Пушкін та Марія Раєвська-Волконська». Не будемо переповідати
зворушливу «відданість любові та обов'язку, які потрясли

сучасників». Так вважалось до недавнього часу. Аж поки російська письменниця в еміграції Ніна Берберова не наважилась відкрити правду. Виявилось, що діти Марії та Сергія Волконських – син Михайло та дочка Олена – насправді були дітьми Марії Волконської та... Олександра Поджіо.

А ось що з цього приводу пише сучасна дослідниця: *«Чимало таємниць, дбайливо захованих від чужих очей, дуже інтимних, назавжди так і залишились таємницями двох або трьох. Цю розкрити – не гріх: вона лише підносить на п'єдестал найвищої людяності кожного з них; підкреслює моральну велич та справжнє благородство всіх трьох, їхню мужність»*. Не знаю, як кому, а мені від такої високої оцінки любовного трикутника, хоча й утвореного видатними особистостями, трохи ніяково. Однак читаємо далі: *«Марія Миколаївна виховала обох у преклонінні перед великодушністю Сергія Волконського. Вона шанувала його, як святого. Він все знав, все мужньо пережив, змирившись перед коханням, якого сам не міг дати і яке заворожило його дружину та найкращого друга. Для всіх, офіційно, Михайло та Олена були сином і дочкою князя Волконського. Він передав їм своє ім'я, свій титул, багатство. Вони довго вважали себе дітьми Волконського»*.

Важко погодитись з таким пишномовним тлумаченням того, що називається адюльтером, а тим паче із висновком, який робить авторка статті: *«У цій таємниці так багато надлюдської величі, що вона має подолати забуття»*. Цей «любовний роман» містить чимало цікавих подробиць. В один день з князем Волконським та іншими декабристами був арештований Олександр Вікторович Поджіо (наш земляк, уродженець с. Янівки Олександрівського району), який також відбував покарання на каторзі у Нерчинську. У 1839 році Волконські разом з Поджіо та двома дітьми переселились до Іркутська, де мешкали до 1856 року, до помилування Олександром II. Навіть після повернення у Росію Волконські з Поджіо не розлучались, їх не розлучила навіть смерть. Більше того, у засланні з ними жив старший брат Поджіо – Йосип, котрий просидів вісім з половиною років в одиночній камері Шліссельбурзької фортеці і лише потім був відправлений до Сибіру. Олександр Поджіо спочатку доглядав за дуже хворою М. Волконською, а потім за її чоловіком, якого теж пережив. Свої останні роки Поджіо провів у дочки, уродженої Волконської, у її маєтку Воронки Чернігівської губернії, де й помер у неї на руках. Донька поховала його поруч з могилами Сергія та Марії Волконських.

Історія, як бачимо, незвичайна, по-своєму зворушлива. Нині, коли вона стала відомою, кожен дослідник, звичайно, має право тлумачити її на свій розсуд, в міру, як жартують, власної зіпсованості. Інша справа, чи так уже й необхідно нам знати, за висловом Анни Ахматової, «... с якого сора ростут стихи», тобто копирсатись в інтимному житті видатних історичних особистостей та митців?

Питання — дійсно із розряду надскладних. Так, напевно, вже влаштована людина: втриматись, щоб не розповісти про чиюсь таємницю, навіть під загрозою смерті, вона не може. У цьому переконує, зокрема, давньогрецький міф про царя Мідаса, у якого раптом виростили осячі вуха. Про це, крім самого Мідаса, знав лише його перукар. Він терпів, скільки міг, а потім вийшов у поле, викопав ямку і повідомив землі сенсаційну новину: «У царя Мідаса – осячі вуха». Ямку закидав, а невдовзі на цьому місці виріс очерет і повідав таємницю царя Мідаса усьому світу.

Рано чи пізно, але дійсно «все таємне стає явним». На каторгу в Сибір цар відправив найосвіченіших, найдостойніших, кращих людей Росії, однак канонізувати їх, перетворювати у святих, певно ж, не варто.

С.Г. Волконський

М.М. Волконська

О.В. Поджіо

С.Г. Волконський

М.М. Волконська

О.В. Поджіо

18 травня – Міжнародний день музеїв

СКІЛЬКИ РОКІВ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЮ?

«Брешуть всі календарі!..» — так і хочеться вигукнути слідом за персонажем комедії Грибоєдова «Лихо з розуму». Втім, на захист календарів можна сказати те, що винні передовсім люди, які подають до них недостовірну інформацію. Звідки упорядники українського народного календаря на 1998 рік взяли, що у вересні (цитуємо) «... виповнюється 115 років від дня заснування Кіровоградського краєзнавчого музею», можна лише здогадуватися.

Поділитися своїми думками з приводу «ювілею» охоче погодилась директор обласного краєзнавчого музею Т. ГРИГОР'ЄВА. Тим більше, що мені ця тема знайома не з чуток.

– Знаєте, Тамаро Андріївно, що мені – у минулому музейному працівникові – передовсім згадалося?

– Здогадуюсь. Певно, як «розшукувався» і відзначався 100-річний ювілей музею?

– Саме так. Сумніви щодо дати заснування краєзнавчого музею у нас були вже тоді. Не випадково напередодні «ювілею» до архівів Києва, Херсона та Одеси керівництво музею відрядило наукових працівників із завданням знайти вагомі підтвердження. Нічого втішного і конкретного відшукати «гінцям» не вдалося. Однак ювілею хотілося дуже, відступати було пізно, – тому й ухвалили: свято не відміняти! «Ювілей» відзначили на славу. Попри мізерні зарплати, навіть здійснили колективний культпохід у ресторан. А наступного дня директора музею викликали «на килим» в обком партії і довели жінку до сліз за погану підготовку до знаменної дати в історії міста.

– Ще б пак! Це святкування 100-літнього ювілею ветерани музейної справи нашого колективу не забули і розповідають про нього «новобранцям». Зазначу, що, попри все, ця невдача мала й позитивні наслідки. На сьогодні ми маємо ґрунтовне дослідження історії музейної справи в місті.

– Свого часу, досліджуючи історію картинної галереї, нерозривно пов'язаної з краєзнавчим музеєм, я на власному досвіді переконався, наскільки складна й заплутана ця справа. Справжня головоломка!

– Цілком згодна! Тому навіть сьогодні, зібравши багатющий матеріал, ми не вважаємо цю тему вичерпаною.

– Тоді давайте почнемо з найпростішого запитання: звідки, на вашу думку, з'явився у календарі цей «ювілей»?

– Перший і, на жаль, поки що останній путівник по краєзнавчому музею, виданий у 1969 році, починається дивним твердженням: «Кіровоградський краєзнавчий музей заснований у 1883 році відомим археологом і етнографом, викладачем історії Єлисаветградського реального училища Володимиром Миколайовичем Ястребовим». Зате наступне речення містить майже правдиву інформацію: «До Великої Жовтневої соціалістичної революції музей має у своєму розпорядженні археологічні та етнографічні матеріали і служив, головним чином, навчальною базою для студентів училища».

– А знаєте, Тамаро Андріївно, маю сказати похвальне слово на честь скромності нашого музею. Сьогодні, коли всі заклади гарячково вишукують ювілеї, прагнучи довести свою потрібність та, якщо пощастить, поліпшити матеріальне становище, ви добровільно, відмовляєтесь від такої нагоди. Браво!

– Звичайно, спокуса «ухопитися за ювілей» була неабиякою. Якби ми визнали, а головне – довели достовірність того, що написано у путівникові та календарі, то наш музей вважався б одним із найстаріших в Україні. Однак ви помиляєтесь, коли говорите, що ми відмовились від ювілею. Здивовані?

– Саме так!

– Поясню. Після тривалих роздумів ми дійшли висновку, що не слід ототожнювати початок музейної справи в Єлисаветграді, фундатором якої є Ястребов, із датою заснування краєзнавчого музею. На перший погляд, це здається нелогічним: яка може бути музейна справа без власне музею. Проте у нашому місті ситуація склалася саме таким чином. Отже, маємо всі підстави відзначити 125-у річницю зародження музейної справи у Єлисаветграді.

– Мушу сказати, що ви дійсно знайшли оригінальний вихід. Проте доведіть, будь ласка!

– Наші попередники – упорядники путівника – не врахували того, що реальних училищ в Україні було декілька і всі вони, згідно зі статутами Міністерства освіти, мали створювати кабінети природничої історії, які ще називали «історико-географічними музеями», «музеями наочних посібників для викладання історії та географії».

– А що являє собою «музей» у реальному училищі? Чи були там цікаві експонати?

– Уже в перший рік існування училища (1870-1871) в кабінеті

природничої історії було 1514 предметів, через три роки їх налічувалося 2537. Особливо цікавими й цінними були пожертвування меценатів. Так, херсонський губернатор Абаза передав училищу чудову колекцію мінералів (239 одиниць), неабияк посприяв тому, щоб Петербурзький гірничий інститут подарував колекцію із 344 мінералів. У 1872 році предводитель дворянства Єлисаветградського повіту Соколов-Бородкін подарував училищу свою нумізматичну колекцію (170 стародавніх монет). Обов'язково слід згадати також гербарій, складений викладачем Близніним, який нараховував 305 предметів – зразків флори Єлисаветградського та Олександрійського повітів.

– Десь я читав, що в «музей» були такі унікальні речі, що ними зацікавився, а згодом експропріював Ермітаж?

– Так, іще до Ястребова в училище надходили археологічні матеріали та інші старожитності. Серед них траплялися посправжньому унікальні. Ви, певно, маєте на увазі бронзову ручку від посуду із зображенням медузи Горгони, знайдену у кургані поблизу Мартоноші? У «музей» училища її передали в 1870 році. Понад десять років правління училища під усілякими приводами ухилялось від надання цього експоната «для дослідження».

– Погані передчуття єлисаветградців не обманули. Коли все ж довелось виконати вимогу столичного начальства, бронзова ручка із зображенням Горгони була «... затримана для Ермітажу як рідкісна і цікава з наукового погляду».

– Уважні читачі, Тамаро Андріївно, можуть нас запитати: якщо «музей» в училищі існує з 1870 року, тоді чому датою заснування краєзнавчого музею називали 1883 рік?

– Та тому, що саме у 1883 році Ястребова призначили завідуючим цим музеєм. На відміну від своїх попередників, він може вважатися першим музейним працівником в історії Єлисаветграда. Талановитий археолог та етнограф Ястребов значно збагатив археологічну колекцію музею, заснував у ньому етнографічний відділ.

У 1884 році Володимир Миколайович експонував колекцію реального училища на IV археологічному з'їзді в Одесі, де вона була визнана однією з кращих. Кошти на поповнення музею почало виділяти земство...

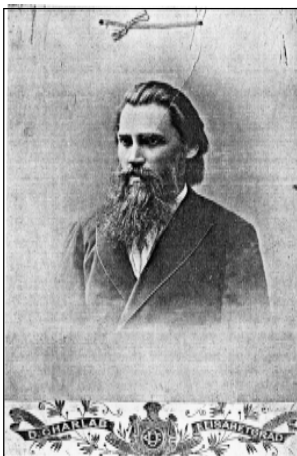
– Тобто, я так розумію, все йшло до перетворення «музею» при реальному училищі у загальноміський?

– Певно, що так. Цьому перешкодила смерть Ястребова у 1899 році. Нового завідуючого «музеєм» не призначили, і він, по суті,

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
припинив існування. Учителі брали колекції на заняття і забували повертати.

– Ну, а що було далі?

– Майже на півтора десятиліття музейна справа у Єлисаветграді завмерла. Її відродження пов'язане з діяльністю єлисаветградського землеміра, секретаря Товариства розповсюдження грамотності й ремесел Павла Захаровича Рябкова. Напрочуд обдарована людина, він професійно займався археологією, антропологією, етнографією. Саме Рябков вперше в історії Єлисаветграда порушує питання про відкриття в місті «музею загального характеру з художнім відділом (картинною галереєю), оскільки, на його думку, «музей при нашому реальному училищі... так і не вийшов із зародкового стану» (1913).

Павло Рябков

З цією метою у 1913 році була влаштована Перша міська художня виставка. У каталозі виставки значиться навіть така реліквія: «Сорочка гетьмана Полуботка – зразок української вишивки XVII століття».

– Не знаю, Тамаро Андріївно, чи сподобається вам така асоціація. Мені здається, що наше місто настільки «завагітніло» ідеєю створення музею, так довго її виношувало, що зрештою він мав народитися.

– Ваше порівняння досить влучне. Дійсно, Перша світова, потім революція та громадянська війна лише загальмували народження музею. На початку 20-х років, коли життя трохи нормалізувалося, місто розродилося аж трьома музеями. Уже в 1922 році у Єлисаветграді існували Палац науки та мистецтва, в якому були зосереджені художні цінності (завідуючий Пашковський); природничо-історичний (завідуючий Карабінович) та історико-археологічний музеї (завідуючий Рябков). Причому, що цікаво, два останні музеї відкрились у приміщенні реального училища. У 1924 році вони об'єдналися в один музей. У 1929 році музею було надано приміщення по вулиці Леніна, 40, в якому він перебуває й донині, а через десять років окружний історико-археологічний музей перейменували в обласний краєзнавчий.

Люди. Події. Факти.

– Давайте, Тамаро Андріївно, розвіємо міф про долю музею під час окупації міста. Нам твердили, що фашисти не тільки найцінніші експонати вивезли до Німеччини, а й влаштували у приміщенні музею стайню.

– Це не так. Маємо сказати нарешті правду. Тоді у місті відкрилися три церкви, був створений український драматичний театр імені Івана Тобілевича, працювали кінотеатри і... краєзнавчий музей. Як свідчать архівні матеріали, музейні працівники воєнного часу датою заснування краєзнавчого музею вважали 1922 рік. А у довідці 1946 року про музейні втрати зазначено: *«Значна частина колекції була розкрадена населенням. Загалом музей втратив понад десять тисяч експонатів».*

– Ну, а що конкретно, звісно, не відомо?

– На превеликий жаль. Сьогодні вже доведено, що музейна документація (інвентарні книги, облікові картки) перед відступом радянських військ знищувалась за наказом НКВС, а не німцями, як вважалося раніше.

– Пам'ятаю, у музейній бібліотеці бачив багато книг із штампом «Кіровоградський музей імені маршала Конєва». Чи відомі якісь подробиці цього дивного перейменування?

– О, це курйозна історія! Нещодавно у Кіровоградському архіві ми розшукали прецікавий документ: *«В связи с отсутствием в Госархиве и облисполкоме подтверждающих документов о присвоении музею имени маршала Советского Союза И. С. Конєва, а профиль музея не отражает материалов, связанных с жизнью И. С. Конєва, приказываю: с 1-го января 1957 года именовать музей Кировоградским областным краеведческим музеем. Начальник областного управления культуры Жеребцов».*

– Щиро дякую, Тамаро Андріївно, за цікаву розмову.

ЧЕРВЕНЬ

- 1** – 70 років від дня народження (м. Кірово, Кіровоград) *Інни Багрової*, економіста. Доктор економічних наук (1991), професор (1996) Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту. Академік Української академії інформатики.
- 3** – 120 років від дня народження (м. Єлисаветград) *Олександри Кропивницької* (1888-1969), співачки (сопрано), дочки Марка Кропивницького. Співала у Ростовській і Харківській операх (1920-1923) та Народному Домі в Ленінграді (1929).
- 3** – 65 років від дня народження *Михайла Рубця*, авіатора. З 1987 – начальник Кіровоградського вищого льотного училища цивільної авіації; після реорганізації – ректор Кіровоградської державної льотної академії цивільної авіації. Кандидат технічних наук (1996), професор (1997). Заслужений працівник транспорту України.
- 7** – 70 років від дня народження (с. Олексіївка Добровеличківського району) *Владислава Вінницького*, фахівця в галузі обчислювальної техніки, доктора технічних наук (1986), професора (1988).
- 8 (20)** – 165 років від дня народження *Федора Стравінського* (1843-1902), оперного співака. З 18.08 по 24.09.1874 гастролював у Єлисаветграді, грав у 12 спектаклях. Батько композитора Ігоря Стравінського.
- 9** – 85 років від дня народження (м. Єлисаветград) *Віктора Заходякіна*, футболіста, учасника ВВВ. Був капітаном футбольної команди «Торпедо» – володаря Кубка України 1953. Під час війни командував розвідгрупою, нагороджений трьома орденами та багатьма медалями.
- 9** – 80 років від дня народження (с. Шпакове Новомиргородського району) *Семена Гончаренка*, фізика-методиста, педагога. Закінчив КДПІ ім. О.С. Пушкіна (1952). Доктор педагогічних наук, професор. Дійсний член Академії педагогічних наук України. Заслужений діяч науки і техніки України.
- 9** – 55 років від дня народження (м. Кіровоград) *Олександра Куценка*, спортсмена, тренера, організатора фізкультурно-

спортивного руху. Майстер спорту СРСР з веслування на байдарках (1976), заслужений працівник фізичної культури і спорту України (2003).

- 10** – **85** років від дня народження (с. *Аджамка Кіровоградського району*) *Леоніда Литвиненка*, актора. Працював у Тернопільському та Херсонському українських музично-драматичних театрах. Народний артист УРСР (1981).
- 12** – **110** років від дня народження *Івана Манагарова*, військового діяча. З 1920 по 1923 навчався у 5-й кавалерійській школі ім. С.М. Будьонного в *Єлисаветграді*. Генерал-полковник, Герой Радянського Союзу.
- 13** – **60** років від дня народження (м. *Кіровоград*) *Анатолія Дворського*, художника декоративно-ужиткового мистецтва (кераміка, графіка, дизайн). *Живе і працює в Кіровограді*.
- 14** – **70** років від дня народження (с. *Світлопіль Олександрійського району*) *Станіслава Янчукова*, журналіста, краєзнавця, профспілкового і громадського діяча. З 1998 – головний редактор Центрально-Українського видавництва. Автор книг: «"Весна" і 40 тисяч посмішок» (2003), «На чолі місцевого самоврядування» (2004), «З іменем Володимира Ястребова» (2005). *Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова* (2006).
- 14** – **70** років від дня народження *Євгена Мармазова*, державного діяча. З 1990 по 1991 – *перший секретар Кіровоградського обкому КПУ*. Народний депутат України (1990-2002 та з 2006).
- 18** – **80** років від дня народження (с. *Шевченкове Кіровоградського району*) *Сергія Плачинди*, українського письменника. Автор багатьох книг (повістей, нарисів, літературно-критичних та біографічних праць). Уклав «Словник давньоукраїнської міфології» (1993).
- 20** – **70** років від дня народження (м. *Кірове, Кіровоград*) *Юрія Целиха*, державного і громадського діяча. Народний депутат України (1994-1998). У 1998-2004 – *заступник голови Кіровоградської обласної ради*.
- 24** – **110** років від дня народження *Олени Журливої* (справжнє *прізвище Котова*) (1898-1971), української поетеси, педагога.

У 1937 репресована. Після звільнення жила і вчителювала у Кіровоградській СШ №3. У 1998 школі присвоєно її ім'я, названо вулицю в Кіровограді. Автор 11 збірок віршів.

24 – 60 років від дня народження (м. Чигирин на Черкащині) Миколи Ковальчука, лісівника. Після закінчення Української сільськогосподарської академії 20 років очолював Дніпропетровський держлісгосп. З 1997 по 1999 – генеральний директор Кіровоградського державного лісгосподарського об'єднання, потім – заступник голови облдержадміністрації. Один з авторів (разом з В. Журавським) книги «Степ і ліс» (2004). Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова (2005).

24 – 50 років від дня народження (с. Рівне Новоукраїнського району) Анатолія Вишневського, художника-оформлювача. Зокрема оформив музей Михайла Булгакова у Києві.

26 (6.07) – 160 років від дня народження Павла Рябкова (1848-1927), громадського діяча, етнографа, археолога, краєзнавця. Був секретарем Єлисаветградського благодійного Товариства поширення грамотності й ремесел, автор історичного нарису про його діяльність з 1873 по 1903. Один із засновників та перших директорів Єлисаветградської громадської бібліотеки (1897). У 1922 за його ініціативою в Єлисаветграді відкрито краєзнавчий музей.

1.06.1958 (50 років тому). – У Кіровограді на території першої міської лікарні встановлено бюст видатного російського хірурга Миколи Пирогова. Під час Кримської війни (1853-1856) працював у військовому лазареті на території фортеці Св. Єлисавети.

3-5.06.1918 (90 років тому). – Австро-угорськими військами придушено повстання селян у с. Каніж Новомиргородського району.

Червень 1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді урочисто відзначено 25-річчя від дня смерті композитора П.І. Чайковського за участю його учня Й. Гольденберга та П.Н. Дикової, представниці роду Давидових.

Червень (90 років тому). – Начальником Єлисаветградської міської державної варті призначено П.О. Глібовського, колишнього поліцмейстера.

Люди. Події. Факти.

7.06.1913 (95 років тому). – У цирку Л. Труці в Єлисаветграді з величезним успіхом виступав дресирувальник тварин *В. Дуров*.

11-12.1898 (110 років тому). – Єлисаветград та с. Аджамку відвідала *Леся Українка*, щоб познайомитися з діяльністю «артільного батька» *М.В. Левитського*.

17.06.1873 (135 років тому). – В Єлисаветграді засновано *благодійне Товариство поширення грамотності й ремесел, одне з перших в Україні*.

18.06.1933 (75 років тому). – У Кіровограді відбулось урочисте відкриття Парку фізкультури й відпочинку ім. *В.І. Леніна* (Ковалівський парк).

23.06.1948 (60 років тому). – У Кіровограді створено товариство «Знання» з розповсюдження наукових і політичних знань.

26.06.1918 (90 років тому). – Комісаром народної освіти Єлисаветградського повіту призначено *Юрія Тобілевича, сина І. Карпенка-Карого*.

28.06.1918 (90 років тому). – Єлисаветградський купець *Ш.А. Державець* пожертвував 3 тисячі рублів на заснування в єврейській гімназії, що відкрилася, стипендій імені *В.І. Тьомкіна*, видатного рабина.

Леся Українка

125 років від дня народження

ТЕРЕНТІЙ ДЕРИБАС: КАТ І ЖЕРТВА ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ

*Не сеятель сберет колючий колос сева.
Принявший меч погибнет от меча.
Кто раз испил хмельной отравы гнева,
Тот станет палачом иль жертвой палача.*

М. ВОЛОШИН.

Т. Дерибас

У путівнику по музею чекістської слави, що функціонував у радянські часи при управлінні КДБ УРСР по Кіровоградській області, зокрема розповідається: «Трагічні сторінки історії, пов'язані з культом особи Сталіна, зачепили, у першу чергу, самі органи державної безпеки. Адже для того, щоб творити беззаконня, здійснювати масові репресії проти народу, політичним авантюристам і кар'єристам довелося прибрати з органів держбезпеки чесних, відданих народу чекістів, тих, хто разом з Ф. Е. Дзержинським стояв біля витоків ВЧК.

Тепер відомо, що жертвами репресій стали понад двадцять тисяч чекістів-дзержинців. Серед них були й наші земляки... Терентій Дмитрович Дерибас, уродженець села Онупфріївки Кіровоградської області, член РСДРП з 1903 року, комісар державної безпеки, був розстріляний 22 серпня 1939 року». Путівник, а точніше буклет «На варті інтересів народу», на який ми посилаємось, було видано у 1989 році, тобто в епоху гласності. Радянський народ тоді був приголомшений правдою, що відкрилася: масштаби злочинів «лицарів революції» вражали.

Нищівного удару було завдано міфу про «абсолютну непорочність» чекістських органів, а значить і всієї комуністичної

системи. Отоді й впливла ота цифра – понад 20 тисяч репресованих чекістів. Жертвою культу особи Сталіна оголосили... ВЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Спроба у такий оригінальний спосіб реабілітувати каральні органи виявилась досить ефективною. У книзі «Они не молчали», виданій у Москві 1991 року, говориться: «... У ті ж приблизно роки репресовані за «небажання вести боротьбу з ворогами» – зважайте: за відмову піти на злочин – начальник УНКВД Вінницької області Волков, Джамбульської – Капустін, по Далекосхідному краю – Дерибас».

У 1935-1936 роках Т. Дерибас — кандидат у члени ЦК ВКП(б), нагороджений орденом Леніна та двома орденами Червоного Прапора — боровся з порушеннями законності.

У 1937 році, коли арештований «троцькіст» – голова крайвиконкому Крутов дав розгорнуті свідчення слідчому Арнольдову, Дерибас знайшов у собі мужність і не зробив вигляду, що їм повірив. Більше того, він прилюдно заявив: це свідчення не Крутова, а слідчого Арнольдова! І відмовився арештовувати людей, що проходили у цій справі. Доповіли Єжову. І Дерибаса арештували...» Якщо це так, то Дерибасу саме час пам'ятник споруджувати як святому та великомученику часів Великого терору!

В «Історії міст і сіл. Кіровоградська область», що побачила світ у 1972 році, знаходимо суттєві доповнення до біографії видатного чекіста-земляка: «Т. Д. Дерибас (1883-1939) працював в юності на Кременчуцькій тютюновій фабриці і ще у 1903 році вступив до лав РСДРП. У 1905-1907 роках вів агітацію серед населення, організував селянські заворушення. Був арештований і засланий до Сибіру, де став професійним революціонером. Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції він – один з керівників Троїцької повітової більшовицької організації в Оренбурзькій губернії. У роки громадянської війни Дерибас – начальник політвідділу дивізії та заступник начальника політвідділу армії». Очевидно, він стояв біля витоків ЧК, інакше важко пояснити його подальшу стрімку кар'єру в лавах цієї організації. Достеменно відомо (книга В. Пристайка та Ю. Шаповала «Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття». К., 1996), що у 1926 році Дерибас був начальником Секретного відділу ОГПУ СРСР, членом колегії ОГПУ, московським куратором українських чекістів, що збирали компромат на першого президента України.

У 1934 році на XVII з'їзді партії його було обрано кандидатом у члени ЦК ВКП(б). З 1935 року Дерибас – комісар держбезпеки першого рангу, що, між іншим, відповідало загальноармійсь-кому званню командарма першого рангу. Вище було тільки звання

Генерального комісара державної безпеки. Крім Дерibasа, це звання мали лише п'ятеро чекістів: Я. Агранов, Г. Прокоф'єв (заступники наркома внутрішніх справ СРСР і генерального комісара державної безпеки), В. Балицький (нарком внутрішніх справ УРСР), С. Реденс (начальник УНКВД по Московській області) та І. Заковський (начальник УНКВД по Ленінградській області).

*Пращур чекіста,
знаменитий одеський
Осип Де Рибас.*

Як бачимо, високого польоту птахом у ВЧК-ГПУ був наш земляк Терентій Дмитрович Дерibas, і раптом такий фінал – арешт і розстріл. Тут є над чим поміркувати. Глибокий сумнів викликає твердження, що Дерibasа репресовано і розстріляно за «небажання вести боротьбу з ворогами народу». Втім, у житті навіть останнього негідника можна відшукати бодай одну світлу мить, і епізод, про який згадувалося, можливо, дійсно мав місце. На запитання, чому загинули Дерibas і ще 20 тисяч чекістів, існує просте пояснення.

Масовий терор має свою логіку. Кожний арештований, пройшовши крізь витончену систему дізнання, називав принаймні з десяток «спільників». Далі арештовувалась ця десятка, яка, у свою чергу, неминуче породжувала арешти сотень, потім десятків, сотень тисяч людей. Терор, володіючи гігантською інерцією, взагалі міг би вийти з-під контролю сталінської верхівки, якби проти каральних органів не застосовувався такий могутній «регулятор», як ті ж репресії. Під час їх проведення міняли Ягоду та «ягодівців» на Єжова та «єжовців», а тих, у свою чергу, на Берію та «беріївців». Одночасно, завдяки цьому, відбувалося й замітання слідів. Коли тільки одних чекістів, за підрахунками Д. Волкогонова, було знищено понад 20 тисяч, скільки ж тоді простого люду стерто в табірну пилугу? Видавати розстріляних чекістів – учорашніх катів – за борців з терором, як це робилося недавно, доволі абсурдно!

Деякі важливі книги прийшли до нас так пізно, що їхньої появи просто не помітили. До них належить «Лампада незгасима» Бориса Ширяєва, яка побачила світ у Нью-Йорку в 1954 році. Серед творів про терор і репресії, про те, як починався ГУЛАГ, ця книга – на одному з чільних місць, та й написана вона задовго до «Архіпелагу ГУЛАГу» О. Солженіцина. У ній розповідається про нашого земляка Т. Дерibasа, про його особистий внесок у створення ГУЛАГу.

ЛИПЕНЬ

- 1** – **95** років від дня народження (м. *Новомиргород*) *Петра Біби* (1913-2002), поета. Був головним редактором газети «Культура і життя» (1965-1972). Заслужений працівник культури УРСР. Автор 12 книг поезій (зокрема «Вись», 1970). *Почесний громадянин м. Новомиргорода*.
- 1** – **85** років від дня народження (м. *Кіровоград*) *Ігоря Бабанського* (1923-1992), природознавця, еколога, педагога. *Багато років працював у Кіровоградському обласному інституті удосконалення вчителів. Зробив вагомий внесок у написання Червоної Книги Кіровоградщини, опис та збереження заповідних місць степового краю. З 2001 у Кіровограді проводяться республіканські конкурси еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді ім. І.Т.Бабанського*.
- 5 (18)** – **100** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Леоніда Равича* (1908-1957), російського поета. Приятелював з В.Маяковським, написав спогади про нього (1940). Автор книги «Избранное» (1958), збірки «Возвращение весны» (1966) та ін.
- 7** – **95** років від дня народження (с. *Омельник Онуфріївського району*) *Ольги Дякової-Толмачової* (1913-1975), російської письменниці. Жила і працювала у Москві. Автор роману «Советские люди» (1959).
- 13** – **95** років від дня народження (с. *Богодарівка Добровеличківського району*) *Володимира Бондаря* (1913-1992), Героя Радянського Союзу (1945).
- 13** – **60** років від дня народження (с. *Голикове Олександрівського району*) *Петра Куценка*, українського поета. Жив і працював у Чернігові. Автор декількох книг поезій, збірки віршів для дітей «Пісня безсонного джмеля» (1992).
- 13** – **155** років від дня народження *Володимира Короленка* (1853-1921), російського письменника, публіциста, громадського діяча. *Бував у Єлисаветграді, написав фейлетон «Господа елисаветградцы»*. Одним з провідних короленкознавців вважається уродженець Єлисаветграда *Павло Негретов*.

- 15** – **90** років від дня народження (с. *Чемерпіль Гайворонського району*) *Михайла Кобильчака* (1918-2004), партійного діяча УРСР. *Впродовж багатьох років – перший секретар Кіровоградського обкому КПУ. Герой Соціалістичної Праці (1973).*
- 17 (5)** – **160** років від дня народження *Опанаса Михалевича* (1848-1925), лікаря, громадського діяча. *За участь у Старій Київській Громаді перебував у засланні. З 1878 жив і працював у Єлисаветграді, організував тут гурток Громади для місцевої української молоді. Один із засновників Єлисаветградської громадської бібліотеки (1898).*
- 19** – **65** років від дня народження (сmt *Павлиш Онуфріївського району*) *Івана Малолітка*, педагога, громадського діяча. *З 1968 по 1998 учителював у Павлишській ЗШ ім. В.О.Сухомлинського. Народний депутат України (1998-2002).*
- 21** – **110** років від дня народження (м. *Старобельськ Луганської області*) *Георгія Лангемака* (1898-1938), конструктора реактивних снарядів. *Батьки переїхали в Єлисаветград 1899. У 1907-1916 навчався у Єлисаветградській гімназії. У 1928-1937 працював у Реактивному науково-дослідницькому інституті. Визнаний одним з творців реактивних снарядів, відомих під назвою «Катюша». Репресований і розстріляний. Герой Соціалістичної Праці (посмертно).*
- 21** – **75** років від дня народження *Олега Осмоловського*, літературознавця. *З 1965 по 1977 викладав у КДПІ ім. О.С.Пушкіна. Доктор філологічних наук, професор. Дослідник творчої спадщини Ф.Достоевського.*
- 23** – **65** років від дня народження (с. *Петрострів Новомиргородського району*) *Анатолія Кузьминського*, педагога. *Працював начальником Черкаського обласного управління освіти (1988-1992). Кандидат педагогічних наук (1997). З 2000 – ректор Черкаського державного педагогічного університету ім. Б.Хмельницького. Заслужений працівник народної освіти України (1992).*
- 24** – **110** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Ригора Кобця* (справжнє прізвище *Михайло Драч-Сандига*) (1898-1990), білоруського письменника, драматурга. *Навчався у*

Єлисаветградському земському реальному училищі (1910-1917). Автор сценарію знаменитої кінокомедії «Шукачі щастя» (1936) та інших творів. Заслужений діяч мистецтв Білоруської РСР (1935). Репресований, у радянських концтаборах провів 19 років. Реабілітований 1960. Автор повісті «Ноїв ковчег» (1964) про життя у таборах ГУЛАГу.

26 – 160 років від дня народження (м. Златопіль) *Лазаря Бродського* (1848-1904), підприємця (цукрозаводчика, мецената). *Навчався у Златопільському повітовому дворянському училищі, пожертвував 30 тисяч рублів на перетворення Златопільської прогімназії у повну гімназію та обладнання навчальних кабінетів* (1885). *Почесний громадянин м. Златополя*. Спорудив у Києві разом з братом Львом Політехнічний та Бактеріологічний інститути, єврейське училище, театр опери, дві синагоги, Бессарабський ринок та ін.

28 – 75 років від дня народження *Ростислава Фурдую*, геолога, письменника. *Дитинство пройшло у снт Вільшанці*. Працював геологом, викладав у Київському університеті. Кандидат геолого-мінералогічних наук. Автор декількох книг про пошуки слідів на Землі позаземних цивілізацій. Член Американського Географічного товариства.

5.07.1923 (85 років тому). – Утворена *Єлисаветградська* товарна біржа. Була посередником між торговельними об'єднаннями, реєструвала всі торговельні угоди, регулювала ринкові ціни. Ліквідована у березні 1927.

Липень-серпень 1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді гастролював оперний бас П.І.Цесевич у супроводі співачки А.М.Тихомирової та піаніста Леона Розенбмана.

Липень 1918 (90 років тому). – Єлисаветградська спілка споживачів асигнувала 10 тисяч рублів на потреби місцевої «Просвіти» і 5200 рублів на влаштування курсів українознавства.

Липень 1918 (90 років тому). – Почала виходити газета «Єлисаветградский день».

10.07.1798 (210 років тому). – Велика пожежа в *Єлисаветграді*. Згоріли всі будівлі міських присутственных місць та духовного правління з архівами, дві церкви, понад 20 кварталів, 72 лавки.

18.07.1863 (145 років тому). – Таємний указ царського міністра Валуєва цензурі не випускати друком жодної української книжки.

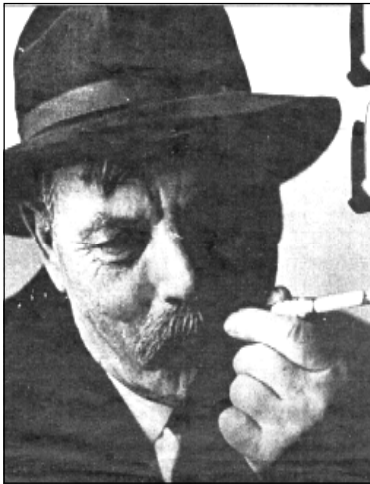
31.07.1843 (165 років тому). – *Пантелеймон Куліш* відвідує «українського Вальтера Скотта», польського письменника *Міхала Грабовського* в його маєтку, що був розташований у снт *Олександрівці*.

Г. Лангемак

О. Михалевич

Р. Кобець

19 липня – 125 років від дня народження

ЛЕОНІД КУЛИК: ПЕРШИЙ ДОСЛІДНИК ТУНГУСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Л.О. Кулик

Загадкою ХХ століття називають космічну катастрофу, яка сталася в Центральному Сибіру 30 червня 1908 року і отримала назву «Тунгуський метеорит». Того дня Земля зіткнулася з якимсь космічним тілом, політ якого закінчився гігантським вибухом на висоті приблизно шести кілометрів поблизу річки Підкам'яна Тунгуска.

Загальна маса «Тунгуського метеорита» складала приблизно сто тисяч тонн, однак і досі не знайдено жодного його уламка чи фрагмента. Журналісти підраховали, що на сьогодні існує не менше 120 гіпотез

щодо природи Тунгуського феномена. Втім, сучасна наука вважає, що всерйоз слід розглядати три: Тунгуський метеорит - це або мале тіло Сонячної системи (комета чи астероїд), або згусток сонячної плазми (своєрідна космічна блискавка), або техногенна конструкція - творіння позаземної цивілізації.

Парадокс: людству «поталанило», що катастрофа відбулася у безлюдній, важко доступній і майже не дослідженій місцевості. Однак це ж спричинило і надзвичайні труднощі, які доводилося долати вченим, першим дослідникам Тунгуського метеорита.

Першу стежку до нього проклав наш земляк Леонід Олексійович Кулик (1883-1942). Двадцять років віддав він розгадці таємничого космічного явища, здійснивши вісім(!) експедицій на Тунгуску. Це був справжній подвиг в ім'я науки. А спочатку Леоніда Кулика вважали набридливим диваком навіть науковці-колеги, його висміювали та принижували.

Пошуки Тунгуського метеорита – мета цього незвичайного життя.

Таке враження, коли читаєш про Леоніда Олексійовича, що він був «обраний» для виконання цієї місії. Дитячі роки шукача тунгуського метеорита пройшли у Бобринці та Єлисаветграді, де його батько працював земським лікарем. Саме від нього він успадкував виняткову наполегливість та цілеспрямованість.

Олексій Кулик (1856-1894) після закінчення реального училища відчув покликання до медицини.

Без атестата зрілості (для цього треба було мати гімназійну освіту), майже без коштів хлопець їде за кордон, щоб прослухати курс лекцій з медицини у Вюрцбурзькому університеті у Баварії.

Повернувшись на батьківщину, екстерном здає екзамени на атестат зрілості, звання лікаря отримує в Дерптському університеті. Свою практичну діяльність Олексій Кулик розпочинає у 1885 році завідувачим Єлисаветградською міською лікарнею, стає членом Єлисаветградського медичного наукового товариства, що виникло у 1868 році і було одним з перших в Україні. Через 8 місяців молодий лікар переходить на службу в Єлисаветградське земство, стає завідувачем Бобринецької земської лікарні. На цій посаді він перебував 8 років, до передчасної смерті. Під час однієї з операцій О.Кулик не вберігся і захворів на сепсис (зараження). Отримав відпустку для лікування кумисом, але це не допомогло, і він помер 27 липня 1894 року у Челябінській міській лікарні від гангрені. Батькові чотирьох малолітніх дітей було лише 38 років, а синові Леоніду – майбутньому досліднику Тунгуської катастрофи – не виповнилося й 11. Прах Кулика було перевезено на батьківщину і з відповідними почестями поховано у Бобринці. У некролозі, підписаному головним санітарним лікарем Єлисаветградського повіту М.І.Тезяковим, зазначено, що небіжчик: *«...Много содействовал успеху земского дела в уезде. Разбил прекрасный парк на территории больницы в Бобринце. Был одним из горячих и убежденных защитников необходимости врачебно-санитарного надзора за сельскохозяйственными рабочими. Благодаря его любви к этому делу, в Бобринце лечебно-продовольственный пункт для рабочих был обставлен образцово»*.

Після смерті О.С.Кулика його вдова з дітьми переїздить до своїх родичів на Південний Урал. У 1903 році Леонід із золотою медаллю закінчив Троїцьку гімназію і став студентом Петербурзького лісового інституту. Та за участь у революційному русі його невдовзі виключають. Доленосним для Кулика виявився 1911 рік, який подарував зустріч з академіком Володимиром Вернадським.

Молодий учений самостійно вивчив курс мінералогії, захопився ботанікою, зоологією, оволодів латиною. За клопотанням Вернадського з Кулика знято поліцейський нагляд, у 1912 році він вступає на фізико-математичний факультет Петербурзького університету, займає посаду каталогізатора Геологічного музею. Під час першої світової війни служить в інженерній частині кавалерійської бригади, бере участь в боях у Східній Пруссії у складі 2-ї армії, якою командував наш земляк генерал Олександр Самсонов. За сміливість та винахідливість при виведенні з'єднання з оточення нагороджений орденом Станіслава III ступеня.

Леонід Кулик – учений-самородок. Досить сказати, що фізмат Петербурзького університету він закінчив у сорок років уже добре знаним у наукових колах фахівцем, першим завідувачем створеного у 1921 році за ініціативою Вернадського метеоритного відділу Академії Наук. І відразу ж Леонід Олексійович приступив до втілення в життя своєї мрії про організацію експедиції в район Підкам'яної Тунгуски. Можна лише подивуватися його невгамовній енергії, наполегливості та дару переконувати. Кулик домігся аудієнції у наркома освіти А.В.Луначарського і зумів його настільки зацікавити, що той погодився взяти шефство над експедицією. Щойно закінчилася громадянська війна, залишивши після себе голод, транспортну розруху та інші негаразди. Та, попри все, для експедиції Кулика у вересні 1921 року виділяється декілька мільйонів рублів, спеціальний вагон з продовольством та спорядженням. А президія ВЦВК видає Кулику мандат, який зобов'язує всіх надавати експедиції необхідну допомогу. Вона тривала дев'ять місяців (до травня 1922 року), було подолано понад 20 тисяч кілометрів. Під час цієї та наступних експедицій Леоніду Олексійовичу вдалося точно встановити місце падіння «космічного гостя», здійснити аерофотозйомку епіцентру вибуху (цей унікальний матеріал згодом був знищений за вимогою... пожежників, які визнали його «опасным в плане возгорания»), розробив теорію кометного походження метеоритів.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Кулик записався в народне ополчення, був поранений у ногу, потрапив у полон. Долаючи біль, працює в лазареті для військовополонених санітаром та помічником хірурга. Як тут знову не згадати про спадковість здібностей та навіть доль батьків і дітей! Партизани пропонують йому організувати втечу, але Кулик відмовляється покинути поранених дітей, за якими доглядає. Комендант Спас-Деменського концтабору,

дізнавшись про «знаменитого професора», запропонував йому співробітництво з німецькою владою. Після категоричної відмови учений опинився у бараці смерті, переповненому тифозними хворими. Леонід Олексійович і тут працює санітаром, всіляко допомагаючи приреченим. Зрештою, невдовзі він сам заразився тифом і 14 квітня 1942 року помер.

Нині він вважається одним із найвидатніших учених ХХ століття. Йому присвячені книги Бориса Вронського «Тропой Кулика. Повесть о Тунгусском метеорите» (издание третье, Москва, 1984) та Юрія Кандиби «Трагедия Тунгусского метеорита» (Красноярск, 1998). У грудні 1984 року Інститут теоретичної астрономії оголосив, що мала планета (астероїд) № 2794 отримала назву «Леонід Кулик». Його іменем названо кратер на Місяці та вулицю в селищі Ванавара Красноярського краю.

Під час експедицій Кулик, крім наукових звітів, писав оповідання та вірші, «героєм» яких був звісно ж Тунгуський метеорит. Один з творів містить вражаючий опис наслідків «зустрічі» космічного гостя з землею та запитання, відповіді на які й досі не знайдено:

...Гром! Встрепенулась тайга и затихла.

Пламя! Луч солнца ослабил свой свет.

С грохотом мчится по небу светило,

Сыплются искры и тянется след.

Жуть!.. Тишина!.. Лишь удары несутся,

Облако виснет у края небес.

Где у тунгусов олени пасутся,

Валит там воздухом девственный лес.

Мечутся звери, в смятении люди,

Рев и проклятья... А небо гремит!

Где же виновник всех этих явлений?

Где же Тунгусский наш метеорит?

13 липня – 115 років від дня народження

З ДАЛЕКИХ ДВАДЦЯТИХ...: БОРИС ЙОГАНСОН В ОЛЕКСАНДРІЇ

Б. Йогансон

Кому із шанувальників образотворчого мистецтва не відома картина «Допит комуністів»? Репродукція з неї у шкільних підручниках — одне з найсильніших художніх вражень дитинства. Прізвище її автора – Йогансон.

Якщо такий початок видасться комусь не випадковим і в нього з'явиться здогад, чи не існує якогось зв'язку між видатним художником, його шедевром і нашим краєм, то відразу зізнаємося, що так воно і є. Свою творчу діяльність один із основоположників мистецтва соціалістичного реалізму Борис Володимирович Йогансон (1893-1973) починав на Кіровоградщині, в місті Олександрії.

...Йшов 1921 рік, коли Йогансон, мобілізований у Червону Армію техніком-креслярем, одержав, нарешті, довгождану звістку від сім'ї, з якого розлучився три роки тому і відтоді нічого не знав ні про її долю, ні про місцеперебування. Вітри громадянської війни занесли рідних художника, як виявилось, до нашого шахтарського міста, Прагнути якомога швидше зустрітися з рідними, Борис Володимирович добився переведення з Москви в Олександрію. Побачене і пережите в дорозі під час поїздки сюди художник через сім років відтворить у картині «Вузлова залізнична станція в 1919 році».

Робота військового кресляра забирала небагато часу, і Йогансон досить швидко став помітною фігурою в культурному житті міста. Тут у 1920 році актор Биковський організував російську трупу під назвою «Радянський театр». Постановки, здійснювані Биковським, ішли з великим успіхом, їх охоче відвідували К. Є. Ворошилов і С. М. Будьонний. Актрисою в цьому колективі була сестра Йогансона, яка і ввела його в коло артистичної молоді шахтарського міста. Все сприяло тому, щоб молодий художник всерйоз захопився місцевим

театром. Він писав афіші і сам же розклеював їх по місту, виконував декорації до спектаклів. Навіть пробував, і небезуспішно, свої сили в професії актора. Грав настільки вдало, що Биковський уже після перших репетицій передікав йому блискучу артистичну кар'єру. Як актор, Йогансон брав участь у декількох спектаклях. В архіві художника збереглися афіші, які розповідають про цю маловідому сторінку його біографії. Ось, наприклад, афіша від 29 червня 1922 року. Вона повідомляє, що в Радянському театрі м. Олександрії буде показана надзвичайно популярна в столицях весела комедія «Серце-загадка» в 3-х актах. Роль Бережкова в ній виконає Борис Йогансон. З іншої афіші дізнаємось про участь Йогансона в комедії «Ясочка» О.М. Толстого, в якій він виконував роль сторожа Панкрата,

Одночасно в Олександрії Йогансон зумів проявити себе як талановитий художник-портретист. Він створив чимало графічних портретів мешканців міста,

У самого Бориса Володимировича від олександрійського періоду творчості збереглися тільки портретні зарисовки членів його сім'ї. Все інше, звісно, віддавалось замовникам і залишалось в Олександрії. Доля творчого доробку художника, виконаного на Кіровоградщині, залишається невідомою.

Крім портретів на замовлення, Йогансон писав, очевидно, олією портрети своїх колег-акторів для їхніх бенефісів. Про це свідчить справжня перлина олександрійського періоду творчості художника «Портрет композитора Л. Усачова» (1921), що зберігається в Дніпропетровському художньому музеї.

Як співака, диригента, композитора Леоніда Антоновича Усачова знали у свій час далеко за межами республіки. Популярністю користувались створені ним пісні, вальси та ораторії. У 1928 році він організував самодіяльний хоровий гурток, з якого виросла Державна хорова капела «Дніпрельстан». З колективом, очолюваним Усачовим, охоче співробітничали композитори Георгій та Платон Майбороди, з ним співав Іван Козловський. Та все це буде згодом. А в 1921 році Усачов, як і Йогансон, тільки починає свій шлях у мистецтво. В трупі Биковського Леонід Антонович працює співаком.

Йогансон, виявляється, ще під час перебування в Олександрії задумав картину про нову радянську людину і попросив Усачова позувати для неї. Забігаючи наперед, скажемо, що цей твір під назвою «Робітфак іде» буде створено в 1928 році. Етюд вийшов настільки вдалим, що сподобався обом. Йогансон згодився подарувати портрет Усачову за умови, що той поверне його, коли

виникне потреба. Працівники Дніпропетровського художнього музею встановили, що Йогансон під час роботи над картиною «Робітфак іде» мав намір використати олександрійський портрет. Та Усачов, на жаль, чомусь не відгукнувся на прохання автора надіслати картину. Хоча сам художник називав свій твір етюдом, мистецтвознавці, оцінюючи рівень живописної майстерності й психологічної виразності, вважають його портретом.

У 1922 році Йогансон демобілізувався з лав Червоної Армії і повернувся в Москву. Та олександрійські враження і зустрічі наклали відбиток на його подальшу творчість. Вони, як джерело тем, сюжетів і образів, ще тривалий час супроводжували Бориса Володимировича. Це відчувається, зокрема, в картині «На боротьбу з розрухою», виконаній у тому ж 1922 році.

Нарешті, в 1933 році Йогансон створив «Допит комуністів» – картину, яка стала гордістю радянського образотворчого мистецтва. Через чотири роки на Всесвітній виставці в Парижі вона отримала найвищу нагороду – Гран-прі.

Пізніше, роздумуючи над історією виникнення задуму картини, її автор дійшов досить цікавого для нас висновку: *«Колись, десь на самому початку 20-х років, я служив у театрі біля Кам'яного моста – був там декоратором і навіть виступав в окремих ролях... В ці роки у театрі йшла п'єса (автора і назви п'єси не пам'ятаю). Запам'ятав тільки одну сцену: стояла в козушку дівчина, яку допитував якийсь офіцер. І все. Здавалось, я геть зовсім забув цей епізод. Потім через добрих п'ять років, – продовжує Борис Володимирович, – довелося мені побувати в музеї Червоної Армії, де я побачив фотографію з наших комуністів і неподалік – фотографію бандитів-анненківців. Я був приголомшений різким контрастом облич: з одного боку благородні, красиві, мужні люди, з іншого – покидьки роду людського. Виникло природне зіставлення».*

Не виключено, що факт перебування Йогансона на Кіровоградщині сприяв його зближенню, яке переросло в дружбу, з нашими відомими художниками-земляками П. Д. Покаржевським і О. О. Осмьоркіним, Так, спільно з Покаржевським Йогансон у 1939 році працював над створенням панно «Свято урожаю в колгоспі ім. Ілліча». Виконане в надзвичайно стислі строки (менше, ніж за 3 місяці), панно розміром 4 м x 7 м, експонувалося в Радянському Павільйоні на Міжнародній виставці в Нью-Йорку. Покаржевський

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
відзначав, що багато чому навчився у Бориса Володимировича під час спільної роботи, особливе враження справило на нього вміння Йогансона писати з уяви.

А з Осмьоркіним Йогансон подружився в Репінському інституті в Ленінграді, де вони разом вели майстерню живопису. Відома радянська художниця, учениця Осмьоркіна М. Аспамазян, якій пощастило супроводжувати Йогансона і Осмьоркіна в поїздках до Москви, згадує: *«Я ніколи на забуду ці поїздки – це були ночі без сну. Розмови про мистецтво змінювались читанням віршів – Пушкін, Блок, Єсенін, Хлебніков, Цвєтаєва, Ахматова. Обидва володіли блискучою пам'яттю і читали надзвичайно просто, насолоджуючись самою поезією; втомившись – згадували минуле... І знову виникали вірші і так до самого ранку, аж до прибуття в Москву».*

Перебування в 1921-1922 роках в Олександрії мало винятково важливе значення в житті і творчості Йогансона. *«Важкий був час, – згадував художник, маючи на увазі 1918- 1922 роки, – зате він багато в чому перевиховав мене, на багато що відкрив очі, і, найголовніше, вказав шлях громадянина-художника».*

Картина Б. Йогансона "Допит комуністів"

СЕРПЕНЬ

- 2** – **105** років від дня народження (*м. Єлисаветград*) *Марка Тарловського* (1902-1952), російського поета і перекладача. Автор трьох книг поезій, перекладав з європейських мов та мов народів СРСР. Сучасники називали його одним з найблискупіших віртуозів російської поезії ХХ ст., але в умовах радянської дійсності не зміг сповна реалізувати свій творчий потенціал.
- 3** – **100** років від дня народження (*с. Ставидла Олександрівського району*) *Антон Задонцева* (1908-1981), рослинознавця і фізіолога. З 1941 по 1971 – директор Всесоюзного НДІ кукурудзи. Член-кореспондент АН УРСР (1951). Дійсний член ВАСГНІЛ (1960). Заслужений діяч науки УРСР (1958). Лауреат Державної премії СРСР (1951).
- 3** – **50** років від дня народження *Олександра Міленіна*, правоохоронця. З 1986 по 1999 працював у Кіровограді. З 1999 – у центральному апараті МВС України: начальник Головного управління кримінального розшуку, начальник Головного управління ДАІ МВС України. Генерал-лейтенант міліції.
- 6** – **60** років від дня народження *Антоніни Корінь*, поетеси. Багато років працювала в ОУНБ ім. Д.І.Чижевського у Кіровограді. Автор декількох книг поезій та збірки пісень «Шукаю папороті цвіт» (2000).
- 6** – **55** років від дня народження *Олексія Корепанова*, письменника-фантаста. Редактор кіровоградського часопису «Поріг». Романи, повісті та оповідання видаються у Москві, включаються до різноманітних антологій сучасної фантастики.
- 7** – **70** років від дня народження (*с. Триліси Олександрівського району*) *Анатолія Кримського*, поета. Лікар за фахом, автор кількох книг поезій, а також белетризованої біографії відомого російського олігарха та благодійника (уродженця смт Олександрівки) Б.М.Кузика.
- 9** – **115** років від дня народження *Віри Холодної (Левченко)* (1893-1919) – зірки німого кіно. В Єлисаветграді виступала 1.09.1917 з програмою «Истерзанная душа».

- 9** – **90** років від дня народження (с. Підвисоке Новоархангельського району) *Антон Сливки*, військового льотчика. Герой Радянського Союзу (1944).
- 9** – **120** років від дня народження *Володимира Затонського* (1888-1938), державного і партійного діяча УРСР. У 1919, як член Реввійськради XII армії, воював з повстанськими загонами *отамана М. Григор'єва та батька Н. Махна*. *Влітку 1919 власноручно розстріляв у с. Піщаний Брід Добровеличківського району батька дружини Махна Андрія Кузьменка*. З 1933 – нарком освіти УРСР. Репресований і розстріляний.
- 11** – **120** років від дня народження (с. Корлюгівка, поблизу Хутора Надія) *Олександра Фойницького* (1888-1973), живописця, графіка і педагога. Понад 50 років прожив у м. Тирасполі; фундатор Тираспольської дитячої художньої школи, якій у 1975 році присвоєно його ім'я. Почесний громадянин м. Тирасполя (1968). Заслужений діяч мистецтв Молдавської РСР (1968).
- 11** – **80** років від дня народження (с. Шевченкове, м. Долинська) *Терези Хруислової* (1928-1997), меліоратора. Автор 179 наукових праць. Доктор сільськогосподарських наук (1983). Заслужений працівник сільського господарства УРСР (1988).
- 14** – **85** років від дня народження (с. Крупське Новомиргородського району) *Василя Дацького* (1923-2001), учасника ВВВ, педагога. *Був директором Кіровоградської СШ № 32 (1975-1986), головою міської ради ветеранів війни. Почесний громадянин м. Кіровограда*.
- 14** – **85** років від дня народження (с. Олімпіадівка Петрівського району) *Івана Узлова*, металурга. Директор Інституту чорної металургії АН УРСР (з 1978). Доктор технічних наук (1971), професор (1973). Заслужений діяч науки і техніки УРСР (1983).
- 14** – **70** років від дня народження (м. Кірово, Кіровоград) *Костянтина Мартишевського*, спортсмена-волейболіста, тренера і педагога. Виступав у чемпіонатах СРСР та України. *Професор КДПУ ім. В.К. Винниченка*. Автор 4-х монографій та 11 посібників. Винахідник та конструктор волейбольних тренажерів.

- 16** – 155 років від дня народження *Володимира Шухова* (1853-1939), російського інженера-конструктора. За його проектами споруджено близько 200 водонапірних башт оригінальної конструкції. *Одна з них – на ст. Помічна Добровеличківського району*. Почесний академік АН СРСР (1929). Герой Праці (1932).
- 16** – 120 років від дня народження (*м. Знам'янка*) *Антон Точинського*, металурга, винахідника. Розробив метод позапічної обробки розплавлених металів шлаками («метод Точинського»). Лауреат Ленінської премії (1934).
- 16** – 75 років від дня народження (*с. Федвар, Підлісне Олександрівського району*) *Анатолія Авдієвського*, хорового диригента. З 1966 – художній керівник і головний диригент Державного заслуженого академічного українського народного хору ім. Г.Верьовки. Лауреат Державної премії УРСР ім. Т.Г.Шевченка (1968). Дійсний член Академії мистецтв (1996) та Академії педагогічних наук України (1995).
- 18** – 70 років від дня народження (*м. Кірово, Кіровоград*) *Анатолія Кулика*, шахіста та шашкіста, тренера. Майстер спорту СРСР з міжнародних шашок (100-клітинних) (1966), переможець Всесоюзного фестивалю з шашок (1978). Кандидат у майстри спорту СРСР з шахів (1960). Підготував трьох майстрів спорту з шашок та двох – з шахів.
- 20** – 100 років від дня народження (*м. Долинська*) *Наталії Ленгауер* (1908-1997), лікаря. З 1948 по 1975 – головний лікар лікарні швидкої допомоги (*м. Київ*). Герой Соціалістичної Праці (1969).
- 22** – 110 років від дня народження *Дмитра Медведєва* (1898-1954), працівника радянських спецслужб, письменника. З 1934 працював у *Зінов'євську* головою окрвідділу ДПУ. Виступив ініціатором спорудження у *м. Зінов'євську* стадіону, очолював міську раду з фізкультури і спорту. Автор книг: «Это было под Ровно» (1949), «Сильные духом» (1951) та ін. Герой Радянського Союзу.
- 24** – 110 років від дня народження (*м. Олександрія*) *Олександра Горського* (1898-1983), організатора кіновиробництва. Працював директором «Ленфільму», Ялтинської (1930-1931), Київської (1943-1951) та Одеської (1953- 1963) кіностудій, директором студії кіноактора Київської кіностудії ім. О.П.Довженка (1963-

1973). Батько легендарної української художниці-дисидентки Алли Горської (1929-1970).

- 24** – 50 років від дня народження *Василя Червонія*, державного і громадського діяча. *Дитячі роки минули у с. Грушки Ульяновського району*. Народний депутат України (1990-2002). Був головою Рівненської облдержадміністрації. За його ініціативою та фінансового сприяння видано книгу «Грушка. Історія і люди» (2004), споруджено у селі Покровський храм.
- 26** – 135 років від дня народження *Катерини Красицької* (1873-1974), онуки Тараса Шевченка. Її батько – син старшої сестри Кобзаря Катерини. *Разом з дочкою Антоніною Вереміївною заснувала в м. Знам'янці музей Т.Г.Шевченка «Тарасова світлиця».*
- 27** – 85 років від дня народження (с. *Маринопіль Голованівського району*) *Олександра Каньовського*, Героя Радянського Союзу (1944).
- 28** – 80 років від дня народження (с. *Лелеківка Петрівського району*) *Григорія Білаша* (1928-1998), бджоляра. З 1966 – директор НДІ бджільництва у м. Рибне (Росія), автор книг «Селекція пчел» (1991), «Научно-исследовательский институт пчеловодства» (1995).
- 28** – 100 років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Марії Плахотіної* (1908-1998), лікаря та мемуариста. Залишила унікальні спогади про рідне місто та його мешканців.
- 30** – 60 років від дня народження (с. *Цвітне Олександрівського району*) *Тамари Гордової*, художниці декоративно-ужиткового мистецтва. *У рідному селі почала займатися керамікою*. Твори зберігаються у багатьох музеях України. Заслужений художник України (1997).
- 31** – 65 років від дня народження (м. *Кіровоград*) *Віталія Тупчієнка*, авіатора, економіста. *Закінчив Кіровоградську ШВЛП (1966)*. Працював у конструкторському бюро А.Туполева. З 1992 – директор першої російської комерційної авіакомпанії «Авіаль». Доктор технічних наук, професор. Автор кількох монографій та підручників з практичної економіки.

Люди. Події. Факти.

4.08.1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді відкрито єврейський спортивний клуб «Маккабі».

– У місті почали влаштовувати дитячі кіносеанси.

11.08.1918 (90 років тому). – На майданчику біля міського саду відбувся матч між Єлисаветградським футбольним гуртком і командою Українських Січових Стрільців.

13.08.1813 (195 років тому). – Спалахнула епідемія чуми в Єлисаветграді. В її ліквідації безпосередню участь взяв знаменитий герцог Дюк де Рішельє, Херсонський військовий губернатор.

16.08.1943 (65 років тому). – Партизанський загін (командир П.Дубовий) вів у Холодному Яру дев'ятигодинний бій із ворожою дивізією (4000 солдатів, 14 танків, 2 мінометні батареї). Вбито 100 та поранено 120 німецьких солдатів і офіцерів.

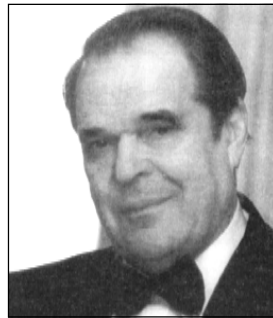
19.08.1943 (65 років тому). – Група в'язнів (підпільників і партизанів) вбила у Кіровоградській гестапівській тюрмі коменданта і перекладача. Захопивши зброю, розстріляла вартових і звільнила всіх заарештованих (понад 400).

26.08.1888 (120 років тому). – Розпочалися великі військові маневри в районі Єлисаветграда – Аджамки – Нової Праги, на які прибув імператор Олександр III з родиною. Тривали навчання до 1 вересня. На честь цієї події 1893 у Новій Празі за проектом архітектора О.Бернардацці споруджено пам'ятний знак.

29.08.1918. – На футбольному майданчику біля Міського саду відбувся футбольний матч між Єлисаветградським футбольним гуртком і командою УСС. Як і два попередні матчі, його виграла наші земляки.

Лауреат Ленінської премії
А.С. Точинський

А. Авдієвський, професор,
заслужений діяч мистецтв
України, народний артист
СРСР, народний артист України

**19 серпня – 145 років від дня
народження**

САМІЙЛО ДУДІН: СЛУЖИТЕЛЬ ДВОХ АКАДЕМІЙ

С. Дудін

Правду кажуть — нема лиха без добра. Сьогодні можна лише гадати, як склалася б доля нашого земляка Самійла Мартиновича Дудіна (1863-1929), коли б не арешт за участь у місцевих громадсько-політичних об'єднаннях (українофільській «Громаді» та народовольському гуртку) з наступним трирічним засланням у Забайкальський край. Саме ці драматичні роки визначили все його подальше життя. Слід сказати, що царський режим, на відміну від більшовицького, ніколи не ставив собі за мету знищення особистості покараного, не кажучи вже про умови утримання.

Там юнак зустрівся з відомим ученим-мандрівником Г. Потаніним і за його порадою зайнявся збиранням фольклорного та етнографічного матеріалу бурятів і монголів. У засланні Дудін робить численні замальовки побуту місцевого населення, серйозно вивчає фотосправу. У 1891 році за рекомендацією Потаніна його включив на посаду художника-фотографа до складу своєї знаменитої експедиції в Монголію видатний учений В. Радлов.

За кількістю та різнобічністю своїх обдарувань Дудін нагадував «ренесансних людей»: художник (закінчив Академію мистецтв, учень Респіна), вчений-орієнталіст та етнограф (автор багатьох наукових праць про мистецтво буддизму та ісламу), колекціонер (зібрав унікальну колекцію східних килимів, неперевершеним знавцем яких вважається й досі), бібліофіл (завсідник букіністичних книгарень), учений-мандрівник (учасник декількох наукових експедицій у Монголію, Туркестан та Західний Китай). Непросто перерахувати всі пости й посади, які займав Самійло Мартинович упродовж життя: завідуючий відділом середньоазіатських старожитностей, учений-

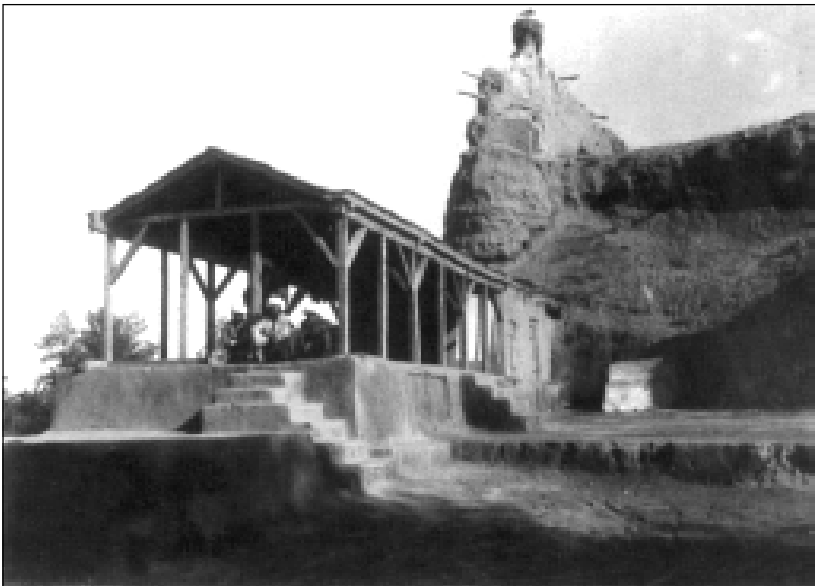
секретар Музею антропології та етнографії Академії наук, викладач університету, член товариства художників ім. А. Куїнджі і т. д. Приємно відзначити, що у творчості Дудіна-художника присутня й українська тематика. Зокрема у 1911 році він виконав 27 ілюстрацій до петербурзького видання «Кобзаря», ілюстрував повісті Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» та «Миргород». Одним словом, наш земляк був своєю людиною відразу в двох академіях – Академії мистецтв та Академії наук. Окремо слід сказати про Дудіна-фотографа. Приміром, три роки тривала експедиція етнографічного відділу Російського музею до Середньої Азії, учасником якої був Самійло Дудін, нерозлучний із фотоапаратом. Під час експедиції він зробив декілька тисяч фотознімків, які являють собою величезну наукову, художню та історичну цінність, їхні негативи донедавна зберігались у фондах Державного музею етнографії народів СРСР. Творче кредо Дудіна — знімати життя таким, яким воно є, — зробило його фотографії не лише документами епохи. Його знімки цікаво розглядати: спостережливість ученого, помножена на композиційний дар живописця, дозволяє відчутти місцевий колорит, аромат минулої епохи. Фотографія завжди була для Дудіна однією з найголовніших справ життя. Він і помер від розриву серця з фотоапаратом у руках, перебуваючи зі студентами-географами на практиці у селищі Сабліному під Ленінградом.

Пам'яті Дудіна повністю присвячений дев'ятий том збірника наукових праць Музею антропології та етнографії АН СРСР за 1930 рік.

Ну а починався дивовижний життєвий шлях Дудіна на Єлисаветградщині. Вкотре з жалем доводиться констатувати, що історія єлисаветградської «Громади» та місцевого народовольського гуртка, які існували одночасно і були тісно пов'язані між собою, як слід, не вивчена. Це тим більш дивно, адже їхніми членами був цвіт єлисаветградської інтелігенції та учнівської молоді: Опанас Михалевич, Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), Марко Кропивницький, Микола Левитський, Олександр Тарковський, Євген Чикаленко, Дмитро Маркович, Ісаак Шкловський (Діонео) та інші.

Народився Самійло Дудін 19 серпня 1863 року в с. Рівному (тепер Новоукраїнського району) у родині сільського вчителя. Хист до малювання виявив у ранньому віці. Після закінчення школи Дудін вступив до Єлисаветградського земського реального училища, в якому до IV класу був земським стипендіатом, а потім навчався на кошти батьків. Тут він відвідує Вечірні Рисувальні Класи, засновані академіком портретного живопису Петром Крестоносцевим.

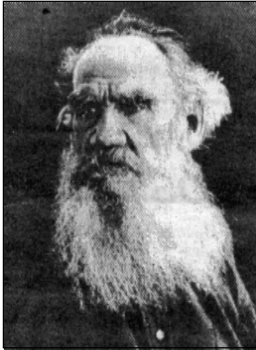
Училище Дудін не закінчив: його арештували в останньому, сьомому, класі за участь у нелегальних гуртках. Безперечно, він був одним із найдіяльніших членів єлисаветградських гуртків «Громада» та «Народна Воля». Дудін займався перекладами творів письменників-народників на українську мову, вирізував печатки для організації, спроектував, виготовив та випробував розривний снаряд для терористичного акту. Ще в юності, за спогадами сучасників, Дудін вирізнявся неабиякими організаторськими здібностями, надзвичайною сумлінністю до виконання будь-якої справи. У всьому, за що він брався, юнак намагався дійти «до самої суті», хоча й був натурою скептичною. Дудін, приміром, самостійно заглиблюється у вивчення творів Маркса, проте, на відміну від своїх друзів-гуртківців, висновок з прочитаного робить зовсім несподіваний: *«Справжній соціалізм настане, але прийде він мирним шляхом і послідовно. Революція тільки зашкодить соціалізму»*. Це сказано 125 років тому! І лише сьогодні ми можемо гідно оцінити мудрість і прозорливість нашого земляка.

Фотознімок художника Самійла Дудіна.

**28 серпня – 180 років від дня
народження**

ЛЕВ ТОЛСТОЙ І ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ

Лев Толстой

Вступ України до Ради Європи, як відомо, зобов'язав її скасувати смертну кару. Тому з новою силою спалахнули пристрасті з цього приводу. Адже проблема — дійсно із надскладних. Постає вона перед людством задовго до нашої ери, принаймні понад 2,5 тисячі років тому у Давній Греції. Отож, всі аргументи за і проти смертної кари давно вже висловлені філософами та юристами. Нам залишається хіба що прислухатись до їхніх голосів. Ми не ставимо собі за мету всебічно заглиблюватись в історію цього питання, проте й зовсім обійтись без погляду в минуле неможливо.... Прототипом смертної кари у додержавному суспільстві, вважають юристи, була кровна помста. Слід відзначити, що «Руська Правда» — перший правовий документ Київської Русі — смертної кари не допускала.

А одна із заповідей Володимира Мономаха звучить так: «Не убивайте, не наказуйте убивати, навіть якщо хто й буде винним у чийсь смерті».

Особливої уваги заслуговує царювання Єлисавети Петрівни, котра, як відомо, дала обітницю, що, коли їй вдасться зійти на престол, вона нікого не позбавлятиме життя. В історії династії Романових — це випадок унікальний, оскільки Єлисавета дійсно спробувала скасувати смертну кару. Вичерпно точно про цей гуманний вчинок імператриці писав декабрист М. І. Тургенєв: *«Імператриця Єлисавета Петрівна знищила смертну кару. Кажуть, що забобон став причиною цього. Поспішимо з благоговінням вшанувати такий забобон — коли б монархи не мали інших недоліків, крім такого, як оцей, — то народи були б щасливі.*

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
У незручності та жорстокості батога — всі згодні. Однак віддамо
належне й скасуванню смертної кари...»

Відомий російський криміналіст М. Гернет підготував поіменний список засуджених до смертної кари російськими судами за період з 1826 по 1906 роки. У ньому – 612 прізвищ, однак дійсно страчених набагато менше — 161. Зате після придушення революції 1905 року в період розгулу столипінської реакції смертна кара в Росії застосовувалась у небачених раніше розмірах: з 1906 по 1912 роки було страчено 4098 чоловік. Ну, а скільки людських життів загублено після жовтня 1917 року, нагадувати не будемо.

Серед найзнаменитіших творів, спрямованих проти смертної кари, нашу увагу привернула стаття Льва Толстого «Не можу мовчати», оскільки до її написання певною мірою причетний наш край. 10 травня 1908 року, розгорнувши газету «Русь», Л. Толстой прочитав про страту в Херсоні 20 селян, звинувачених у тому, що вони здійснили *«розбійний напад на садибу землевласника в Єлисаветградському повіті»*. Толстой був приголомшений. Наступного дня він підійшов до фонографа (надісланого йому американським винахідником Едісоном) і сказав: *«Нет, это невозможно! Нельзя так жить... Нельзя так жить!.. Нельзя и нельзя. Каждый день столько смертных приговоров, столько казней... Нынче двадцать мужиков повешено, двадцать смертей...»* 14 травня у щоденнику Толстой зазначив: *«Вчера написал обращение, обличение, не знаю что – о казнях»*. Так

Смерть і так у всіх нас за плечима

почалась робота над статтею, яку письменник спочатку назвав у щоденнику «Страти», «Про смертні кари». В остаточній редакції вона дістала назву «Не можу мовчати». У середині червня стаття була завершена, знадобився місяць винятково інтенсивної праці. Перебільшенням було б стверджувати, що приводом для написання цієї статті послужила

трагічна подія на Єлисаветградщині у травні 1908 року. Певно, точніше буде назвати її останньою краплею, що переповнила чашу терпіння великого гуманіста. Адже це на той час була наймасовіша страта. У статті «Не можу мовчати» Толстой пише: «*Беру нынешнюю газету. Нынче, 9 мая, что-то ужасное. В газете стоят короткие слова: «Сегодня в Херсоне на Стрельбицком поле казнены через повешение двадцать крестьян за разбойное нападение на усадьбу землевладельца в Елисаветградском уезде».* В газетах потім, щоправда, з'явилося спростування про страту двадцяти селян – стратили, виявляється, на вісім чоловік менше.

Негайно твір Толстого опублікували, переклавши майже на всі європейські мови. У Росії «Не можу мовчати» заборонили, і стаття розповсюджувалася у рукописних списках та друкувалась підпільними друкарнями. Публіцистичний твір Толстого викликав вибух ідейної боротьби. Дійшло до того, що Іоанн Кронштадтський опублікував «молитву», в якій просив Бога «взять с земли хульника... злейшого и нераскаянного Льва Толстого». Давайте ще раз повернемося до того місця в статті, де згадується наш край. Маємо, так би мовити, «голий» факт, без жодних подробиць, знати які було б зовсім не зайве. Приміром, де конкретно у Єлисаветградському повіті стався інцидент з такими трагічними наслідками, що спонукало селян на розбійний напад, як прізвище поміщика та страчених селян. Не менш важливо було б з'ясувати, а як на Єлисаветградщині сприйняли твір Льва Толстого, поштоvhом до написання котрого послужив місцевий матеріал, який вплив «Не можу мовчати» справив на єлисаветградську громадськість. Будемо сподіватися, що з часом матимемо відповіді на ці та інші питання, викликані видатним твором Льва Толстого. А поки що можемо висловити лише припущення, чи не в с. Семенастому (Новоукраїнського району) відбулася ця трагічна подія. З архівних джерел та мемуарної літератури відомо, що 10 жовтня 1907 року місцеві селяни, доведені до відчаю нещадною експлуатацією, напали на садибу поміщика Василя Келеповського і вбили його разом з дружиною Євгенією. Про це зокрема згадує в повісті «Про моє дитинство і братову юність» (1971) наш земляк письменник С.П. Добровольський (1894-1977).

Лев Миколайович доводить, ще смертні кари розбещують народ, у людей розвивається звичка спокійно ставитись до убивства собі подібних. Слід, щоправда, зазначити, що, протестуючи проти смертних вироків, Толстой мав на увазі передовсім політичні та економічні злочини, а не кримінальні. Ніхто з письменників минулого

не зміг так могутньо увійти в життя своїх сучасників, як Толстой. Жоден із письменників світу не набув такої популярності й слави, такого авторитету й впливу на людство, як він. Вражаючий факт: в архіві Толстого зберігається понад 50 тисяч листів до нього, надісланих у Ясну Полян у всіх кінців земної кулі, і понад 10 тисяч його листів у відповідь. Толстой володів винятковою допитливістю до всього, що діється в світі. До того ж Лев Миколайович, на відміну від переважної більшості російської інтелігенції, демократизм якої закінчувався на українському питанні, ставився до України, її мови та культури із щирою повагою. Ось як він говорив про це Дмитру Яворницькому: *«...Щодо мене, то я дуже люблю вашу народну українську мову, гучну, барвисту й таку м'яку. У вашій мові стільки ніжних, сердечних, поетичних слів: ясочко, зіронько, квітонько, серденько...»* Тут Лев Миколайович почав читати напам'ять поему Шевченка «Наймичка» і читав гарно, з доброю вимовою, з правильними на словах наголосами, як би читав її природний українець».

Не випадково, Лев Миколайович відвідував вистави української трупи у Москві, захоплювався майстерністю корифеїв, особливо виділяючи незрівнянну Марію Заньковецьку. Загалом же тема, яку можна умовно назвати «Лев Толстой і наш край», наведеними прикладами не вичерпується. Окреслимо її хоча б у загальних рисах простим переліком відомих нам фактів. Лев Миколайович, як учасник Кримської війни, добре знав начальника оборони Севастополя (1853-1856) Д.Є. Остен-Сакена (1790-1881), першого почесного громадянина м. Єлисаветграда. За оборону Севастополя Дмитро Єрофійович був удостоєний графського титулу, став членом Державної Ради Росії. У місті севастопольці спорудили йому пам'ятник. Л.М. Толстой навіть написав пісню про керівника оборони Севастополя:

*А там Сакен генерал
Все акафисты читал
Богородице...*

Дід та внук М.М. Раєвської увічнені Толстим у романах «Війна і мир» та «Анна Кареніна» (граф Вронський).

До найбільш шанованих Толстим художників належав наш земляк Іван Похитонов. Двічі, у 1905 та 1906 роках, він гостював у Ясній Полян, написав декілька портретів письменника, низку пейзажів. «Толстовцем» був єлисаветградець Тенеромо (Ісаак Борисович Файнерман, 1865-1925), який працював учителем в Ясній Полян —

Люди. Події. Факти.

автор книг «Живые мысли Л.Н. Толстого» (1885-1908), «Л. Н. Толстой о евреях» (1908) та ін. Письменник жваво цікавився діяльністю «духовно-біблійного братства», яке заснував у Єлисаветграді його послідовник Яків Гордін (1853-1909). В останні роки життя Лев Миколайович захопився філософськими творами уродженця Єлисаветграда Африкана Шпіра (1837-1890), листувався з цього приводу з єлисаветградкою Наталією Бракер, біографом та перекладачем творів філософа.

Єлисаветградський священик Костянтин Стефанович 28.04.1905 надіслав Толстому свою книгу «Наболевшее сердце» з дарчим написом, на яку письменник схвально відгукнувся. З Єлисаветграда 17.04.1910 Толстому писав місцевий нотаріус та видавець Олександр Селевін з проханням допомогти підібрати цитати з Євангелій для друку на учнівських зошитах. Дирекція Єлисаветградської громадської бібліотеки надіслала письменнику вітальні телеграми з нагоди його 75-ти та 80-ти річчя (1903, 1908). А в 1910 році єлисаветградські книголюби пропонували Державній Думі Росії оголосити день поховання Толстого днем національного трауру. Похорон геніального письменника спеціально для єлисаветградської газети «Голос Юга» висвітлював її власний кореспондент А. Шполянський (майбутній Дон Амінадо).

Кажуть, думки геніїв завжди сучасні, вони – на всі віки, на всі часи. У цьому переконаєшся, читаючи статтю «Не можу мовчати»: *«... У каждого из нас есть только одно настоящее дело, включающее в себя все остальные дела, — то, чтобы прожить этот короткий промежуток данного нам времени в согласии с той волей, которая послала нас в этот мир, и в согласии с ней уйти из него. Воля же эта хочет только одного: любви людей к людям».*

*Я.М. Гордін – засновник
духовно-біблійного
братства в
Єлисаветграді*

МІХАЙ ЗІЧІ: НА ЧЕСТЬ ЇХНІХ ІМПЕРАТОРСЬКИХ ВЕЛИЧНОСТЕЙ?

Можливо, з часом буде укладено та видано, бажано з ілюстраціями, довідник “Художники Єлисаветградщини”, який міститиме відомості про всіх живописців, скульпторів, графіків та архітекторів, так чи інакше пов’язаних з нашим краєм. Це видання, на наш погляд, повинно охоплювати не тільки митців, які народились на нашій землі, або тривалий час жили і працювали тут. Неодмінно слід включити до нього і тих майстрів, які хоч і не відвідували наш край, зате мають у своєму доробку портрети визначних єлисаветградців. А також тих художників, чиє перебування на Єлисаветградщині хоч і було швидкоплинним, але знайшло відгук у їхній творчості. Про одне з таких відвідувань, яке заслуговує на увагу, - наша розповідь.

Коли років 20 тому з Угорщини на адресу нашої картинної галереї надійшов лист з проханням повідомити, чи є в її зібранні твори художника Міхая Зічі (1827-1906), це спочатку викликало подив. Яке відношення до нашого краю міг мати видатний угорський та російський рисувальник і живописець? Тож, щиро побідкавшись, довелося дати заперечну відповідь. Однак, дізнавшись згодом, що Зічі значну частину життя (1859-1873, 1883-1906) був придворним живописцем російських імператорів, супроводжуючи їх у поїздах по Росії, можливість перебування його на Єлисаветградщині видалась цілком імовірною. Подальші пошуки дали вагомі докази на користь цього припущення.

В Угорщині Міхай Зічі вважається одним з найвизначніших національних художників. Про його життя і творчість написано декілька книг, знято науково-популярний телевізійний фільм. А от в Росії, чиїм художником Міхай Зічі вважається також, про нього в радянський час майже не писали. Надто складною, суперечливою була ця творча особистість. Лише у 1975 році у Москві побачила світ єдина поки що монографія про Міхая Зічі. Її автор, мистецтвознавець Лілія Альошина, цілком слушно зауважує: *“І особистість, і творчість Зічі – яскравий приклад поєднання в одній людині суперечливих, часом, здавалось би, несумісних площин*

Палкий угорський патріот, який в епоху вирішальних битв за національну незалежність батьківщини опинився на службі у її душителей. Людина, з юності одухотворена прогресивними ідеями, і придворний художник трьох російських імператорів. Художник, який активно виступав і в творчості, і в житті за освіту мас, і легковажний автор величезної кількості не зовсім пристойних рисунків". Як бачимо, Зічі ніяк не вкладається в примітивне ідеологічне кліше "прогресивний-реакційний".

В історію російського мистецтва він увійшов, насамперед, як чудовий ілюстратор російської класики: творів Пушкіна ("Бахчисарайський фонтан"), Лермонтова ("Демон", "Княжна Мері"), Гоголя ("Тарас Бульба", "Втрачена грамота") та інших письменників. І.Рєпін вважав Зічі одним із кращих художників-ілюстраторів свого часу.

При підготовці публікації про Зічі несподівано виникла проблема стосовно викладу зібраних фактів. Як так розповісти про придворного живописця російських імператорів, щоб не образити ревнителів цнотливості національної історії? Часто доводиться чути, що Україні потрібно якнайшвидше позбутися комплексів, пов'язаних з її колоніальним минулим. Але ж не таким чином, як це пропонується інколи! От і місту мовляв, повернути його історичну назву Єлисаветград або Єлисавет ніяк не можна, бо вона про це нагадує. Аргумент, м'яко кажучи, сумнівної вартості. Адже колоніальне минуле - то теж наша історія. Коли забудемо про це, ризикуємо знову стати колонією. Наївно, навіть шкідливо думати, що досить не згадувати неприємні сторінки національної історії, аби відчуті Україну повноцінною державою. Холуйську, рабську психологію такими методами не подолати.

Отож, розповідаючи про перебування Міхая Зічі у нашому місті, неминуче доводиться говорити про російських імператорів, яких він, згідно зі своїми обов'язками придворного художника, супроводжував під час відвідин Єлисаветграда. Якби не ця обставина, то навряд чи Зічі потрапив би коли-небудь до нашого міста. Не секрет, що його досить часто відвідували російські самодержці, однак, згадувати про це, як "при комунізмі", так і нині, не прийнято. А тим часом відвідини імператорами міста і все, що з ними пов'язано, – то невід'ємна частина його історії. Обминати ці сторінки просто безглуздо.

Не помилимося, коли скажемо, що з усіх візитів до нашого краю їхніх Імператорських Величностей найбільш значним за тривалістю

та наслідками було перебування у Єлисаветграді з 26 серпня по 1 вересня 1888 року Олександра III з дружиною Марією Федорівною та сином-спадкоємцем Миколою. Вони “вшанували своєю присутністю” Єлисаветградські маневри, які відбулись між військами Харківського та Одеського військових округів на просторі між Єлисаветградом та Кременчуком. Це були, як на той час, досить великі військові навчання. У них взяли участь близько 60 тисяч нижніх чинів, було задіяно 12 тисяч коней.

Звісно, в Єлисаветграді задалегідь потурбувались про гідну зустріч Імператора і його сім'ї. Земство навіть замовило у Москві, у знаменитій своїми срібними виробами майстерні Овчинникова срібне позолочене блюдо із сільницею для піднесення імператору хліба і солі. Вартість подарунка становила 800 крб. Як свідчить опис блюда, це був твір неабиякої художньої та історичної ваги: *“...у вигнутій середині – з'єднаний вензель їх Величностей під Імператорською короною, колом по бордюру слов'янськими літерами напис: “їхнім Імператорським Величностям вірнопіддане земство Єлисаветградського повіту 1888 р.” По краях блюда згори – державний герб, а внизу – герб Єлисаветградського повіту, зліва і справа – окисдовані медальйони з емблемою хліборобства та тваринництва і, крім того, 4 овальних і 8 квадратних медальйонів кольорової емалі”*.

Не забули земці і про спадкоємця, майбутнього імператора Миколу II, якому вручили колекцію мінералів та гірських порід, зібрану в районі Кривого Рога. А коли Їхні Величності залишали наш край, то їм піднесли в дар ікону-складень із зображенням святих Олександра Невського, Марії Магдалини та Миколи Чудотворця – їхніх святих покровителів.

Цікаво, чи збереглися ці предмети і де вони зараз? Звичайно, розраховувати на те, що вдасться їх відшукати і повернути нашому місту, не доводиться. Але знати про це, погодьмось, зовсім не завадить.

Під час перебування у Єлисаветграді імператорська сім'я відвідала гімназію, де ознайомилася з виставкою робіт учнів Вечірніх Рисувальних Класів, очолюваних Петром Крестonosцевим. Згодом він на честь цієї події виконає портрет імператриці Марії Федорівни і подарує його гімназії, а учениця Стефанія Косовська, користуючись порадами Крестonosцева, напише портрет Олександра III, який прикрашатиме актовий зал реального училища.

Хто бував у Кіровоградській картинній галереї, той пам'ятає портрет імператриці Марії Федорівни художника М. Шильдера. Його було отримано з декількома десятками інших творів у подарунок від Ермітажу при заснуванні нашої галереї.

Достеменно відомо, що принаймні два зошити начерків зроблено Зічі під час перебування на Єлисаветградщині. Перший, за 1884 рік, стосується поїздки за маршрутом Вільно-Варшава-Новогеорґіївськ. А от другий якраз присвячено перебуванню царської сім'ї у 1888 році у Єлисаветграді та Катеринодарі. Єлисаветградський зошит містить 57 аркушів розміром 21 см x 16,3 см. Робота Міхая Зічі над творами придворного циклу проходила у такій послідовності. Будучи присутнім на всіх церемоніях, супроводжуючи царя у його поїздках, він завжди мав із собою зошити для начерків. На їхніх аркушах художник робив загостреними олівцями швидкі зарисовки композицій, окремих облич, будівель, пейзажів, костюмів, мундирів, словом, всього того, що могло згодитись для подальшої роботи і що він не міг утримати в пам'яті. За підрахунками дослідника творчості Зічі Л. Альшиної, таких зошитів відомо на сьогоднішній день 87. Вона ж висловила вкрай інтригуючу думку. *«...У них міститься також багато замальовок, які мають цілком самостійну художню цінність. Особливо це стосується зошитів, які художник вів під час царських поїздок. Він заносив сюди визначні пам'ятки тої чи іншої місцевості, краєвиди міст, а також замальовки важливих подій в історії Росії... Інколи, перебуваючи в якому-небудь селі, ...він робив замальовки типів селян, їхніх бідних хат. Ці рисунки, звичайно, не призначались для подальшої розробки.»*

Обидва зошити, які нас цікавлять, зберігаються у Державному Російському музеї у Санкт-Петербурзі. Проблема полягає в тому, щоб дістати доступ до них, мати можливість їх переглянути, а ще краще - зробити фото- чи ксерокопії. Сподіваємось, що це вдасться здійснити.

Цікаво й те, що в Новій Празі у будинку, пристосованому Олександрійським повітовим земством для перебування їхніх Імператорських Величностей, *«... были выставлены картины из местной природы и жизни художника-любителя В.П. Андриевского.»*

Головою Херсонської губернської земської управи в ті часи був... Володимир Павлович Андрієвський. Можливо, він і є тим

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
художником-аматором, чії кратини показували імператорській родині?

Потім у цьому помешканні заснували богадільню «для престарелых воинов Великого Миротворца Александра III».

Нарешті, через п'ять років, у 1893 році, на честь перебування Їхніх Імператорських Величностей на Єлисаветградщині було освячено і відкрито пам'ятник, споруджений на кошти Херсонського губернського земства у Новій Празі Олександрійського повіту за проектом визначного архітектора Олександра Бернардацці (1831-1907). Залишки від нього все ще можна побачити у Новій Празі. Пам'ятник, або точніше пам'ятний знак, крім прославлення військової могутності Російської імперії, правлячої династії, є ще й визначним твором архітектурного мистецтва.

Головною загальнодержавною подією 1913 року стало відзначення 300-річчя династії Романових.

В Єлисаветграді з цієї нагоди надумали спорудити пам'ятник Олександрю II. Олександрія вирішила перевершити сусіда; оскільки й названа була на честь Великого Цесаревича Олександра Павловича, майбутнього імператора Олександра I.

Олександрійське повітове земське зібрання ухвалило рішення «О постановке монумента в честь 300-летия Дома Романовых в виде колонны в пределах 30 тыс. рублей. Место избрать по Почтовой улице в земской усадьбе».

Управа розглянула два проекти:

1) проект гранітного монумента з бронзовими фігурами, розробленого згідно з побажаннями комісії І.О. Маріоне у двох варіантах: а) висотою 15 аршин вартістю 34 тис. руб.; б) висотою в 13,5 аршина вартістю 30 400 руб.

2) проект будинку-пам'ятника розробив цивільний інженер С.Ф. Гембаржевський вартістю за кошторисом 25 тис.руб. Перший поверх призначався для музею (зали для сільськогосподарського, історичного, будівельного та гідрологічного відділів). На другому поверсі мало розміститися Громадське Зібрання.

Авторам проектів заплатили по 100 руб., а наявні 5 тис. руб. використали на додаткові витрати, пов'язані зі спорудженням будинку-пам'ятника.

Однак грандіозним планам олександрійців не судилося здійснитися. Вже в 1914 році ідея увічнення 300-річчя династії Романових трансформувалася у справу заснування музею історії

Люди. Події. Факти.

Олександрійського повітового земства. Та і цей задум не було втілено в життя – почалася Преша світова війна.

Наше місто пишається тим, що йому випала честь слухати у 1847 році останні концерти геніального угорського музиканта Ференца Ліста. Не варто сором'язливо обминати істинну причину вибору митцем Єлисаветграда, коли він прийняв остаточне рішення припинити концертну діяльність. Ліст спланував свої останні гастролі таким чином, щоб домогтись аудієнції у Миколи I та умовити його дати дозвіл на розлучення коханої жінки, яка була заміжньою. Через 41 рік Єлисаветград відвідав співвітчизник Ліста Михайл Зічі.

То що ж тепер будемо відмовлятись від яскравих епізодів в історії культурно-мистецького життя Єлисаветграда тільки тому, що до них причетні «Їхні Імператорські Величності»?

Архітектор О. Бернардацці. Пам'ятний знак у Новій Празі на честь відвідин Олександром III у 1888 році військових маневрів. 1893 р.

**18 серпня – 125 років від дня
народження**

НЕЗЛАМНИЙ: ІГУМЕН ВАРСОНОФІЙ (ЮРЧЕНКО)

У 1922 році більшовицька влада інспірувала розкол у Православ'ї, організувавши так званий «обновленський» рух, що повністю її підтримував. Сатанинський задум полягав у тому, щоб знищити Православну Церкву руками її ж служителів. Сталін всерйоз планував до 1 травня 1937 року не тільки виконати п'ятирічний план, а й ліквідувати церкву та її святині. І ледве не досяг мети. У 1937 році на свободі в СРСР залишилось... сім єпископів.

Отець Варсонофій (Юрченко) був призначений патріархом Тихоном місіонером по боротьбі з обновленством в Олександрійському окрузі Єлисаветградської єпархії. У 1923 році, коли він з'явився в Олександрії, всі чотири храми були вже захоплені «живо-церковниками» (ще одна назва представників обновленства). Невдовзі о. Варсонофія арештували, протримавши у в'язниці кілька місяців. А тим часом віруючі, натхненні його проповідями, створили велику православну громаду, яка домоглась передачі їй Покровського храму. Його настоя-

телем та благочинним всього Олександрійського округу став о. Варсонофій. Служитель Божий був високого зросту, з великою бородою, мав привабливу зовнішність та вирізнявся аскетичним способом життя (по середах і п'ятницях та на Великий піст не вживав ніякої їжі до вечора, а на Страсний тиждень голодував три дні поспіль). Чутки про незвичайного батюшку рознеслися далеко за межі Олександрії, Покровська церква була переповнена під час богослужінь.

Популярність та авторитет о. Варсонофія були такими, що невдовзі спорожніли всі обновленські храми в місті. Значна частина духовенства покаялась і повернулась в лоно Православної Церкви. В Олександрійському окрузі з 80 парафій обновленців підтримували лише десять. У місті спостерігалось незвичайне пожвавлення церковного життя. Патріарх Тихон, до якого О. Варсонофій їздив у Москву, присвоїв йому звання ігумена.

Зрозуміло, що такий стан речей викликав шалену лютю обновленців та їхніх покровителів у ДПУ. Серед них особливо виділявся священик, що мав прізвище... Чорний. І дійсно, «чорні справи» проти ігумена Варсонофія не забарилися. Втім, влада не відразу наважилася на усунення з міста популярного священика. Було, щоправда, декілька арештів, навіть відкритий судовий процес над ним за хрещення немовляти, буцімто здійснене без попередньої реєстрації. Однак, злякавшись великого скупчення народу в залі, суд обмежився штрафом. Тоді влада придумала надзвичайно підступний план: видала дозвіл на користування Покровським храмом ще й... обновленцям. Служіть, мовляв, по черзі. Православні, що стали на захист церкви, були розігнані лише завдяки пожежній команді, яка застосувала проти них холодну воду. Та вони не змирилися, і Москва через деякий час розпорядилася повернути храм прибічникам о. Варсонофія (це сталося на свято Преображення в 1924 році). А тим часом ДПУ прагнуло будь-що звинуватити ігумена в організації бунту. Під час обшуку на квартирі о. Варсонофія йому підкинули потрібний їм «компромат». Проте «справа», шита білими нитками, більше, ніж на три місяці ув'язнення, не потягла. Уже на другий день після визволення ігумен Варсонофій служить у Покровському храмі на радість своєї численної пастви. Та знову недовго. Напередодні Різдва Христового, вночі о. Варсонофія ДПУ арештовує і відразу відправляє до Харкова. Однак парафіянам уже вкотре вдалося визволити улюбленого батюшку. Та богоборна влада все-таки придумала спосіб позбутися небезпечного священнослужителя. ДПУ почало поширювати чутки, буцімто о. Варсонофій прагне стати архієреєм. Отак, несподівано, він отримав розпорядження про призначення настоятелем місцевого храму в Первомайську на Миколаївщині. Після від'їзду ігумена церковне життя Олександрії занепало настільки, що влада наважилась підірвати чудовий кам'яний храм Покрови Пресвятої Богородиці. Трохи пізніше така сама доля спіткала й інші три церкви в Олександрії. І в Первомайську перебування ревнителя православ'я було

короткочасним. Знову арешт, в'язниця Харківського ДПУ. Після звільнення навколо ігумена Варсонофія організувалась громада, котра проводила богослужіння таємно. Однак і ДПУ не дримало. 1 січня 1931 року в Харкові почалися масові арешти вцілілого духовенства. Цього разу їх піддавали витонченим тортурам: позбавляли сну, били, не давали їсти та пити, інсценували розстріли та т. п. Мета – створити фіктивну контрреволюційну політичну організацію. «За участь» у ній о. Варсонофій отримує п'ять років концтаборів у Саровську. Ось що згадує ієромонах Нектарій, якому пощастило вижити і згодом емігрувати: *«Дивовижною була його поведінка у в'язницях і таборах. Він цілком щиро говорив, що в'язниця для нього – різновид духовної школи, і він сприймав ув'язнення як можливість духовного удосконалення без страху та з вдячністю Богові»*. Як правило, о. Варсонофія поселяли в камери до затятих рецидивістів-бандитів, убивць і т. п., тобто до таких, що здавалося б, назавжди втратили всі людські почуття. Та його істинно християнська поведінка приборкувала навіть цих звірів у людській подобі. Деякі з них настільки прив'язувались до батюшки, що й згодом шукали способів якось з ним спілкуватися. У таборах о. Варсонофій принципово відмовлявся від будь-якої роботи; лише примусово, з побоями, його стригли та позбавляли бороди. Одного разу під час такої екзекуції його побили так, що він ледве вижив, назавжди залишившись згорбленим інвалідом на милицях.

Після звільнення о. Варсонофій, незважаючи на стан здоров'я, не припиняє своєї місіонерської діяльності. Під виглядом старця він відвідує своїх вірних чад на Єлисаветградщині, Донеччині, Білорусії та Кубані, здійснюючи таїнства божественної літургії.

Під час однієї з таких мандрівок 1936 року ігумена Варсонофія арештували в Одесі. Уже повний інвалід, він отримав путівку в самісіньке пекло ГУЛАГу — концтабір на Колімі. Та туди навіть не доїхав, померши на Камчатці. Впродовж свого служіння Богові за часів радянської влади о. Варсонофій піддавався арештові не менше 25 разів!

Нещодавно краєзнавцю з Олександрії Ользі Божко в Державному архіві Кіровоградської області вдалося встановити дату народження ігумена Варсонофія. Як свідчить запис у метричній книзі с. Оситняжки Єлисаветградського повіту, Василь Григорович Юрченко народився 18 серпня 1883 року в с. Лозуватці. Оскільки в рідному селі церкви не було, то хрестили хлопця в храмі с. Оситняжки.

ВЕРЕСЕНЬ

- 1 (19.08)** – 155 років від дня народження *Олексія Брусило* (1853-1926), російського військового діяча. Під час Першої світової війни – командуючий Південно-Західним фронтом, війська якого у 1916 здійснили знаменитий «Брусиловський прорив». *Принаймні двічі (1883 та 1893) відвідував Єлисаветградське кавалерійське училище. Місто йому сподобалось: «...Вражали залишки старовинної фортеці, захоплювала врода місцевих жінок».*
- 1** – 140 років від дня народження *Олександра Шліхтера* (1868-1940), державного і партійного діяча СРСР. У січні 1893 організував у Златополі та Новомиргороді перший на території нашого краю соціал-демократичний гурток. Входив до складу першого радянського робітничо-селянського уряду (Раднаркому) на чолі з Леніним: нарком землеробства і продовольчих справ (1917-1918).
- 1** – 130 років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Ростислава Лашенка* (1878-1929), українського юриста і громадського діяча. Закінчив *Єлисаветградську гімназію*. За часів УНР – голова Київського апеляційного суду, викладач історії українського права, член Верховної слідчої комісії. З 1920 – в еміграції. Професор Господарської Академії у Подєбрадах (Чехія). Засновник Українського Правничого Товариства.
- 5** – 60 років від дня народження (с. *Гурівка Долинського району*) *Любові Баранової*, поетеси, педагога. Автор декількох поетичних збірок. Багато віршів покладено на музику.
- 6** – 60 років від дня народження (м. *Кіровоград*) *Віктора Падалка*, державного діяча. З 1995 працює у Кабінеті Міністрів України. Заслужений машинобудівник України (1998). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2000).
- 8** – 105 років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Михайла Бондаренка* (1903-1938), державного діяча УРСР. Закінчив *Єлисаветградське початкове училище*. У 1925 вступив до РКП(б). З 1931 по 1936 на партійній роботі в Грузії та Азербайджані, де керував нафтовою промисловістю. З серпня 1937 – голова РНК УРСР, член політбюро ЦК КП(б)У. Репресований і розстріляний.

- 8** – **125** років від дня народження (с. *Виноградівка Компаніївського району*) *Сергія Білобаченка* (1883-1965), драматурга, актора і режисера. *Закінчив Златопільську гімназію (1900). Брав участь в організації театральних вистав у м. Новомиргороді. Автор 8 п'єс: «Тюрма за волю» (1909), «Ханум» (1909), «Абадонна» (1916), «Кривава подія» (1944) та ін.*
- 8** – **55** років від дня народження (с. *Олено-Косогорівка Кіровоградського району*) *Лідії Забілястої*, оперної співачки. З 1979 – солістка Київського театру опери і балету ім. Т.Г.Шевченка (Національної опери). Народна артистка УРСР (1985).
- 9** (**28.08**) – **115** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Георгія Флоровського* (1893-1979), російського богослова і філософа. Професор Гарвардського і Принстонського університетів (США). Автор класичних богословських праць: «Византийские отцы IV века» (1931), «Византийские отцы V-VIII в.в.» (1933), «Пути русского богословия» (1937) та ін.
- 12** – **110** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Олександра Семененка* (1898-1978), українського юриста, громадського діяча, мемуариста. *Закінчив Єлисаветградське гімназію (1915). Один із фундаторів Єлисаветградського відділення Вільного Козацтва України, редактор першої в історії Єлисаветграда україномовної газети «Новий шлях» (1918). У 1937 репресований. В еміграції заснував фонд Семененків для дослідження історії України та голодомору 1933. Автор книги спогадів «Харків, Харків...» (1976), в якій чимало сторінок присвячено рідному Єлисаветграду та його видатним уродженцям.*
- 13** – **95** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *В'ячеслава Дробишевського* (1913-1990), російського журналіста. *Вихованець дитбудинку. Майже 40 років (1940-1978) працював у газеті «Челябинский рабочий», яку перетворив в одну з кращих в Росії. Автор книги «Репортаж ведет редактор» (1964). Заслужений працівник культури РФ.*
- 14** – **115** років від дня народження (с. *Вікнина Гайворонського району*) *Микити Годованця* (1893-1974), байкаря, перекладача. У 1937 був репресований. Байки видавалися у 2-х томах (1968, 1973). Перекладав твори Езопа, Д.Бєдного та інших байкарів.

- 14** – **90** років від дня народження (с. *Могильне Гайворонського району*) *Ольги Маруніч*, поетеси, педагога, журналіста. Автор збірки поезій «Цвіт на калині» (1959). Багато віршів покладено на музику.
- 16** – **85** років від дня народження (с. *Китайгород Олександрівського району*) *Михайла Гетьманця*, літературознавця. Доктор філологічних наук (1981), професор Харківського університету (1983). Дослідник творчості педагога і письменника А.С.Макаренка.
- 18** – **290** років від дня народження *Микити Паніна* (1718-1783), російського державного і військового діяча, графа. *Фортецю Св. Єлисавети відвідував у 1770, де йому влаштували урочисту зустріч з гарматним салютом*. Був щирим захисником інтересів українського козацтва, обраний почесним козаком Запорозької Січі.
- 26** – **75** років від дня народження (м. *Зінов'євськ*) *Миколи Ярового* (1933-2005), педагога. З 1973 по 1999 – директор *Кіровоградського обласного інституту удосконалення вчителів* (нині *КОІППО імені Василя Сухомлинського*). *Заслужений вчитель УРСР* (1983). *Лауреат обласної педагогічної премії ім. В.О.Сухомлинського* (2003).
- 26** – **70** років від дня народження (с. *Гурівка Долинського району*) *В'ячеслава Секретарюка*, економіста. У 1987-1991 – директор НДІ побутової радіоелектронної апаратури Мінрадіопрому СРСР. Доктор економічних наук (1997). Автор трьох монографій і підручника.
- 28** – **60** років від дня народження *Бориса Набоки*, педагога. З 1982 – директор *Кіровоградської ЗШ № 22 з поглибленим вивченням інформатики*. Кандидат педагогічних наук (2001). Науковий керівник експериментальної науково-методичної лабораторії КОІППО ім. В.О.Сухомлинського (з 1996). Заснував і видає (з 1996) шкільну газету «*Alma Mater*», яку визнано однією з кращих в Україні.
- 28** – **90** років від дня народження (с. *Василівка Онуфріївського району*) *Василя Сухомлинського* (1918-1970), геніального українського педагога, письменника. З 1948 до 1970 – директор середньої школи у с. *Павлиш Онуфріївського району*, де

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік розробив оригінальну систему навчально виховної роботи, яка здобула світове визнання. Праці «павлиського Добротворця» видані 53 мовами народів світу загальним тиражем понад 15 мільйонів примірників. У 1989 засновано Міжнародне товариство послідовників В.О.Сухомлинського, у 1990 створено Українську асоціацію ім. В.О.Сухомлинського.

- 28** – 75 років від дня народження (с. *Щасливе Олександрійського району*) *Олексія Гавриленка*, лікаря, доктора медичних наук (1985), професора (1990).
- 29** – 85 років від дня народження (м. *Новогеоргіївськ*) *Сергія Гавелі*, математика доктора фізико-математичних наук (1969), професора (1970). Працював у Львівському, Дніпропетровському та Запорізькому університетах, Київському політехнічному інституті (1973-1987).
- 30** – 50 років від дня народження (с. *Водяне Добровеличківського району*) *Сергія Шевченка*, історика, архівіста, краєзнавця. *Працював директором Державного архіву Кіровоградської області. З 1986 викладає в КДПУ ім. В.К.Винниченка. Кандидат історичних наук. Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М.Ястребова (1996) та премії газети “Народне слово” імені В. Винниченка (2007). Автор багатьох праць з історії рідного краю, зокрема монографії «Українська доля Нової Сербії» (2004).*

1.09.1888 (120 років тому). – При Чорноліському лісництві в Єлисаветградському повіті (с. *Водяне Знам'янського району*) засновано лісову школу, яка існує дотепер.

1.09.1928 (80 років тому). – Утворено *Єлисаветградський окружний сільськогосподарський банк*. Видавав кредити сільськогосподарським об'єднанням.

2.09.1793 (215 років тому). – В *Єлисаветградській Успенській церкві* відслужено вдячний молебен з нагоди припинення війни між Росією і Туреччиною.

3.09.1848 (160 років тому). – Закінчилася епідемія холери в *Єлисаветграді*, яка тривала з 5 червня. Захворіло 1718 чоловік, померло 532.

4.09.1868 (140 років тому). – Відбулося перше засідання *Єлисаветградського наукового медичного товариства*.

Люди. Події. Факти.

Вересень 1883 (125 років тому). – Єлисаветград відвідала XI виставка ТПХВ, яку оглянуло 1294 мешканця міста. Єлисаветград першим в Україні прийняв цю виставку, потім вона експонувалася у Києві та інших містах. Демонструвалися картини І.Рєпіна, І.Крамського, К.Маковського, В.Поленова, В.Сурикова, М.Ярошенка, І.Шишкіна та ін.

21.09.1943 (65 років тому). – Партизани загону «За Родину» пустили під укіс ворожий ешелон з живою силою на перегоні *Диківка–Пантаївка (Знам'янський район)*. Вбито і поранено понад 700 солдатів і офіцерів, рух припинено на 48 годин.

24.09.1908 (100 років тому). – Єлисаветградська дума затвердила «Условия отпуска электрической энергии городской электростанцией», видані у вигляді брошури місцевим інженером *Є.Ф.Таммом*.

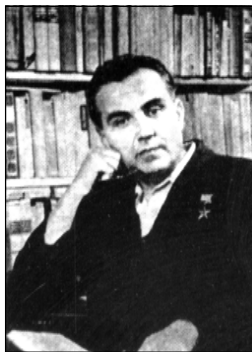
24.09.1918 (90 років тому). – Єлисаветградська міська управа отримала телеграму з Міністерства народної освіти УНР про відкриття у місті Української державної гімназії з проханням надати для неї приміщення Пашутінської школи. Директором гімназії призначено *Т.Калениченка*.

М. Яровий

Г. Флоровський

В. Сухомлинський

1 вересня – 140 років від дня народження

СЕРГІЙ ВАРУН-СЕКРЕТ: ГОРТАЮЧИ ЖУРНАЛ КРАСИВОГО ЖИТТЯ...

Є, очевидно, якась закономірність у тому, що цей розкішно виданий часопис *«Столиця и усадьба. Журнал красивой жизни»* почав виходити у, здавалось би, абсолютно недоречний для цього час — у роки Першої світової війни, незадовго до Жовтневого перевороту 1917 року. Яке там красиве життя, коли ллється кров?! Та ніби всупереч часові журнал розповідав про дворянські садиби, про приватні колекції творів мистецтва та старожитностей, що в них зберігалися, про новини моди і кінного спорту, про виставки, великосвітські шлюби тощо. І все це супроводжувалося великою кількістю фотографій надзвичайно високої якості, яка вражає навіть сьогодні.

В. Кримв, редактор-видавець часопису, який друкувався в Петрограді, вважав своїм головним завданням *«показать, что в России многое очень трудно, но все достижимо»*. Як це перегукується із сьогоднішнім днем, коли ми також шукаємо докази того, що *«не все так погано у нашому домі»*.

Два примірники цього часопису зберігаються в обласному краєзнавчому музеї і завдяки люб'язності наукового працівника фондів М. Єгурнової автор цих рядків міг з ними ознайомитися. Знайомство виявилось і цікавим, і корисним. Приміром, уже обкладинка *«Столицы и усадьбы»* (№ 34, 15 травня 1915 року) містить рекламу фірми «Фіат», перелік шістнадцяти міст Російської імперії, де відкрито її представництва, серед яких і наш Єлисаветград. Далі – більше: мою увагу привернула інформація такого змісту: *«Дамы, работающие на нужды войны. На фото: Вера Сергеевна Варун-Секрет, Елизавета Сергеевна Варун-Секрет, Нина Сергеевна Родзянко. Все три сестры работают в своем лазарете имени «Варун-Секрет» в имении Софиевка»*. Відчуття, що ця інформація має безпосереднє відношення до нашого краю, виникло відразу. Знайти б іще докази!

В «Історії міст і сіл. Кіровоградська область» Варун-Секрети згадані один раз, як і слід було очікувати, в негативному контексті:

«... Херсонська палата кримінального суду 1827 року змушена була винести вирок про заслання до Сибіру поміщика Єлисаветградського повіту Варун-Секрета за неймовірні знущання над селянами». Що ж, буває: як мовиться, в сім'ї – не без виродка. Все стало на свої місця, коли в державному архіві Кіровоградської області вдалося відшукати формулярний список Сергія Тимофійовича Варун-Секрета за 1912 рік: *«Председатель Єлисаветградской Уездной Земской Управы, титулярный советник, 44 года. Из дворян Херсонской губернии. У отца — заповедное имение — 1870 десятин — при д. Софиевке, Татаровской волости; 1004 десятины при д. Єлисаветовке Маловисковской волости. Окончил курс наук в Петровском Полтавском кадетском корпусе 26 августа 1886 года. Имеет детей: Веру (родилась 30 октября 1892 года), Елизавету (род. 24 февраля 1895 года), Евгения (род. 5 августа 1896 г.), Бориса (род. 1 января 1894 г). С 22 апреля 1906 года по 23 сентября 1907 года избирался в члены 1 и 2 Государственной Думы. С. Т. Варун-Секрет родился 1 сентября 1868 года, его жена Величковская — 9 апреля 1872 года»*. Нині можемо суттєво доповнити цю біографічну довідку. У Єлисаветградському повіті Сергій Тимофійович займав дуже поважні посади: земський начальник (1899-1904), голова земської управи (1904-1906), предводитель дворянства Єлисаветградського повіту (1907-1910), повітовий комісар Єлисаветградського повіту (з березня 1917).

З 1908 по 1911 рік Варун-Секрет видавав у Єлисаветграді політичну, громадську та науково-літературну газету «Новоросийский край» (редактор В. Теплов).

Сергія Тимофійовича добре знали не лише в Єлисаветградському повіті, це був діяч всеросійського масштабу. Він обирався депутатом Державної думи Росії 1, 2 і 4-го скликань (1906, 1907, 1912-1916). Більше того, Варун-Секрет у 1913-1916 роках був товаришем голови Думи М. Родзянка (тобто віце-спікером), одним з лідерів фракції октябристів. Певно, цьому злету неабияк посприяло те, що зі спікером Думи Сергій Тимофійович породичався через шлюб своєї доньки з його сином. Деякий час у 1919 році він виконував обов'язки товариша (заступника) Міністра внутрішніх справ Української держави часів гетьманату.

Судячи з усього, Варун-Секрет був амбітною людиною, з дивовижною здатністю пристосовуватися до будь-якої влади. Він служив і цареві, високі посади Сергій Тимофійович займав і пізніше: при Тимчасовому уряді, Центральній Раді, гетьмані Скоропадському.

Єдиний виняток – це більшовики, які оголосили Варун-Секрета і його родину ворогами радянської влади, їх розшукували елісаветградські чекісти. Тому й опинився Варун-Секрет в еміграції. Там він «засвітився» ще раз як один із співзасновників Російської національно-демократичної партії (1921). Помер Сергій Тимофійович 30 квітня 1962 року, лише трохи не дотягнувши до столітнього ювілею.

А повертаючись до інформації в журналі «Столиця и усадьба», можемо з певністю сказати, що доньки Варун-Секрета працювали сестрами милосердя в маєтку на Єлісаветградщині. Село Татарове (Татаровська волость) 1946 року перейменували у Комишувате Новоукраїнського району. Сільраді підпорядковане й село Софіївка, що колись належало родині Варун-Секретів, де три дочки Сергія Тимофійовича під час Першої світової війни відкрили лазарет. Цей патріотичний вчинок, безперечно, вразив сучасників. Та винятком він не був. Серед «дам, работающих на нужды войны», у часописі фігурує ще одне знайоме прізвище: *«Нина Павловна Беннет, урожденная Княжна Абамелек-Лазарева, сестра милосердия в собственном лазарете, состоящем под покровительством Е. И. В. Великой Княгини Елизаветы Федоровны, в имении «Ставки» Подольской губернии».*

Звичайно ж, тут насамперед звертає на себе увагу українське слово «Ставки». Відповісти на запитання, де цей маєток знаходився, допомогла «Енциклопедія Голованівського району», укладена і видана журналістом і краєзнавцем С. Піддубним у 1993 році. Судячи з усього, мова йде про с. Крутеньке – колишнє володіння князя М. П. Абамелека, де, як стверджує автор енциклопедії, «досі збереглися у зруйнованому стані поміщицький маєток, дендропарк та православна п'ятикупольна церква». Красиве життя, як відомо, закінчилося у жовтні 1917 року. Немов передчуваючи це, видавці журналу «Столиця и усадьба» поспішали зберегти на його сторінках приречену дворянську культуру.

На знімках:

1. Віра Варун-Секрет.
2. Єлизавета Варун-Секрет.
3. Ніна Варун-Секрет (Родзянко).
4. Ніна Абамелек (Беннет)

**22 вересня – 145 років від дня
народження**

МИКОЛА ГРОДЕКОВ: НЕЗВИЧАЙНИЙ ГЕНЕРАЛ

М. Гродеков

Хто із видатних уродженців Єлисаветграда на батьківщині посправжньому забутий, так це генерал М. Гродеков. Втім, забути можна лише те, що було відомо, а про Гродекова більшість наших краєзнавців навіть не чула. Уже вкотре доводиться констатувати надзвичайно прикрий факт: відомі світові наші земляки чомусь виявляються невідомими для нас. А тим часом інтерес до цієї визначної особистості, зокрема в Росії, відроджується. У 1991 році в

Хабаровську побачила світ книга дослідників історії Приамур'я Л. Вострикова та З. Востокова «Хабаровск й хабаровчане. Очерки о прошлом». Уродженцю Єлисаветграда присвячено окремий розділ під назвою «Заповіт Гродекова». Миколу Івановича названо *«...самой интересной, яркой и колоритной фигурой среди приамурских генерал-губернаторов»*. В «Независимой газете», що видається в Москві, з'явилася стаття про нашого земляка – засновника Хабаровської публічної бібліотеки – відомого дослідника історії культури та мистецтва Є. Кончина. Генерал-губернатор і... засновник бібліотеки – уже це, погодьтесь, інтригує. І таких епізодів у біографії М. Гродекова предостатньо. А кілька років тому в Хабаровську побачила світ ґрунтовна книга Н.І. Дудіної «Приморський генерал-губернатор Н.И. Гродеков».

Тих, хто досяг успіху завдяки самому собі, своєму інтелекту, енергії та підприємливості, американці називають «self-made man»

(у буквальному перекладі: «людина, яка сама себе створила»). Микола Гродеков – саме така особистість. Рано залишившись сиротою, він без будь-якої протекції зробив блискучу військову кар'єру, покладаючись лише на свою незвичайну працездатність, виняткову цілеспрямованість та природну обдарованість. Гродеков призначався генерал-губернатором Приамур'я і Туркестану, командує всіма сухопутними та морськими силами на Далекому Сході, був членом Державної Ради Росії. Генерал від інфантерії, він зарекомендував себе не тільки винятково обдарованим адміністратором, але й талановитим ученим-літератором. Самовдосконаленням та самоосвітою Микола Іванович займався все життя.

Навіть перебуваючи на війні, Гродеков не розлучався з книгами, сформувавши похідну бібліотеку. У вільний від служби час він або читав, або писав. Микола Іванович – автор низки цінних військово-етнографічних праць: «Через Афганістан» (1879), «Война в Туркменії. Поход Скобелева 1880-1881 годов» (1884), «Киргизи и каракиргизи Сыр-Дарьинской области» (1885) та інших. Вони перекладалися на англійську, французьку та німецьку мови. Впродовж десяти років будучи військовим губернатором Сирдар'їнської області, Гродеков досконало оволодів узбецькою мовою, розумів киргизьку, вивчав таджицькі говірки.

Улюбленою справою Гродекова в Приамур'ї стало створення місцевого відділу Російського Географічного Товариства. Генерал особисто переглядав усі книги, які надходили до бібліотеки, власноручно заповнив понад 700 бібліографічних карток по темі: «Етнографія і антропологія». Гродеков – засновник першої в Приамур'ї публічної бібліотеки та природничо-історичного музею, який до революції називався «Гродековським». З іменем уродженця Єлисаветграда пов'язано в Хабаровську також створення художнього музею, для якого він за власні кошти придбав 15 картин; відкриття реального училища, 37 початкових шкіл. Під час правління в Приамур'ї Гродеков домогся збільшення зарплати учителям у півтора рази. Микола Іванович одним з перших морально і матеріально підтримав офіцера В. Арсен'єва, автора знаменитої книги «Дерсу Узала». І це далеко не повний перелік добрих справ Гродекова в Приамур'ї.

Навіть на посаді генерал-губернатора Приамур'я Микола Іванович не зрадив звичці власноруч писати накази та розпорядження. В цих документах він розкривається як людина, можливо, найповніше. Ось,

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
наприклад, витяг з наказу за № 118 від 13 квітня 1896 року: «Посетив сего числа Хабаровскую местную команду, я нашел полное отсутствие заботливости и сердечного отношения к солдату. Так, люди спят на нарах, доски которых до того не выровнены, что... попадают широкие, более четверти вершков, отверстия. На таком ложе спать – не отдых, а пытка. Тюфяки и пододеяльники заношены до последней степени... Казармы содержатся неопрятно... За такое отношение к своим обязанностям объявляю выговор начальнику Хабаровской местной команды подполковнику Видовскому. Командиру 1-й Сибирской команды, который живет в 180 шагах от казармы и не видит этих беспорядков, ставлю вышеизложенное на вид. – Гродеков». Очевидно, саме таких особистостей, як наш земляк, мав на увазі поет Б. Слуцький (1919-1986), коли, порівнюючи століття, беззастережно щодо людяності віддавав перевагу дев'ятнадцятому:

*... До и после
От славы шалели,
От великих пьянели идей.
В девятнадцатом веке жалели,
просто так — жалели людей.*

Бойовий генерал, який не раз дивився в обличчя смерті, мав проте дивну слабкість: він панічно, понад усе, боявся... тарганів і павуків. Якщо хоча б один тарган потрапляв на очі Гродекову, він стрімголов вибігав з будинку і вже ніщо не могло примусити його повернутися туди знову. Про «ахіллесову п'яту» непідкупного Гродекова довідались казнокради і вміло користувалися нею. Приміром, прибуває генерал для перевірки якогось провіантського складу, а йому й доповідають між іншим, що у ньому, незважаючи на всі зусилля, водяться таргани. Грізний інспектор бліднув, до складу не заходив і поспішно від'їздив. А злодії відбувались легким переляком у вигляді доган.

ЗАПОВІТ

Останні роки М. Гродеков жив у Петербурзі, як завжди усамітно, працюючи над узагальнюючою працею з етнографії, котру закінчити так і не встиг. Він помер у грудні 1913 року, склавши незвичайний заповіт. Тодішня преса багато писала про нього. Генерал помер холостяком, залишивши солідний капітал. Місту Хабаровську Гродеков пожертвував всі свої етнографічні колекції, багатющу бібліотеку, 14 тисяч рублів та шашку «За храбрість», оздоблену діамантами. Ця частина заповіту була сприйнята із розумінням. А

Люди. Події. Факти.

от друга і основна його частина громадськість буквально приголомшила: *«Находясь в здравом уме и трезвой памяти, Николай Иванович Гродеков завещал 100 тысяч рублей госпоже З., вдове своего сослуживца, которую тайно любил всю жизнь, точнее, с момента приезда в Туркестан, когда впервые увидел ее в 1876 году».*

Кам'яні скульптури левів із Манчжурії, подаровані Санкт-Петербургу генералом М. Гродековим у 1907 році.

**8 вересня – 125 років від дня
народження**

**ГРИГОРІЙ ЗІНОВ'ЄВ:
КЛАН «СІРОЇ ШАПКИ»**

Г. Зінов'єв

Що не кажіть, а бути родичем або навіть однофамільцем одного з вождів більшовицької революції в епоху масового терору було ризиковано і небезпечно. Звісно, коли вождь перебуває в ореолі слави, а ти маєш таке саме, як у нього, прізвище, воно стає твоїм оберегом, та коли вождь оголошується «ворогом народу» – врятуватися майже неможливо. Років 20 тому авторові цих рядків пощастило натрапити в обласному держархіві на матеріали про діяльність Єлисаветградського концентраційного табору (1921-1922). Розміщувався він у самісінькому центрі міста за адресою: «Улиця Карла Маркса, возле моста». Серед величезної кількості наказів коменданта табору вирізняються два (№№ 29 і 30 від 7 та 8 травня 1921 року). Перший такого змісту: *«... прибывших из комтруддеза (комісії по боротьбі з трудовим дезертирством. — Авт.) граждан Поповского Герша, Радомысельского Давида... внести в списки административно-осужденных и поставить на довольствие»*. Та вже наступного дня комендант наказує: *«освободить административно-осужденного Радомысельского Давида»*. Цілком очевидно, що принаймні від двотижневого покарання примусово працює у концтаборі Давида Радомисельського врятувало прізвище. Адже де, як не в рідному місті, знали справжнє прізвище всесильного голови Петроградської Ради та голови Виконкому Комінтерну Григорія Овсійовича Зінов'єва: Євсей — Гершен Аронович Апфельбаум-

Радомисльський (1883-1936). Отож, Давида Радомисельського через декілька годин після арешту звільнили, вибачились, можливо, й додому на автомобілі відвезли, умовляючи, щоб не скаржився. Що сталося з родичем чи однофамільцем Зінов'єва після того, як самого Зінов'єва розстріляли, здогадатися неважко.

Як не дивно, але донедавна ми не мали жодних достовірних відомостей про походження та родину найближчої до Леніна людини, про те, як склалася доля родичів Зінов'єва. Загалом, у доступних нам джерелах про Єлисаветградський період життя Григорія Овсійовича говориться дуже скупко. Зокрема в Енциклопедичному словникові «Деятели СССР и революционного движения России» (М.1989) повідомляється: *«Родился в сентябре 1883 года в Елисаветграде в малоимущей мелкобуржуазной семье (отец был владельцем небольшой молочной фермы). С 14-15 лет стал жить своим трудом и своим небольшим заработком помогать родным – сначала давал уроки, а потом служил конторщиком в двух крупных торговых предприятиях (образование получил домашнее)... В конце 90-х годов принимает участие в первых кружках самообразования,... в 1901 году подвергается первым преследованиям и в 1902 году уезжает за границу...».*

З інформації, що міститься в «Красных Вехах» (збірник воспоминаний і матеріалів по історії робочого руху на Зінов'євщині), виданих 80 років тому в Зінов'євську, дізнаємося, що Григорій Радомисльський (Зінов'єв) був активним діячем Єлисаветградської організації соціал-демократів, що у місцевих партійних колах його називали «Сірою Шапкою», що він разом із Матвієм Фішем та Самуїлом Любичем організував у Єлисаветграді так званий «Соціалістичний університет» в оптово-роздрібному магазині Ізраїля Шполянського. От, здається, і все. Як бачимо, жодних подробиць про склад сім'ї не наводиться. Таке враження, немов Гриша Радомисльський був у батьків єдиною дитиною. До речі, щодо прізвища. Нам уявляється, що первісним було все ж Апфельбаум. Радомисльськими (Радомишельськими) Апфельбауми стали за царювання Олександра I, який наказав євреям носити прізвища або за місцем проживання (Бродські, Вінницькі, Уманські і т. п.), або за родом занять (Резнік, Соїфер і т. п.). Очевидно, що Радомишельські прибули на Єлисаветградщину із містечка Радомишль, що на Житомирщині. Багато цікавих подробиць про Зінов'єва та його рідню містить книга історика Сергія Білоконя

«Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.)». Надзвичайно цінне джерелознавче дослідження видане таким малим тиражем (500 примірників), що відразу перевело книгу у категорію рідкісних. Це тим більш прикро, що її можна сміливо назвати: «Архіпелаг ГУЛАГ України». Про появу цієї фундаментальної праці нас повідомив знаний краєзнавець із Нової Праги Федір Плотнір – добрий знайомий автора книги.

Так от, Сергієві Білоконю вдалося познайомитися в архівах КДБ із справою сестри Зінов'єва Софії Аронівни, яка містить багато невідомих нам фактів про рідню Григорія Овсійовича. Його батько Арон Маркович народився в Новомиргороді, матір «Сірої Шапки» звали Розалією Мойсеївною. У 1920 році Григорій Овсійович забрав батьків до себе в Петроград. Після смерті 1922 року дружини батько Зінов'єва одружився з племінницею Розалією Яківною Черіковер. Наприкінці 1936 року їх спочатку вислали до Уфи, де невдовзі арештували. Мав Зінов'єв трьох братів та п'ятьох сестер. Брата Михайла, анархіста, ще зовсім юним убили в Єлисаветграді григор'євці. Олександр Аронович Радомисльський опинився у братовій вотчині Петрограді першим ще в 1918 році, служив до арешту у тресті «Транспроектстрой», мав дружину Любов Лазарівну Нанкін та сина Роберта. Абрам Аронович (1892 року народження) прибув до Петрограда разом з батьками 1920 року, був одружений з Поліною Василівною Златопольською, його Зінов'єв влаштував на роботу у профспілки. Сестер Григорія Овсійовича звали Фаня (1892 р. н.), Лія (1898 р. н.), Діна, Анна і Софія. Про Діну Аронівну Вермінську відомо, що вона у 1922-23 роках виїхала з чоловіком до Палестини. Вона єдина з рідні Зінов'єва уникла репресій. Про Анну Аронівну повідомляється, що вона спочатку носила прізвище Городецька, потім вийшла заміж вдруге за якогось Кожаєва. Зрозуміло, що найбільше відомостей Софія Аронівна повідомила про себе. Вона народилася, як і всі інші Радомисльські, в Єлисаветграді 1890 року. Вийшла заміж за однолітка Абрама Гдальєвича Бурштейна. Як троцькіста, 1936 року його арештували, а за місяць, згідно з постановою від 23 листопада 1936 року, її було адміністративно заслано до Омської області. Софія Бурштейн мешкала у Салехарді, потім у Чарджоу, де стала «начальником облздравотдела Амур-Дарьинского водного бассейна». Пробравшись в ешелон евакуйованих, 1944 року вона виїхала до Києва, але 25 березня 1949 року її арештували знову. 24 серпня 1949 року окрема нарада при міністрі Держбезпеки СРСР ухвалила

Люди. Події. Факти.

вирок у справі сестри Зінов'єва: «... как социально опасного элемента по связям с активными троцкистами сослать на поселение в Красноярский край». Чоловік її Абрам Бурштейн повернувся 1948 року, влаштувався на цукровий завод поблизу Білої Церкви, був також вдруге арештований і 1949 року помер у в'язниці. Їїню дочку, племінницю Зінов'єва, Лідію Абрамівну Рахманову (1920 року народження), за другим чоловіком Данкевич, арештували 25 березня 1949 року. Після звільнення вона мешкала у Москві на вулиці Щусєва, померла у 1987 році.

Це, мабуть, Софія Бурштейн під час хрущовської «відлиги» навідувалась до рідного міста, побувала в будинку, де народилася. Старожили «будинку Зінов'єва» в Кіровограді розповідали, що сестра Зінов'єва навіть мала намір залишитися в місті назавжди, однак місцева влада не дозволила. Більше того, її майже силоміць видворили з Кіровограда.

Про самого Зінов'єва у справі його сестри відомостей небагато. Повідомляється, що він був одружений із Златою Іонівною Ліліною, а після її смерті 1926 року Григорій Овсійович жив із своєю секретаркою; мав сина Степана Радомисльського.

Чи хтось із рідні Зінов'єва сьогодні живий, нам невідомо. Нині, коли навіть син Берії охоче спілкується з журналістами, дивно, що

*Будинок, в якому народився один з вождів Жовтневої революції
1917 року Г.О. Зінов'єв.*

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
«зінов'євці» відмовчуються, адже Григорія Овсійовича реабілітовано. Всі, хто пише про Зінов'єва, наголошують, що при ньому *«завжди був клан своїх людей»*, який передовсім утворювали його родичі. Звісно ж, навіть найвидатніші більшовики були людьми грішними, що вже говорити про їхню рідню. Так, приміром, київська газета «Жизнь» (1919 рік, № 3) надрукувала телеграму: *«Арест брата Зиновьева. Екатеринодар, 9-9. У арестованного в Алешках брата председателя Петроградской коммуны Зиновьева отобрано 470 тысяч рублей николаевскими пятастами и коллекции платьев из императорских гардеробов»*. Правда це чи брехня, розповсюджувана денікінською пресою, залишилося невідомим. Зінов'єв свого часу щодо репресій висловився так: *«Буквы ГПУ не менее страшны для наших врагов, чем буквы ВЧК. Это самые популярные буквы в международном алфавите»*. Коли його розстріляли, цей вислів згадав і влучно прокоментував емігрант Павло Берлін: *«Однако судьба самого Зиновьева показала, что это не совсем так, что за сменой грозных инициалов скрыта и известная эволюция – при ВЧК расстреливал он, при ГПУ расстреляли его»*.

ЖОВТЕНЬ

- 1** – **245** років від дня народження *Романа Цебрикова* (1763-1817), піаніста, музикознавця. Один з найосвіченіших меломанів кінця XVIII – початку XIX ст. У 1788-1789 – перекладач при похідній канцелярії князя Г.О.Потьомкіна. *Вів щоденник, в якому розповідається про перебування у фортеці Св. Єлисавети.*
- 1** – **85** років від дня народження (с. *Миронівка Світловодського району*) *Івана Петрова* (1923-1990), художника і педагога. Учасник 50 виставок, оформив 30 книг, створив низку діорам («Штурм Перекопу», «Штурм Бахчисарая в 1736 році» та ін.), багато серій графічних творів. Викладав у Кримському художньому училищі. Заслужений художник УРСР (1983).
- 3** – **145** років від дня народження (с. *Секретарівка Олександрійського району*) *Івана Чижевського* (1863-1923), земського діяча, батька видатного українського філософа і літературознавця Дмитра Чижевського. *З 1898 по 1908 завідував земськими школами Олександрійського повіту, захоплювався астрономією, був членом Російського товариства «Мироведение» та Французького астрономічного товариства.*
- 3** – **100** років від дня народження *Михайла Наумова*, одного з керівників партизанського руху в Україні. *Партизанське з'єднання під його командуванням у лютому-березні 1943 здійснило рейд по 12 районах Кіровоградської області.* Герой Радянського Союзу, генерал-майор. Автор документальних повістей «Степовий рейд» (1961), «Хімельські походи» (1960).
- 3** – **85** років від дня народження (с. *Головківка Олександрійського району*) *Івана Братченка*, журналіста, письменника. Учасник ВВВ. З 1951 по 1981 – власний кореспондент газети «Правда України». Заслужений журналіст УРСР. Автор 7 книг нарисів, оповідань і повістей.
- 3** – **80** років від дня народження (м. *Зінов'євськ*) *Володимира Шурапова*, поета, прозаїка, театрознавця. *З 1993 – керівник літературної частини обласного музично-драматичного театру ім. М.Л.Кропивницького, дослідник його історії. Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М. Ястребова (2002),*

---

*Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
лауреат обласної журналістської премії (2004). Автор 10 книг,
текстів понад 120 пісень.*

- 5** – **85** років від дня народження (с. *Розумівка Олександрівського району*) *Віталія Бідненка*, хормейстера. Учасник ВВВ. Засновник народного самодіяльного хору «Тясмин» Олександрівського РБК. Ініціатор створення і перший директор Олександрівської дитячої музичної школи (1962-1983). Автор музики до кількох пісень.
- 5** – **155** років від дня народження *Марії Олександрівни Романової* (1853-1900), великої княгині, дочки імператора Олександра II. У 1874 вийшла заміж за Герцога Едінбурзького Альфреда-Альберта. З 2.02.1875 – почесний президент *Єлисаветградського благодійного Товариства поширення грамотності й ремесел*.
- 8** – **175** років від дня народження *Івана Аксакова* (1823-1886), російського поета, публіциста, видавця. У праці «*Исследование о торговле на украинских ярмарках*» (1858) окремий розділ присвятив єлисаветградським ярмаркам, враження про перебування в Єлисаветграді містяться у щоденникових записах.
- 14** – **110** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Андрія Пирогова*, письменника-мемуариста. В'язень фашистських концтаборів, один з керівників повстання у таборі смерті Маутхаузен. Автор книг про пережите: «*Этого забыть нельзя*» (1961), «*Крепость солдатских сердец*» (1974) та ін.
- 14** – **90** років від дня народження (м. *Знам'янка*) *Марії Білоус-Гараскевич*, українського літературознавця та громадського діяча. Після Другої світової війни перебуває в еміграції (США). Автор понад 150 праць у царині літературознавства («*Ми не розлучалися з тобою, Україно*» та ін.) Один з організаторів літературно-громадського життя української діаспори.
- 14** – **75** років від дня народження (с. *Верблюжка Новгородківського району*) *В'ячеслава Сумського*, українського актора. Багато років (з 1967) працював у Запорізькому українському музично-драматичному театрі ім. М.Щорса. Народний артист УРСР (1981). Батько відомих українських актрис Ольги і Наталії Сумських.

- 16** – 70 років від дня народження (с. Велика Виска Маловисківського району) *Кіма Богдана*, електромеханіка. З 1960 працює у Фізико-технологічному інституті металів та сплавів НАНУ. Доктор технічних наук (2000). Автор багатьох наукових праць.
- 17** – 110 років від дня народження (с. Високі Байраки Кіровоградського району) *Сергія Даниленка* (псевдонім *Карін-Даниленко*) (1898-1985), співробітника радянських спецслужб, письменника. Був одним з кращих агентів ЧК, брав безпосередню участь в операції з нейтралізації отамана УНР Ю.Тютюнника (1921). У 1937 був репресований, витримав усі тортури, винним себе не визнав. Автор декількох книг, присвячених викриттю «українського буржуазного націоналізму».
- 19** – 50 років від дня народження (сmt Олександрівка) *Бориса Кузика*, російського військового діяча, мецената. Академік Академії військових наук Росії, генерал-майор, генеральний директор промислового холдингу «Нові програми і концепції». Лауреат Державної премії Росії у галузі науки і техніки (2002). Автор 8 книг з проблем оборонно-військового комплексу Росії. За його фінансування та співавторства видано низку історико-краєзнавчих книг про наш край. Лауреат обласної краєзнавчої премії ім. В.М.Ястребова (2002). Заснував стипендію свого імені для кращих освітян Олександрівського району.
- 20** – 65 років від дня народження (с. Надлак Новоархангельського району) *Дмитра Танського*, поета і журналіста. Автор декількох книг поезій, сатири й гумору, текстів пісень.
- 22** – 170 років від дня народження *Гаврила Близніна* (1838-1901), педагога. З 1870 по 1901 викладав у ЄЗРУ природничі науки та хімію, завідував кабінетом природознавства, керував метеостанцією. Один із найвидатніших єлисаветградських педагогів XIX століття. У 1902 в Єлисаветграді видано книгу «Пам'яті Г.Я.Близніна», засновано стипендії його імені для кращих учнів ЄЗРУ.
- 25** – 90 років від дня народження (м. Єлисаветград) *Ріни Бадової*, скульптора. Працювала у жанрі портрета і садово-паркової скульптури.

- 26** – 125 років від дня народження *Леоніди Балановської* (1883-1960), оперної співачки (сопрано). *Навчалася у приватній гімназії Єфимовської в Єлисаветграді. Сопістка Київського та Харківського оперних театрів (1908-1919, 1926-1933). Професор Московської консерваторії (1941).*
- 26** – 160 років від дня народження *Дмитра Марковича* (1848-1920), юриста, історика, белетриста. *Займав у Єлисаветграді посаду товариша окружного прокурора, відвідував українофільський гурток Громади О. Михалевича (до 1885). У літературному альманасі «Степ», підготовленому гуртківцями, представлений п'ятьма оповіданнями. У 1917 – Генеральний суддя УНР, у 1918 – прокурор Генерального суду УНР.*
- 26** – 125 років від дня народження (м. *Гайворон*) *Анатолія Болдирєва* (1883-1946), геолога. Професор Петроградського гірничого інституту (1921). Його праці мають велике значення при пошуках залягання покладів руд.
- 27** – 120 років від дня народження *Нестора Махна* (1888-1934), одного з лідерів анархістського руху в Україні під час громадянської війни. *Був одружений на уродженці с. Піщаний Брід Добровеличківського району Галині Кузьменко. Віє бойові дії на території сучасної Кіровоградщини. Зокрема 27.09.1919 під Перегонівкою (Голованівський район) здобув зі своїм військом найвизначнішу перемогу над денікінською армією (понад 18 тисяч убитих, 5 тисяч полонених – 15 відсотків особового складу Добровольчої армії). 27.07.1919 у с. Сентовому (Родниківці) Олександрівського району підступно убив отамана М. Григор'єва.*
- 27** – 70 років від дня народження (м. *Знам'янка*) *Неоніли Білецької-Бугайової*, актриси. *З 1956 по 1959 працювала у Кіровоградському російському драматичному театрі, потім у донецькому та київському театрах. Народна артистка УРСР (1978).*
- 28** – 105 років від дня народження (с. *Бугрувате Світловодського району*) *Андрія Бойчука* (1918-1985), літературознавця, педагога. Доктор філологічних наук, професор КДПІ ім. О. С. Пушкіна впродовж багатьох років.

- 30** – **95** років від дня народження (с. *Новий Стародуб Петрівського району*) *Григорія Лубенця*, державного діяча УРСР. У 1963-1967 – міністр будівництва УРСР. Кандидат технічних наук. Герой Соціалістичної Праці (1958).
- 30** – **50** років від дня народження (с. *Тарасівка Олександрівського району*) *Василя Бирзула*, журналіста. З 1981 працював у редакції інформації Українського радіо спеціальним кореспондентом «Останніх вістей». Впродовж року (1986-1987) розповідав про хід рятувальних робіт після Чорнобильської катастрофи. З 1994 – на Українському телебаченні (УТ-1). Віце-президент Національної телекомпанії «Україна». Заслужений журналіст України (2000).
- 30** – **70** років від дня народження (с. *Червона Кам'янка Олександрійського району*) *Світлани Логачевської*, педагога. З 1968 працює у *Балахівській школі-інтернаті*, а після її закриття – *учителем початкових класів Балахівської ЗШ Петрівського району*. Заслужений вчитель УРСР (1976). Кандидат педагогічних наук (1998). Автор багатьох книг та навчальних посібників з методики викладання математики.

1.10.1918 (90 років тому). – В *Єлисаветграді* українською мовою вийшов перший номер тижневика «Наша хата» – видання місцевої кредитної спілки кооператорів.

2.10.1918 (90 років тому). – Відкрився зимовий театральний сезон в *Єлисаветграді*. У театрі Елькінда розпочалися гастролі української трупи під орудою Д.Ніппа, ядро якої склали харківські актори на чолі з Левком Сабініним.

2.10.1943 (65 років тому). – Партизани загону імені Суворова підірвали міст довжиною 20 метрів на дільниці *Кіровоград – Янич*, рух транспорту був припинений на 36 годин.

4.10.1943 (65 років тому). – Партизани (командир загону П.Дубовий) вирізали близько 1000 метрів кабелю на дільниці *Головкивка – Олександрівка*.

4.10.1918 (90 років тому). – Українська державна гімназія в *Єлисаветграді*, утворена на базі Пашутінської школи у складі трьох молодших класів, оголосила про прийом учнів.

5.10.1918 (90 років тому). – Відзначено 40-річчя громадської діяльності «*артільного батька*» *Миколи Левитського*. Вітальні

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
телеграми ювіляру, члену Центральної Ради, *надіслали українські організації Єлисаветграда та приватні особи.*

7.10.1943 (65 років тому). – Партизани загону імені Ворошилова (командир С.Довженко) напали на комендатуру с. *Мотронівки*: вбито коменданта, трьох поліцаїв, захоплено важливі документи.

10.10.1943 (65 років тому). – Партизани загону імені Ворошилова (командир С.Довженко) підірвали ворожий ешелон на перегоні *Трепівка – Хирівка*. Знищено 32 вагони і платформи з боєприпасами і лісом.

Жовтень 1918 (90 років тому). – *Єлисаветградська «Просвіта»* отримала велику кількість українських книг з Києва.

12.10.1943 (65 років тому). – Партизанський загін імені Дзержинського влаштував аварію ворожого ешелону. Знищено паровоз, вісім цистерн з паливом, 22 вагони з боєприпасами, 4 вагони з живою силою (вбито 52 і поранено більше 80 солдатів і офіцерів вермахту).

16.10.1913 (95 років тому). – У неділю на іподромі *Єлисаветградського конярського товариства* відбувся матч між командою футбольного клубу «*Ельворті*» та командою місцевої чоловічої гімназії. Перемогу з рахунком 4:1 здобула команда «*Ельворті*».

16.10.1918 (90 років тому). – В *Єлисаветграді* влаштовано вшанування композитора П.І.Чайковського (з нагоди 25-річчя від дня смерті). Виконувалася Літургія Св. Іоанна Златоуста. У концерті взяли участь *С.Мілеант, Г.Нейгауз, В.Дешевов*, голова місцевої організації шанувальників науки і мистецтв *С.Комісаржевський* та інші особи.

18.10.1943 (65 років тому). – *Визволено с. Деріївку Онуфріївського району, перший населений пункт Кіровоградської області.*

21.10.1943 (65 років тому). – *Звільнено від фашистських загарбників перший районний центр області – смт Петрове.*

27.10.1918 (90 років тому). – У селі *Федорівці Олександрійського повіту* відкрито українську державну гімназію у складі трьох молодших класів змішаного типу.

110 років від дня народження

АРМАНД ХАММЕР: МАСКИ-ШОУ

Двадцяте століття налічує стільки аферистів, авантюристів та пройдисвітів, як, певно, ніяке інше з попередніх, за винятком хіба що XVIII, уславленого іменами Сен-Жермена, Калліостро, Казанови та інших геніальних містифікаторів. І, безперечно, одним з найколеритніших серед сучасних слід визнати Арманда Хаммера (1898-1990), добре відомого всім нам, колишнім есесерівцям. Знаменитий американський бізнесмен, великий друг Радянського Союзу, мав сорок(!) зустрічей у Кремлі з усіма керівниками країни (від Леніна – до Горбачова). Його величали поборником мирного співробітництва між Сходом і Заходом, називали «послом миру». За життя Хаммер вважався видатним колекціонером творів мистецтва, щедрим благодійником. Він помер у 92 роки, вважаючи, що йому вдалося назавжди внести своє ім'я у всесвітню історію. Щоправда, найзаповітніше бажання Хаммера – отримати Нобелівську премію миру – виявилось недосяжним. Та минуло якихось шість років, і американський дослідник Едвард Епстейн, використавши розсекречені радянські архіви, написав книгу під назвою «Досьє: таємна історія Арманда Хаммера», яка стала у США бестселером. Зовсім не таким, як йому бажалось, постав він перед світом. Глибоко символічним уявляється те, що смерть Хаммера та розпад СРСР – супердержави, якій він так довго й, здається, щиро служив, – сталися майже одночасно. Значною мірою історія життя цієї людини, побудована переважно на брехні, вигадках, міфах, легендах та містифікації, нагадує історію комуністичної імперії, яка не могла існувати без тотального обману та самообману.

З огляду на те, що «бацила соціалізму» родині Хаммерів прищеплена бабусею Вікторією – уродженкою Єлисаветграда, – читачам, гадаємо, цікаво буде дізнатись про неймовірне життя її онука.

Впродовж життя Хаммер за великі гроші наймав журналістів, які писали його численні "автобіографії", насичені неправдоподібними й суперечливими легендами. Він видавав себе то за «агента Кремля»,

то за «агента ФБР»; обдувив навіть Едварда Гувера, надавши йому переконливий документ про те, як свого часу його обміняли на радянського шпигуна; потім він оголосив себе закулісним агентом американських президентів. А в останні роки життя хотів, але не встиг, висвітлити свою вирішальну роль у припиненні холодної війни.

Одна з його «автобіографій» – «Мой век – двадцатый. Пути и встречи» – побачила світ у Москві у 1988 році. Будемо сподіватися, що принаймні про свій родовід Арманд Хаммер говорив правду. Його дід Яків народився в Херсоні в сім'ї суднобудівника і був зразковим невдахою: всі комерційні справи, за які він брався, зазнавали краху. Яків «погорів» навіть на солі, торгівля якою тоді вважалася надійним капіталовкладенням. Закуплена ним сіль складалась на березі Каспійського моря, та страшна буря спричинила паводок, який «з'їв» майже все багатство діда. Після трагічної загибелі дружини, яку затоптав охоплений панікою натовп, коли у 1865 році спалахнула синагога в Одесі, Яків залишився з двома малими хлопцями (Вільямом та Альфредом). Невдовзі він одружується вдруге на Єлисаветградці Вікторії, молодій вдові з донькою Анютою. На превеликий жаль, Армад Хаммер не називає дівочого прізвища бабусі Вікторії. *«Батьки Вікторії, – пише Хаммер, – були заможними купцями з Єлисаветграда, який тепер називається Кіровоградом. Подружнє життя Якова з Вікторією було бурхливим через ревності діда та політичні розбіжності. Бабуся поділяла ідеали революціонерів, була республіканкою й виступала проти царизму. Дідусь був глибоко консервативним і виступав на захист існуючого ладу».* Батько Арманда Юліус з'явився на світ в Одесі, а наступного року родина з трьома дітьми (Анюта залишилась у Єлисаветграді з батьками Вікторії) в пошуках щастя вирушила до Америки. Та діда Якова і там переслідували невдачі. Сім'ї несподівано пощастило, коли Анюта вдало вийшла заміж за досить багатого підприємця Олександра Гомберга, який очолював згодом агентство Форда на півдні Росії. Він і допоміг Хаммерам стати на ноги. Судячи з усього, Армад бабусю Вікторію любив і поважав. Не випадково свою позашлюбну дитину він на її честь назвав Вікторією. Від неї захоплення соціалізмом успадкував син Юліус, батько Арманда. Онук відверто пише про це: *«...Грунт для соціалістичних ідей був підготовлений його матір'ю... Бабуся Вікторія сама вступила в соціалістичну робітничу партію і разом із сином ходила на зібрання й демонстрації».*

Юліус у 1907 році був делегатом від Соціалістичної робітничої

партії США на з'їзді соціалістичного Інтернаціоналу в Штутгарті, де познайомився з Леніним і захопився його ідеями. Здобувши освіту лікаря, він створив низку аптек, прибутки від яких жертвував комуністичній партії, а після Жовтневої революції 1917 року – радянській Росії. Арманд наслідував батька буквально у всьому. Він також вивчав медицину, рано був залучений до комуністичних гешефтів батька. Одного разу в клініці батька Арманд здійснив невдалий аборт, але Юліус взяв вину сина на себе і на три роки сів до в'язниці. Арманду довелося замість батька їхати до Москви, де починався НЕП, і Хаммерам запропонували гірничорудну концесію. Молодого Хаммера прийняв сам Ленін, справивши на нього велике враження. Однак азбестова копальня на Уралі, віддана Хаммерові, прибутків не принесла. Натомість Хаммери здобули ексклюзивне право на перевезення продуктів радянського експорту, переважно хутра, до США. Цей бізнес безпосередньо контролювала радянська таємна служба, й використовувався він для фінансування підривної діяльності в США.

Після укладання німецько-радянського договору Раппало хаммерівська фірма «Еллід Емерікен» була залучена до таємної співпраці Червоної Армії в галузі озброєнь із рейхсвером. Вона закуповувала необхідне обладнання для радянських авіаційних заводів, де мав здійснюватися монтаж бойових літаків німецького виробництва. Фірма Хаммерів бралася також за виготовлення найсучаснішої радіоапаратури.

Потім Хаммер одержав концесію на заснування в СРСР олівцевої фабрики, матеріали і технічне обладнання для якої таємно вивіз із Німеччини. Підприємство мало успіх, але після першого п'ятирічного плану Сталін покінчив з усіма закордонними концесіями, і Хаммер змушений був повернутися до Америки. І хоча він за заслуги перед радянською владою й отримав компенсацію, її не вистачило навіть, щоб розрахуватися з боргами. Проте Арманд Хаммер вдавав із себе щасливого підприємця, що розбагатів у Росії. А далі він, за вказівкою з Кремля, зайнявся мистецтвом.

Читачі, певно, й досі пам'ятають візити Хаммера до Москви, які детально висвітлювались засобами масової інформації і супроводжувались даруванням творів мистецтва. Арманд Хаммер був обраний почесним членом Радянського фонду культури, створеного Раїсою Горбачовою. У 1988 році, в одне з останніх відвідань СРСР, Хаммер подарував Радянському фонду культури картини К. Маковського («Ворожіння», 1884) та І. Бродського («Селянська вулиця», 1908).

Всі дарунки Хаммера, звісно, осідали у московських музеях. А так хотілось, щоб «добрий американський дядечко» згадав про рідне місто улюбленої бабусі Вікторії Єлисаветград та й подарував йому якусь картину. Але ж ні!

За життя Хаммер вважався видатним колекціонером, мріяв перетворити свою збірку на найбільший музей мистецтв світу. Власне кажучи, він мав дві колекції: одні твори збирав, керуючись порадами фахівців-мистецтвознавців, інші – за власними уподобаннями. Так-от, ця друга колекція, яку він збирав сам, засвідчила, що знаменитий колекціонер Хаммер був цілком позбавлений художнього смаку: жодної мистецької цінності зібране ним не має.

А от в основній колекції Хаммера були речі дійсно видатні. Приміром, йому належав рукопис Леонардо да Вінчі, придбаний на аукціоні в Лондоні за п'ять мільйонів двісті вісімдесят тисяч доларів. Рукопис Леонардо, відомий під назвою «Кодекс Лейчестера», новий власник перейменував у «Кодекс Хаммера». Більше того, маленьке італійське містечко Вінчі, звідки родом геніальний Леонардо, завдяки щедрому грошовому «вливанню», обрало Хаммера своїм почесним громадянином. Відбулась урочиста церемонія посвячення – і відтак Хаммера почали величати Армандом Хаммером да Вінчі. Рукопис Леонардо свіжоспечений «землячок» розброшурував, усі його 72 сторінки вставив у спеціальні рамки, щоб зручніше експонувати. Виставки «Кодексу Хаммера» влаштовувались у п'ятнадцяти музеях світу, на них побувало більше мільйона відвідувачів.

Спочатку Хаммер мав намір залишити свою колекцію лос-анджелеському музею, мріючи, що його помпезні портрети у повний зріст висітимуть поруч з творами Гойї і Рембрандта. Проте цю забаганку Арманда Хаммера, хоча й став він «да Вінчі», працівники музею виконати відмовилися. Після цього Хаммер вирішив побудувати власний музей, який би увічнив його ім'я. Певно, Хаммер, вволю наспілкувавшись з вождями комуністичного світу, заразився від них манією величності, будь-що намагаючись переконати всіх у значимості своєї персони. Говорити про «культ Хаммера» буде явним перебільшенням, однак багато що єднає Хаммера з генсеками, а надто з «бровастим». Його ім'я таки було увічене метровими мармуровими літерами на стінах музею мистецтв і культурного центру Арманда Хаммера, а при вході до нього висів двометровий портрет засновника. Щодо захоплення Хаммера мистецтвом, взагалі походження його колекції, то автор книги, на яку ми посилаємося, Е. Епштейн виявив сенсаційні подробиці. Мистецтвом Хаммер почав

займатися за порадою своїх московських покровителів. Як відомо, під час революції комуністи вилучили у панівних класів величезну кількість творів мистецтва, але через судові позови колишніх власників не могли продати їх за кордоном. А коштів на «будівництво соціалізму» катастрофічно не вистачало. Отож, Арманд Хаммер отримує від московських друзів таке завдання: заснувати у Нью-Йорку картинну галерею, яка мала бути посередником у реалізації цінних картин із СРСР. Однак цей задум успіху не мав. Трохи пізніше Хаммер дістає від Мікояна, тодішнього міністра зовнішньої торгівлі, іншу пропозицію: награвовані твори мистецтва великими партіями вивозити до Америки, видаючи їх за здобутки власного колекціонування, і там продавати. При цьому, звісно, у цілковитій таємниці трималось те, що Хаммер діє від імені радянського уряду. Арманд виявив неабияку винахідливість, виконуючи це доручення. Він найняв московського кореспондента газети «Нью-Йорк таймс», який створив його першу фальсифіковану автобіографію. У ній розповідалося, що Хаммер нібито їздив до Росії як лікар із гуманітарною допомогою, а Ленін на знак вдячності зробив його власником азбестової копальні. На здобуте там багатство він, мовляв, і придбав різні предмети мистецтва, які перебували у володінні царів, а після продажу своєї олівцевої фабрики одержав дозвіл на вивезення «царського скарбу» за океан. Хитромудра легенда спрацювала, і під її прикриттям Хаммер розпочав кар'єру торговця творами мистецтва. Аби не збудити підозр серед знавців мистецтва, він продавав свій «царський скарб» в універмагах «глибинки». Комісійні від виторгу йшли Хаммеру, а решта, під виглядом торгівлі пивом, поверталася Міністерству зовнішньої торгівлі СРСР. Зрозуміло, що ті картини, які Хаммер згодом дарував Радянському фонду культури, були із того «царського скарбу».

Одружений Хаммер був тричі: спочатку на росіянці, з якою жив у Москві у палацоподібній віллі. Особливо вдалим виявився для нього третій шлюб з мультимільйонеркою Френсіс, що тривав найдовше – третину століття. І мав Хаммер, що й не дивно, велику кількість коханок. Найвідоміша з них – Хіларі Гібсон, яка керувала створенням музею і Культурного центру Арманда Хаммера. До зустрічі з Хаммером її звали Мартою Кауфман. Коли вона стала коханкою боса, а Френсіс дізналась про це, Арманд вдався до блискуче виконаної містифікації. Він умовив Марту Кауфман змінити зовнішність та ім'я – так з'явилась у Хаммера співробітниця Хіларі Гібсон. Номер вдався на славу, Френсіс заспокоїлась.

Дивовижно й те, як Хаммер, маючи цілий букет невиліковних

Арманд Хаммер з дружиною Френсіс

хвороб, так довго прожив. Коли йому виповнилося 92 роки, він хворів хронічною анемією, бронхітом, гіпертрофією передміхурової залози, нирковою недостатністю, раком шпиків (кісткового мозку). Проте Хаммер взяв участь у церемонії відкриття музею свого імені, навіть перерізав стрічку.

Одна з найбільших ділових перемог Хаммера – здобуття ним двох найбагатших бурильних концесій у Лівії, коли

він очолив нафтову компанію «Оксидентел Петролеум».

Маючи нафтовий інтерес в Ізраїлі, де планувалось буріння свердловин у пустелі Негев, Хаммер незадовго до смерті згадав про своє єврейське походження, яке завжди заперечував, і навіть вирішив прийняти іудаїзм. А загалом щодо релігії, то Хаммер був «політеїстом»: у Радянському Союзі казав, що він атеїст, у Саудівській Аравії називав себе унітаріанцем, а в США, залежно від штату, оголошував себе то католиком, то протестантом.

Після смерті Хаммера все пішло шкереберть. Чутки про його багатство виявились міфом – навіть його дітям дістались крихти. Нове керівництво компанії «Оксидентел» відразу перекрыло всі канали, через які величезні суми пливли в безодню комуністичних країн. Негайно всі портрети й бюсти Хаммера, якими він щедро прикрасив будівлю компанії, були вилучені. Музей його імені передали Лос-Анджелеському університету, який, у свою чергу, позбувся його величезного портрета. Гордість Арманда «Кодекс Хаммера» продали з аукціону за тридцять два мільйони доларів. Його новий власник повернув рукопису Леонардо да Вінчі колишню назву – «Кодекс Лейчестера».

Велика революція, перефразовуючи вождя світового пролетаріату, лише тоді чогось варта, коли вона має гроші. Слід віддати належне Леніну: гроші він умів знаходити – і в кайзерівській Німеччині, зацікавлений у виході Росії з війни, та й серед російських капіталістів були люди з химерами, які жертвували гроші на більшовицьку революцію.

Гроші для комуністів — дійсно не пахнуть. Всі жертвувателі-

Марта Крауфман

Хіларі Гібсон

багатії, у свою чергу, ставали жертвами революції, яку так старанно підготовували. Посмертна доля Арманда Хаммера – зайве цьому підтвердження. Незадовго до смерті Хаммер надіслав листа Олександрійському музею миру, підтвердивши елісаветградсько-олександрійське походження бабусі Вікторії та подарував книгу своїх мемуарів з дарчим написом.

МУЗЕЙ – У ПАСАЖІ

Ця будівля, попри те, що як пам'ятка архітектури (одна з небагатьох єлисаветградських) потрапила на сторінки книги про історію української архітектури, увічна у вірші видатного поета, залишається доволі загадковим об'єктом. Насамперед, автор проекту пасажу (вул. К. Маркса, № 60), спорудженого на початку ХХ століття, не встановлений. Невідомий архітектор ХХ століття — це, погодьтесь, дивно. Втім, напрочуд схожу будівлю можна побачити у Києві. То, може, єлисаветградський замовник попросив архітектора зробити для себе своєрідну копію київської? А замовником пасажу, до речі, був єлисаветградський купець Ізраїль Шполянський. Знайоме прізвище, чи не так? Чи не доводиться він родичем знаменитому поету, уродженцю Єлисаветграда Дону-Амінадо, справжнє прізвище якого Шполянський Амінадав Пейсахович?

Існує також розбіжність у датах спорудження пасажу. Автор книги «Архітектура України на рубежі ХІХ-ХХ століть» В. Ясієвич стверджує: *«Оригінальний універмаг «Пасаж» відкрито у 1908 р. у Єлисаветграді на вулиці Великій Перспективній. Це триповерхова з великими вікнами-вітринами будівля, на перших двох поверхах якої розміщувались торговельні зали, а два бічних крила у глибині двору використовувались як доходні житлові будинки з двоквартирною секцією».*

У статті про пасаж, підготовленій для Зводу пам'яток історії та культури Кіровоградщини, його спорудження датується 1903-1906 роками. Саме ця дата уявляється нам ближчою до істини, оскільки маємо свідчення, що у 1903 році пасаж уже існував. У збірці спогадів та матеріалів з історії революційного руху на Зінов'євщині «Червоні віхи» (1925) зазначається, що у 1903 році у Єлисаветграді в оптово-роздрібній крамниці Ізраїля Шполянського був створений так званий «Соціалістичний університет» (гурток місцевих соціал-демократів). Організував його не хто-небудь, а сам Григорій Радомисльський (майбутній Голова ІV Інтернаціоналу, «права рука» Леніна — Г. Зінов'єв) разом із Матвієм Фішем та Самуїлом Любовичем.

Через деякий час пасаж змінив господаря. Ним замість Шполянського став міський голова Пашутін. На підтвердження можемо навести цікавий архівний документ: *«Комитет по борьбе*

Люди. Події. Факти.

*с безработицей. № 112. 24 февраля 1919 года. г. Елисаветград.
Адрес: Городская управа.*

С 19-го февраля сего года Комитетом открыта живописно-художественная мастерская под названием «Искусство». Мастерская принимает всевозможные заказы, как-то: вывески, рекламы, плакаты, художественные портреты, картины, театральные декорации и надписи на различных материалах. Комитет просит имеющиеся работы направлять в мастерскую (Б. -Перспективная, пассаж Пашутина) и путем заказов поддержать начинания Комитета, клонящиеся к уменьшению кадра безработных».

А, взагалі, що таке пасаж?

В архітектурі пасажем (у перекладі з французької — прохід, перехід) називають будівлю, в якій робочі приміщення влаштовані ярусами з боків просторого проходу із заксленим покриттям. До цього проходу приєднуються ярусні галереї. Будівлі на зразок пасажу широко використовуються для розміщення торговельних підприємств, ділових контор, підприємств зв'язку та ін.

З точки зору стилю, в якому споруджено елисаветградський пасаж, його визначають як еклектику з впливом характерних рис модерну.

З 1992 року в будинку велися реставраційні роботи, аби в ньому відкрити обласний художній музей. Для пам'ятки архітектури – це найкраще застосування. За свою не таку вже й довгу історію пасаж був, як бачимо, і універмагом, і місцем зібрань соціал-демократів, і живописно-художньою майстернею, і будинком одягу.

Отже, художню цінність будинок мав і раніше, тому роль художнього музею йому цілком до снаги. Його навіть використовували до революції як своєрідний виставочний зал, демонструючи елисаветградцям екзотичних тварин. Шестирічний Арсеній Тарковський там вперше в житті побачив живого страуса. Це було жажливе видовище, воно врізалось у пам'ять назавжди і через багато років вилилось у білий (неримований) вірш про самопочуття живої істоти в неволі, про смерть ще за життя:

Страус в 1913 году

*Показывали страуса в Пассаже.
Холодная коробка магазина,
И серый свет из-под стеклянной крыши,*

*Да эта керосинка на прилавке —
Он ко всему давным-давно привык.
Наохлившись, на сонные глаза
Надвинул фиолетовые веки
И посреди пустого помещенья,
Не двигаясь, как чучело, стоял,
Так утвердив негнущиеся ноги,
Что можно было, не меняя позы,
Стоять хоть целый час, хоть целый день
Без всякой мысли, без воспоминаний.
И научился он небытию,
И ни на что не обращал вниманья —
Толкнет его хозяин или нет,
Засыплет корму или не засыплет,
И, если б даже захотел, не мог
Из этого оцепененья выйти*

Обласний художній музей

3 жовтня – 90 років від дня народження

ФЕДІР ПЛОТНІР: НОВОПРАЗЬКИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ

Історією захоплюється багато людей, та не всім вона дарує свою прихильність. Хто з дослідників не мріє, щоб його ім'я залишилось в історії, щоб воно з вдячністю згадувалося нащадкам? Краєзнавець із Нової Праги Федір Плотнір такої честі удостоєний. У 1999 році ми тепло

Ф. Плотнір

вітали його з приводу виходу в світ книги відомого українського вченого (на жаль, уже покійного) Григорія Нудьги «Козак, філософ, поет», присвяченої Семену Климовському, авторові всевітньо відомої пісні «Іхав козак за Дунай». Адже про те, що він — наш земляк (останні роки жив у заснованому ним селі Припутні на Єлисаветградщині, де й похований) неспростовно допоміг з'ясувати авторові книги саме Ф. Плотнір. Краєзнавець із «глибинки» допомагає маститому дослідникові зі Львова розгадати

таємницю зниклого поселення знаменитого козака-поета. Мало хто із краєзнавців може похвалитися таким внеском в історичну науку. Та «загадкою села Климовського» він не обмежується.

Про це свідчить зокрема видана Центрально-Українським видавництвом книжечка Ф. Плотніра «Петриківські бувальщини». Вона являє собою збірник художньо-документальних мініатюр з історії містечка Нова Прага та нарисів про його визначних уродженців. (До 1822 року Нова Прага звалась Петриківкою). Так і хочеться вигукнути: «Браво, Федоре Миколайовичу! Нарешті!». Козацьке у нього не лише прізвище. Колоритною зовнішністю, гострим розумом, характерною вдачею Ф. Плотнір нагадує справжнього запорожця. От хто міг би бути чудовою моделлю для художників, що пишуть картини з української старовини! Та ще й

доля яка драматична! У юності мріяв стати кавалеристом, вступити до Єлисаветградського кавалерійського училища, але завадив занадто високий зріст, натомість закінчив артилерійське училище. Потім був фронт, поранення та полон, поневіряння у концтаборах смерті Бухенвальді та Дахау. Вжив, не втративши ані честі, ані гідності. І от яка гірка іронія! Лише на 82-му році життя Федір Миколайович зумів видати першу збірку краєзнавчих надбань своїм коштом, а точніше завдяки невеличкій компенсації, яку отримав від уряду ФРН за каторжну працю у фашистських концтаборах. Правду кажуть: навіть таке лихо — не без добра.

Книга вдало скомпонована, її прикрашає півтора десятка чудових екслібрисів, виконаних відомими українськими графіками для бібліотеки Ф. Плотніра. Я ще раз із задоволенням прочитав знайомі з газетних публікацій розвідки Федора Миколайовича про шаблю Наполеона, яка до революції зберігалася в родовому маєтку Воронцових «Затишшя» неподалік від Нової Праги; про унікальний пам'ятник архітектора О. Бернардацці, споруджений земством у Новій Празі на честь військових маневрів 1888 року в присутності Олександра III та його родини; про долю видатного новопражця, бібліофіла та історика О. Попельницького (1850-1929). Не знаю, як хто, а я, читаючи нарис про цю людину, спіймав себе на думці: таке враження, немов О. Попельницький передав естафету любові до рідного краю Ф. Плотніру.

Федір Плотнір на свої кошти встановив обеліск на місці розстрілу новопразьких євреїв під час Другої світової війни (на фото). За отримані від ФРН «остарбайтерські» гроші перевидав та розповсюдив серед бібліотек області книгу Г. Нудьги «Козак. Філософ. Поет», підготував та видав книги своїх краєзнавчих розвідок «Петриківські бувальщини», «Новопразький літопис» та ін.

У 2001 році Плотнір став лауреатом обласної краєзнавчої премії ім. В. Ястребова.

Книги Федора Миколайовича розраховані передовсім на молодь, але навіть краєзнавці зі стажем знайдуть у них чимало корисного. Ось, приміром, Ф. Плотнір розповідає історію заснування станції Шарівка: *«Своєю назвою вона завдячує невеликому селу Павлівці... Засноване ще у XVIII столітті військовим лікарем Павлом Никифоровичем Шароєм, воно тривалий час називалося Шарівкою, а потім йому повернули первісну назву Павлівка»*. Так це ж той самий чиновник для особливих доручень князя Потьомкіна, колезький радник, який, про що розповідається в «Историческом очерке г.

Люди. Події. Факти.

Елисаветграда», у 1784 році виступив ініціатором заснування в місті першої християнської богадільні! З 1787 по 1797 роки Павло Шарой керував знаменитою Єлисаветградською медико-хірургічною школою.

Павло Никифорович навіть склав кошторис на влаштування та утримання богоугодного закладу, пожертвував 50 рублів асигнаціями. Не можна без хвилювання читати його звернення до міської думи: *«... сообразуясь долгу человеколюбия, покорнейше прошу для таковых нищих, не имеющих по несчастной судьбе своей никакого покрова и пропитания, взять меры в построении дома и нужного содержания, хотя бы на 25 человек...»*. Два роки мешкаючи в Єлисаветграді, Павло Шарой звернув увагу, що в місті відсутній притулок для жебраків. А одного разу він наштовхнувся на жінку, котра помирала на вулиці від укусів собаки. Він врятував її, наказавши помістити нещасну до шпиталю на свій кошт. Шкода, але ми мало знаємо про цю непересічну особистість, яка пробудила в елисаветградців співчуття до людей «на дні», поклала початок благодійництву. От який цікавий факт з життя цього гуманіста XVIII століття вдалося відшукати Ф. Плотніру. Виявляється, Павло Шарой — наш земляк, увічнений у назвах двох населених пунктів, що йому належали. Широ дякуємо, Федоре Миколайовичу! Хай Вам і надалі щастить у захоплюючих мандрах по історії рідного краю!

ЛИСТОПАД

- 1** – 125 років від дня народження (м. Новогеорґіївськ, Світловодськ) Михайла Шуйського (1883-1952), оперного співака (баритон). Вокальну освіту здобув у Віденській консерваторії (1911). Був солістом оперного театру м. Лінц (Австрія). З 1917 по 1949 співав у оперних театрах Катеринослава, Харкова, Одеси та Пермі. Заслужений артист РСФСР (1945).
- 6** – 220 років від дня народження Михайла Щепкіна (1788-1863), геніального українського і російського актора. Єлисаветград відвідував у 1819-1821, виконував роль Виборного у «Наталці Полтавці» І.Котляревського.
- 6** – 55 років від дня народження (м. Новомиргород) Тетяни Дмитренко, державного і громадського діяча. Кандидат історичних наук (1993). З 1998 – директор Центру підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ і організації ОДА. Голова обласної організації Спілки жінок України (1998).
- 7** – 50 років від дня народження (с. Бандурове Гайворонського району) Дмитра Козака, правознавця, російського державного діяча. У 1985 закінчив юридичний факультет Ленінградського університету, учень Анатолія Собчака. Віце-губернатор Санкт-Петербурга (1996-1998). У 2003 – заступник керівника адміністрації Президента Росії, у 2004 – керівник адміністрації уряду РФ, губернатор Південного федерального округу. У 2005 – керівник передвиборчого штабу кандидата у Президенти Росії В.Путіна.
- 8** – 60 років від дня народження Володимира Веремєєва, спортсмена, футболіста. Вихованець кіровоградського футболу. З 1968 по 1982 грав за київське «Динамо» (310 матчів, 33 голи). Шестиразовий чемпіон СРСР, п'ятиразовий володар Кубка СРСР. Двічі вигравав Кубок Кубків європейських країн (1975, 1986) та Суперкубок УЄФА (1975). Заслужений майстер спорту СРСР.
- 9** – 60 років від дня народження (с. Козаче Бобринецького району)

Андрія Нечитайла, журналіста. Працював у кіровоградській молодіжній газеті «Молодий комунар», потім у київських часописах «Молодь України», «Початкова школа» (1984-1989), «Наша дитина» (1989-1996), «Столиця», «Київ футбольний». Лауреат загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання». Заслужений журналіст України (1997).

- 10** – **105** років від дня народження (с. *Глодоси Новоукраїнського району*) *Тереня (Терентія) Масенка* (1903-1970), поета. Автор більше 20 книг поезій, роману у віршах «Степ» (у двох книгах, 1938-1968). Вибрані твори виходили у 2-х томах (1963).
- 11** – **95** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Бориса Котлярова*, скрипаля і мистецтвознавця. Професор Кишинівської консерваторії (1974), доктор мистецтвознавства (1971).
- 11** – **110** років від дня народження *Родіона Малиновського* (1898-1967), радянського військового діяча. *Під час Першої світової війни служив прапорщиком у 265-му Єлисаветградському піхотному полку. У роки ВВВ командував 3-м Українським фронтом, війська якого визволяли Долинську, Бобринець та ін. Маршал Радянського Союзу, міністр оборони СРСР, двічі Герой Радянського Союзу.*
- 12** – **150** років від дня народження (м. *Бобринець*) *Івана Загорського* (1858-1904), актора. *Виступав у трупі М.Л.Кропивницького (з 1899) та об'єднаній трупі М.Кропивницького, П.Саксаганського і М.Садовського (1900-1903).*
- 12** – **80** років від дня народження (м. *Мала Виска*) *Євгенії Чабаненко* (1928-2003), педагога, державного і громадського діяча. *У 1970-1986 – заступник голови Кіровоградського облвиконкому, з 1986 – заступник голови обласної організації УТОПІК, голова міської ветеранської організації. Почесний громадянин м. Кіровограда (2004).*
- 14** – **240** років від дня народження *Карагеоргія* (1768-1817), вождя сербського народу, засновника династії Карагеоргієвичів, яка правила Сербською державою з 1808 по 1945. Після поразки Першого сербського повстання проти турків утік до Росії, де жив з 1814 по 1816. *12.11.1816 зустрівся у Петербурзі з імператором Олександром I, який запропонував йому назавжди поселитися у м. Новомиргороді.*

- 14** – 220 років від дня народження *Михайла Лазарєва* (1788-1851), флотоводця, географа і гідрографа. Учасник трьох навколосвітніх подорожей у складі експедиції Ф.Белінсгаузена (1813-1824). З 1833 по 1951 – головний командир Чорноморського флоту, військовий губернатор Миколаєва і Севастополя. *Єлисаветград відвідував у грудні 1839, погодився бути хрещеним батьком Федора Депрерадовича, якого хрестили в Успенському соборі.*
- 14** – 65 років від дня народження (с. *Попівка Онуфріївського району*) *Ніли Крюкової*, актриси, майстра художнього слова. З 1975 працює у Київській філармонії. Народна артистка УРСР (1985). Лауреат Державної премії УРСР ім. Т.Г.Шевченка (1989).
- 16** – 60 років від дня народження *Людмили Маковецької-Трохимчук*, співачки (лірико-колоратурне сопрано). *Закінчила Кіровоградське музичне училище (1968, клас С.Дорогого).* З 1972 – соліста Київського державного театру оперети. Народна артистка УРСР (1985).
- 17** – 60 років від дня народження (м. *Знам'янка*) *Миколи Рогова*, залізничника. У 1976 закінчив Дніпропетровський інститут інженерів залізничного транспорту. З 2000 – начальник Управління Донецької залізниці. Почесний залізничник України (1991). Заслужений працівник транспорту України (1998).
- 19** – 60 років від дня народження (с. *Велика Виска Маловисківського району*) *Валентини Жук*, правознавця. З 1971 по 1985 працювала у судових установах м. *Кіровограда*. З 1985 – суддя Верховного суду УРСР. Заслужений юрист України (2000).
- 21** – 50 років від дня народження (с. *Грушка Ульяновського району*) *Антоніни Гурбанської*, філолога, педагога. *Закінчила КДПІ ім. О.С.Пушкіна.* Кандидат філологічних наук. З 2004 – директор *Кіровоградського філіалу Київського Національного університету культури і мистецтв.*
- 22** – 60 років від дня народження (*Кіровоградська область*) *Сергія Яременка*, економіста. У 1992-1995 – голова правління Державного експортно-імпортного банку України. З 2000 – директор департаменту валютного регулювання, член правління Національного Банку України.

- 26** – 80 років від дня народження (*м. Зінов'євськ*) *Володимира Бродового*, фізика. Доктор фізико-математичних наук (1985), професор Київського університету (1988), кафедра напівпровідникової електроніки радіофізичного факультету.
- 26** – 105 років від дня народження (*ст. Фундукліївка*) *Миши Ясного* (*Олександра Яновського*) (1903-1945), поета. Один з найвідоміших комсомольських поетів 20-30-х років ХХ століття. Автор 4 книг поезій. Загинув на фронті під час ВВВ.
- 26** – 65 років від дня народження (*с. Свірневе Голованівського району*) *Леоніда Бучацького*, біолога. Викладає (з 1971) у Київському університеті та Інституті рибного господарства УААН (з 1999). Один із засновників квантової генетики. Президент Української асоціації іхтіопатологів. Доктор біологічних наук (1990), професор (1994). Лауреат Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1988).
- 26** – 50 років від дня народження *Володимира Вакуліча*, журналіста і поета. На *Кіровоградщині* працював з 1982 по 1995. З 1990 по 1995 – *головний редактор «Вечірньої газети»*. Автор збірників віршів: «Зелений велосипед» (1995), «Політ яблука» (1998), «Яблука в листопаді» (2004). З 2000 – помічник голови адміністрації Президента України.
- 26** – 70 років від дня народження (*с. Красносілля Олександрівського району*) *Василя Зіноватного*, актора. З 1965 по 1991 працював у *Кіровоградському обласному музично-драматичному театрі ім. М.Л.Кропивницького*. Заслужений артист УРСР.
- 29** – 75 років від дня народження *Вадима Васильєва*, актора. У 1953 закінчив *Олександрійський культурно-освітній технікум*, з 1957 до 1966 – *актор Кіровоградського театру ім. М.Л.Кропивницького*. З 1967 працює у *Чернігівському театрі*. Народний артист України (1999).

2.11.1913 (95 років тому). – *Єлисаветград* востаннє відвідала виставка Товариства передвижників, яка експонувалася в залі Дворянського зібрання. За два тижні її відвідало майже 5 тисяч людей. В *Єлисаветграді* вперше була виставлена картина *І.Репіна «Дуель»*.

3.11.1913 (95 років тому). – Засновано Єлисаветградське комерційне товариство взаємного кредиту. Керували ним рада правління та приймальний комітет, які обирались зборами товариства. Скасоване радянською владою 13.02.1920.

4.11.1943 (65 років тому). – Партизани загону імені Дзержинського спалили склад пального у с. Любомирці Єлисаветградківського району, знищили 98 фашистів.

4.11.1898 (110 років тому). – Єлисаветград відвідала XXVI виставка ТПХВ. Експонувалась 181 картина художників А.Васнецова, М.Дубовського, О.Касаткіна, К.Костанді, С.Іванова, В.Сєрова, І.Левітана, К.Коріна та ін. Виставку відвідало 1925 осіб.

Листопад 1903 (105 років тому). – Видавець і літератор В.С.Лалідус заснував газету «Єлисаветградские новости», яка виходила до лютого 1908.

6.11.1943 (65 років тому). – Партизани загону ім. Ворошилова (командир І.Діброва) напали на німецьку машину на дільниці *Веселий Кут – Цибулеве*, вбили генерала та захопили важливі штабні документи.

7.11.1763 (245 років тому). – У фортеці Св. Єлисавети за розпорядженням Головного командира Нової Сербії генерал-полковника О.І.Мельгунова відкрито школу для дітей офіцерів та сиріт обох статей. Наглядцем школи призначено поручика Чорновіла. Для навчання дітей німецькій мові було запрошено учителя Івана Федоровича Корнеліуса. Школу відвідувало 90 учнів.

7.11.1897 (110 років тому). – Затверджено статут «Общества взаимного вспоможения лицам, занимающихся письменным трудом» в Єлисаветграді.

Листопад 1908 (100 років тому). – Єлисаветградський лікар І.А.Штейн заснував у місті газету «Жизнь Юга». Вийшло декілька номерів, у грудні припинила існування.

8.11.1018 (990 років тому). – Вояками польського короля Болеслава Хороброго засновано село Кам'яний Брід Ульяновського району.

8.11.1893 (115 років тому). – Єлисаветградська міська дума оголосила подяку лікареві Самуїлу Вайсенбергу за надання безплатної медичної допомоги 5508 хворим під час епідемії холери.

9.11.1913 (95 років тому). – В Єлисаветградській тюрмі перебували 820 ув'язнених: 769 чоловіків та 51 жінка.

Люди. Події. Факти.

16.11.1918 (90 років тому). – Австро-німецькі війська залишили Єлисаветград.

20.11.1918 (90 років тому). – В Єлисаветград увійшли війська УНР, перебували у місті понад два місяці.

24.11.1763 (245 років тому). – У фортеці Св. Єлисавети започатковано влаштування Катерининського ярмарку.

24.11.1958 (50 років тому). – За великі успіхи, досягнуті трудівниками області у збільшенні виробництва зерна, цукрового буряка, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів; за продаж державі 46,3 мільйона пудів зерна Президія Верховної Ради СРСР нагородила Кіровоградську область орденом Леніна.

Д. Козак

Б. Кузик

«ШАНУВАЛЬНИКИ ЖИВОПISУ ТУТ Є...»:

Передвижники в Єлисаветграді

1913 рік, крім Першої міської художньої виставки, подарував єлисаветградським шанувальникам образотворчого мистецтва і ще одну радісну подію – зустріч із 41-ю виставкою Товариства передвижників (ТПХВ). Це було, як виявилось, останнє відвідання передвижниками нашого міста. Мова, таким чином, йтиме про своєрідний ювілей – 95 річчя останньої виставки ТПХВ у Єлисаветграді. Заодно, скориставшись нагодою, перегорнемо маловідомі сторінки історії взаємин нашого міста і Товариства передвижників.

Спочатку деякі цифри. Із 47 пересувних виставок, організованих передвижниками за час існування Товариства (1870-1922), 19 експонувалось у нашому місті. Зазначимо, що цифра «19» орієнтовна, однастайності щодо кількості виставок ТПХВ у Єлисаветграді поки що немає. Якщо 12 перших (до 1895 року) і остання виставка 1913 року — поза всяким сумнівом, то відносно інших за період з 1898 по 1909 роки існують певні розходження. Але, незалежно від того, скільки їх побувало в Єлисаветграді, він входив у п'ятірку найбільш відвідуваних передвижниками міст. Це факт, яким можна пишатись, бо він означає, що через наше місто пройшла значна і краща частина вітчизняного образотворчого мистецтва другої половини ХІХ — початку ХХ століття. Єлисаветградці майже одночасно і нарівні з жителями Москви, Києва, Одеси та Харкова знайомилися з шедеврами російських художників,

Кожне російське місто вважало за честь для себе приймати виставки передвижників. Вони навіть змагалися між собою за це право. Чому ж у такому випадку, маючи широкий вибір, ТПХВ віддавало перевагу нічим не примітному місту, яким вважався Єлисаветград? На це питання, що цікавить багатьох, переконливої відповіді донедавна не було. Якщо з першою виставкою в Єлисаветграді все більш-менш зрозуміло, то подальші відвідування міста передвижниками залишались загадкою.

Та перша виставка 1876 року, незважаючи на численні прохання громадськості міста, потрапила до Єлисаветграда усе ж випадково,

завдяки щасливому збігові обставин. В Одесі, де тоді перебували передвижники, йшла інтенсивна підготовка до війни з Туреччиною, зводились різноманітні оборонні споруди, і виставка не мала того успіху, на який розраховувало Товариство. Тому передвижники й скористались запрошенням єлисаветградців. Але всі наступні виставки ТПХВ аж до 1882 року Єлисаветград обминали. Втім, уже та перша зустріч із прогресивним мистецтвом передвижників не минула безслідно для самого міста. Існує прямий зв'язок між відвіданням Єлисаветграда виставкою Товариства передвижників і виникненням у місті Вечірніх Рисувальних Класів, заснованих у 1880 році художником Петром Олександровичем Крестonosцевим (1837-1907). Нещодавно виявлено свідчення, що доброї репутації серед передвижників Єлисаветград набув завдяки авторитету Крестonosцева та його Вечірніх Рисувальних Класів. Саме Петра Олександровича громадськість Єлисаветграда уповноважила особисто, від свого імені звернутись до головного управління Товариства з проханням, щоб у майбутньому виставки відвідували місто щорічно.

Кращої кандидатури для виконання цієї місії годі було й шукати! У свій час Крестonosцев був добре званою у художніх колах людиною. Нагадаємо, що в 1864 році він створив у Петербурзі художню артіль, членами якої стали зокрема майбутні художники-передвижники В. Максимов О. Кисельов та інші. Організація Крестonosцева виникла за зразком славнозвісної Санкт-Петербурзької артілі, заснованої І. Крамським у 1863 році, яку передвижники вважали своєю предтечею. На відміну від артілі Крамського, об'єднання художників, очолюване Крестonosцевим, існувало трохи більше року і розпалось не з вини Петра Олександровича. У 1873 році Крестonosцев за досягнуті успіхи був удостоєний звання академіка портретного живопису. В Єлисаветграді, таким чином, поселився художник з іменем і доброю репутацією. Зрозуміло, що Петро Олександрович з покладеним на нього дорученням впорався якнайкраще. Відтоді виставки передвижників відвідували Єлисаветград регулярно.

Вдруге до нашого міста передвижники завітали в 1882 році. Незважаючи на досить високу вхідну плату (30 коп. для дорослих, 10 коп. для дітей та учнів), виставка, як і всі наступні, відвідувалась дуже добре. Зазначимо, що учні Вечірніх Рисувальних Класів мали право на безплатний вхід «по квитках академіка П. О. Крестonosцева».

Ділячись враженнями про Єлисаветград, розпорядник виставки художник П. Івачов у листі в Харків до Потебні (12 грудня 1882 р.) наголошував: *«Більшого вимагати не можна від цього маленького міста. Зате вони мають при земському реальному училищі чудову рисувальну школу, яка і не снилась Харкову! Учнів 60 чоловік. Учителем академік Крестonosцев»*. Красномовне свідчення! Адже Харківська рисувальна школа була відкрита ще в 1869 році і вважалась однією з кращих у Росії. Досить повне уявлення про те, як сприймалися виставки Товариства передвижників у Єлисаветграді, дає лист того ж П. Івачова до засновника знаменитої галереї П. Третьякова, написаний у нашому місті 26 жовтня 1884 р.: *«Усі вони є один голос вихваляють «Не чекали» Репіна та «Нерозрадне горе» Крамського. Перед цими картинами, особливо перед першою, постійно купчиться народ: ахи, охи, зітхання, подив, захоплені вигуки — всьому цьому не було кінця, і все це говорилось по-провінційному, на всю залу без зупину. І зворушливо і потішно було спостерігати за ними»*. Взагалі, наше місто часто згадується в листуванні передвижників. І. Репін, наприклад, у листі до В. Полєнова пропонував послати 12-у виставку 1884 року за таким маршрутом: Варшава — Одеса — Єлисаветград — Київ — Харків — Москва. 41-а, остання в Єлисаветграді, виставка Товариства передвижників відкрилась 2 листопада 1913 року в будинку Дворянського зібрання. Вона була, по суті, ювілейна, присвячена 50-річчю заснування І. Крамським Санкт-Петербурзької артілі — першої в Росії самостійної організації художників. Єлисаветградцям випала честь приймати виставку передвижників у день заснування артілі Крамського — 9 листопада. Тому до зустрічі з творами улюблених художників вони підготувалися особливо ретельно. Винятково цій події був присвячений ілюстрований додаток до газети «Голос Юга» (№ 254, 3 листопада). Читачі познайомилися з коротким, але змістовним нарисом історії ТПХВ і фотопортретами всіх експонентів у Єлисаветграді: І. Репіна, В. Полєнова, Г. Мясоедова, В. Маковського, М. Клодта, В. Максимова, О. Кисельова, М. Кузнєцова, М. Дубовського і т.д. Між іншим, мешканцям нашого міста пощастило одними з перших у країні оглянути нову картину Репіна «Дуель». Газета «Голос Юга» (№ 256) повідомляла, що з Петрограда отримана телеграма з проханням зробити фотознімок цього твору, оскільки один із столичних колекціонерів бажає його придбати, але саму картину не бачив, бо в Москві та Петербурзі вона ще не експонувалась.

В Єлисаветграді місцевим Товариством поширення грамотності й ремесел після успіху Першої міської художньої виставки було прийняте рішення домогтись відкриття власного художнього музею. Тому в місцевій пресі з урахування цього, в свою чергу, лунали заклики зробити асе необхідне, щоб хоч деякі з експонованих творів залишились в Єлисаветграді назавжди і тим самим примножили його культурні цінності. Але, на превеликий жаль, знову підтвердилась характеристика, яку дав єлисаветградцям розпорядник 18-ї виставки Товариства передвижників 1890-го року Є. Хруслов у листі до О. Кисельова: *«...Шанувальники живопису тут є, на жаль, не грошовиті тільки».*

І справді, в Єлисаветграді за весь період експонування виставок Товариства передвижників було продано лише три картини: «Обрив» В. Поленова, «Сутінки» Г. Мясоєдова у 1882 році та «Рання весна» В. Менка з виставки 1884 року. Всі три придбав якийсь Бакланов за 750 руб. Доля і місцезнаходження цих творів невідомі. Разом з тим наведений факт з усією очевидністю підтверджує, що зовсім не матеріальними інтересами керувались передвижники, направляючи свої виставки, а як писав в «Єлисаветградском вестнике» невідомий автор, ними рухало *«благородне прагнення зробити свої твори відомими якомога більшій кількості співвітчизників».* Зрозуміло, що єлисаветградці після кожної виставки ТПХВ у своєму місті надсилали до Петербурга схвильовані листи і телеграми, дякуючи улюбленим художникам за надану можливість милуватись їхніми новими творами. Такі вияви любові та поваги не залишились в боргу і передвижники. Ось якого змісту надійшов до Єлисаветграда лист за підписом М. Ярошенка, адресований розпоряднику виставки 1890 року Є. Хруслову: *«Учора якраз під час зборів правління була отримана телеграма від п.п. Крестonosцева, Хороманського та інших жителів Єлисаветграда з висловленням Товариству вдячності і найкращих побажань. Такі прояви співчуття нам дуже цінні, можуть лише підбадьорити нас у подальшій діяльності, тому передайте всім, хто склав і підписав телеграму, нашу щирю подяку...».*

Характерною особливістю останньої виставки ТПХВ у Єлисаветграді є те, що експонувалась вона при електричному освітленні. А це в ті часи було рідкісним явищем, вважалось дивиною. Потрібний досвід єлисаветградці набули ще три роки тому, коли приймали 20-у виставку Південноросійських художників, а також під час експонування в квітні 1913 року Першої міської художньої

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
виставки. Використання електрики дало змогу подовжити роботу виставки до пізнього вечора, а глядачі відзначали, що деякі твори на ній тільки виграли при електричному освітленні.

Усього за дванадцять днів експонування виставку, що закрилась 15 листопада, відвідали майже 5 тисяч елисаветградців. Цифра, вражаюча навіть за сьогоднішніми мірками. Історія відвідувань Єлисаветграда виставками Товариства передвижників безумовно належить до найяскравіших подій минулого і спростовує міф про культурну неповноцінність та художню відсталість нашого міста.

Картина І.Ю. Рєпіна "Не чекали (1884-1888).

ГРУДЕНЬ

- 4** – **110** років від дня народження (м. *Новомиргород*) *Степана Кожем'якіна* (1898-1989), українофіла, учителя, містобудівника. За українофільство тричі заарештовувався (1928, 1937, 1949), у тюрмах та засланнях провів майже 20 років. Листувався з багатьма відомими діячами України (Б.Антоненко-Давидович, І.Гончар, М.Стельмах, В.Чорновіл та ін.). Часто *виступав на захист української мови. Почесний громадянин м. Новомиргорода. Його пам'яті присвячена книга «Планида Степана Кожум'яки. Життя і діяльність»* (Черкаси, 2004; упорядник Ю.Колісник).
- 4** – **95** років від дня народження (сmt *Вільшанка*) *Лідії Горячко* (1913-1993), перекладача з болгарської мови. Переклала на українську мову твори класиків болгарської літератури Д.Ангелова, С.Даскалова, Г.Караславова, Є.Пеліна та ін. Нагороджена Золотим почесним знаком Комітету болгаро-радянської дружби.
- 5** – **130** років від дня народження *Олександра Олеся (Олександра Кандиби)* (1878-1944), видатного українського поета і драматурга. Визнання принесла уже перша збірка поезій «*З журбою радість обнялась*» (1907). *Приятелював з братами Тобілевичами, родиною Єлисаветградського українофіла В.О.Нікітіна, ветеринаром Костянтином Хороманським. З 1919 перебував в еміграції.*
- 8** – **100** років від дня народження *Петра Лисоконя* (1908-1993), співака і хорового диригента. Працював диригентом і художнім керівником Ансамблю пісні і танцю кубанських козаків. Заслужений артист РСФСР. *З 1971 по 1993 працював у Світловодську, де створив і керував академічною хоровою капелою. Помер і похований у м. Світловодську.*
- 8** – **85** років від дня народження (с. *Новий Стародуб Петрівського району*) *Іллі Шевченка*, педагога. *З 1951 по 1978 – директор Олександрійської СШ № 13, визнаної однією з кращих в Україні. Соратник і пропагандист педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського. кандидат педагогічних наук (1978). З 1978 по 1987 викладав у КДПІ ім. О.С.Пушкіна.*

- 9** – **145** років від дня народження *Бориса Грінченка* (1863-1910), українського письменника, лексикографа, етнографа, педагога. Автор славнозвісного «Словаря української мови» (1907-1930). У 1886-1887 побував у *Петровому, Чечеліївці та інших селах Олександрійського та Єлисаветградського повітів, про що розповів у нарисі «Некоторые остатки старины в Херсонщине» («Киевская старина», 1888). Постановку його історичної драми «Степовий гість» здійснив у 1942 український драматичний театр імені Івана Тобілевича в окупованому Кіровограді. Вибрані твори виходили у 10 томах (1928-1930).*
- 9** – **105** років від дня народження (с. *Стоянівка Єлисаветградського повіту*) *Стелана Стеценка*, державного і партійного діяча УРСР. Один з організаторів та керівників підпільного і партизанського руху на Україні у роки ВВВ (у 1942-1943 – секретар Ворошиловградського підпільного обкому). У 1967-1975 – перший заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР.
- 10** – **155** років від дня народження *Якова Стефановича* (1853-1915), революціонера-народника, народовольця. У 1875 разом з *В.К.Дебогорієм-Мокрієвичем* створив нелегальний гурток «Південні бунтарі», штаб-квартира якого була в *Єлисаветграді*. У селах *Липовому, Подорожньому, місті Новогеоргіївську* заснував таємні дружини для селянського повстання у *Чигиринському повіті*. У вересні 1877 арештований. Перебував в еміграції. З 1881 – член партії «Народна воля».
- 12** – **100** років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Юхима Дороша* (1908-1973), російського письменника та мистецтвознавця. Випускник *Єлисаветградського земського реального училища*. Автор 6 книг оповідань, 4 книг нарисів, двох повістей. *Спогади про дитинство в Єлисаветграді містить книга «Дождь пополам с солнцем» (1990).*
- 12** – **90** років від дня народження *Лідії Тімош*, актриси. *Все творче життя працювала у Кіровоградському обласному музично-драматичному театрі ім. М.Л.Кропивницького*. Народна артистка УРСР (1968).

- 14** – 80 років від дня народження (м. Новогеорґіївськ) *Тамари Бажан*, лікаря-гігієніста. Доктор медичних наук (1983), професор (1984). Наукові праці присвячені теорії та історії української медицини, розвитку соціальної гігієни та охорони здоров'я.
- 17** – 95 років від дня народження (с. *Мошорине Знам'янського району*) *Федора Кобця*, Героя Радянського Союзу. Відзначився 18.01.1943 під Воронежем, коли його рота знищила 650 солдатів і офіцерів, 4 гармати, 48 автомашин, взяла в полон 400 фашистів.
- 19** – 220 років від дня народження *Сергія Волконського* (1788-1865), декабриста. Разом з В.Давидовим очолював Кам'янську управу Південного товариства. *Часто відвідував маєток Раєвського Бовтишку (Олександрівський район). Одружений з донькою генерала М.М.Раєвського Марією.*
- 19** – 110 років від дня народження (м. *Єлисаветград*) *Миколи Тараканова* (1898-1976), українського хорового диригента. Працював головним хормейстером Харківського, Київського та Донецького оперних театрів з 1932 по 1966. У 1944 був репресований радянськими каральними органами. За його участю поставлено понад 40 опер. Народний артист УРСР (1960). *У Кіровограді на будинку, в якому він народився, встановлено меморіальну дошку.*
- 20** – 70 років від дня народження *Миколи Нікуліна*, авіатора, інженера. *З 1984 до 1987 – начальник Кіровоградського вищого льотного училища цивільної авіації.* Пілот 1-го класу (налітав 10500 годин). Кандидат технічних наук (1984). З 1987 – начальник Ленінградської академії цивільної авіації, професор.
- 21** – 85 років від дня народження (сmt *Нова Прага Олександрійського району*) *Миколи Петрова*, українського письменника. *Жив і працював на Кіровоградщині.* Автор оповідань та повістей. *Значна частина архіву зберігається у Кіровоградському літературно-меморіальному музеї ім. І.Карпенка-Карого.*
- 21** – 85 років від дня народження *Арона Розенберга* (1923-2006), педагога. *З 1952 жив і працював у Кіровограді: завідувач НМК історії обласного інституту удосконалення вчителів, учитель, завуч, викладач КДПІ ім. О.С.Пушкіна, доктор педагогічних*

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік

наук, професор. Дослідник і пропагандист педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського. Автор 30 книг і брошур.

- 22** – 175 років від дня народження *Марка Вовчка (Марії Вілінської-Маркович)* (1833-1907), класика української літератури XIX століття. *У 50-х роках XIX ст. відвідувала село Макариху Знам'янського району, маєток Градовських.*
- 22** – 100 років від дня народження (с. *Великі Трояни Ульяновського району*) *Миколи Охмана* (1908-1977), Героя Радянського Союзу, генерал-майора. Особливо відзначився у боях на Сандомирському плацдармі (1945). Бригада під його командуванням полонила понад 5 тисяч ворожих солдатів та офіцерів, підірвано 18 ешелонів з танками і т.д.
- 23** – 75 років від дня народження (м. *Зінов'євськ*) *Вадима Авдєєва* (1933-1997), співака (тенор), педагога. З 1960 по 1986 – соліст Київської філармонії. З 1988 по 1997 працював педагогом студії Українського народного хору ім. Г. Верьовки. Заслужений артист УРСР (1969).
- 24** – 210 років від дня народження *Адама Міцкевича* (1798-1855), геніального польського поета. *У лютому 1825 поет відвідав Єлисаветград, де представився начальнику південних військових поселень генералу І.Витте. На честь цієї події встановлено меморіальну дошку на приміщенні обласної санепідемстанції.*
- 25** – 110 років від дня народження (с. *Троянка Голованівського району*) *Євгена Григорука* (1898-1922), поета. Автор збірки поезій «Звідки пішли бандити» (1921), переклав на українську мову «Інтернаціонал». Зібрання творів виходило у 1928 і 1966.
- 25** – 90 років від дня народження (с. *Липняжка Добровеличківського району*) *Ганни Денисенко*, ткалі. Автор багатьох тематичних килимів і гобеленів. Заслужений майстер народної творчості УРСР (1962).
- 29** – 110 років від дня народження (с. *Цвітне Олександрівського району*) *Агея Койди* (1898-1991), майстра художньої кераміки. *Один з провідних гончарів «цвітнянської кераміки». Твори зберігаються у Кіровоградському обласному художньому музеї.*

30 – 90 років від дня народження (м. Новоукраїнка) *Матвія Голбштейна* ((1918-1993), єврейського поета. Автор поетичних книг на ідіші «Искры» (1938), «С ружьем в руке» (1947). Вірші включено в Антологію «Советская еврейская поэзия» (1985).

1.12.1893 (115 років тому). – На посаду контролера *Єлисаветградського* відділення Державного банку Росії прибув до міста *Яків Шульгин*, визначний український історик, член Старої Київської Громади. Жив з сім'єю в *Єлисаветграді* до 1899. Тут народився син *Володимир*, який загинув під Крутами у січні 1918.

1.12.1918 (90 років тому). – В *Єлисаветграді* вийшов у світ перший номер газети «Друг народа» (орган незалежної соціалістичної думки).

2.12.1908 (100 років тому). – Через *єлисаветградську* газету «Голос Юга» відомий єврейський письменник *Шолом Алейхем* висловив подяку громадянам міста за надання йому під час хвороби допомоги в розмірі 70 руб. 65 коп.

8.12.1943 (65 років тому). – Вийшов останній номер газети «Кіровоградські вісті». Під трьома назвами («Український голос», «Українські вісті») в окупованому Кіровограді побачило світ 234 номери газети (тираж одного номера коливався від 20 до 35 тисяч примірників).

9.12.1943 (65 років тому). – Визволено від ворога м. *Знам'янку*. 18 військових частин і з'єднань, які особливо відзначилися у боях за місто, було названо «Знам'янськими».

10.12.1873 (135 років тому). – Введено в дію *Грушківський* цукровий завод (з 1924 – *Ульяновський*).

14.12.1918 (90 років тому). – У приміщенні «Просвіти» відбулося засідання Ради Українського Національного Союзу м. *Єлисаветграда*.

14.12.1918 (90 років тому). – *Єлисаветградська* газета «Друг народа» публікує інформацію про угоду між німцями та отаманом *М.Григор'євим*: «Німці тричі прокричали «ура» на честь отамана *Петлюри*, оголосили про повний нейтралітет, обіцяючи по дорозі додому повідомляти своїх товаришів про суто революційний рух в Україні».

15.12.1918 (90 років тому). – *Єлисаветградським* повітовим комісаром призначено *Д.Хорунжого*, виконуючим обов'язки коменданта – *Я.Яворського*.

16.12.1918 (90 років тому). – Театральний гурток Єлисаветградської «Просвіти» (керівник А.Попусев) здійснив постановку п'єси «Суєта» І.Карпенка-Карого.

18.12.1923 (85 років тому). – Головна Єлисаветградська газета «Красный путь» почала виходити українською мовою під назвою «Червоний шлях». Друкувалась до 1930.

18.12.1918 (90 років тому). – У залі Громадського Зібрання м. Єлисаветграда відбувся благодійний концерт на користь військовополонених за участю оперних артистів М.Щегловитова і Г.Литвинова, піаністки Н.Колосової та віолончеліста Б.Нодельмана.

22.12.1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді побачив світ перший номер щотижневого сатиричного журналу «Испанка» на теми місцевого життя.

22.12.1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді на кавалерійському плацу відбулися похорони 10 козаків, які загинули у бою з німцями 17 грудня. В них взяли участь Перший і Другий Єлисаветградські Січові полки, кінний дивізіон та Галицький Український Курінь.

23.12.1943 (65 років тому). – Партизанський загін (командир П.Іщенко) знищив два танки на стратегічній дорозі Голикове – Олександрія.

23.12.1948 (60 років тому). – Споруджено електростанцію в смт Олександрівці.

24.12.1943 (65 років тому). – Від німецько-фашистської окупації радянськими військами звільнено районний центр Онуфріївку.

24.12.1993 (15 років тому). – У Кіровограді вийшов перший номер тижневика «Україна-Центр».

25.12.1918 (90 років тому). – Єлисаветградська газета «Друг народа» публікує біографію В.Винниченка. Місцем його народження названо с. Витязівку Бобринецького району.

26.12.1918 (90 років тому). – В Єлисаветграді розпочалися гастролі цирку тварин знаменитого дресирувальника Анатолія Дурова.

«БРАТ МІЙ — ВОРОГ МІЙ»

Не така вже й дивина, коли найближчі родичі, навіть брати-близнюки, перетворюються на смертельних ворогів. Чимало історій про це знаходимо в біблійних оповідях: Каїн та Авель, Ісав та Іаков... Двоє останніх почали битися між собою ще в материнській утробі. Напевне, й кожен читач може пригадати відомі йому факти ворожнечі представників однієї родини. Як колись, так і тепер, вона найчастіше спалахує через сварки при розподілі спадщини. Нас, однак, цікавить той тип ворогування, який виникає через психологічну несумісність, політичні переконання, рід занять родичів. Спробуємо проілюструвати ці «сімейні катастрофи» на прикладі трьох відомих родин, пов'язаних з Єлисаветградом.

ЗАВАДОВСЬКІ

Брати Михайло і Борис Завадовські – відомі вчені-генетики, академіки ВАСГНІЛ. Були вони між собою з дитинства, як мовиться, «на ножах». Відверте ворогування рідних братів – випускників Єлисаветградської гімназії – дивувало і вражало сучасників. Йому, очевидно, сприяло змагання за лідерство, що переросло в суперництво, а потім і у ворожнечу. Як вчені, Завадовські розробляли надзвичайно схожі теми, кожен ревниво стежив за успіхами брата, в лекціях вони неодмінно посилювалися на наукові праці один одного. А от особистих зустрічей, спілкування всіляко уникали. Лише смерть одного, спричинена потрясінням після сумнозвісної сесії ВАСГНІЛ 1948 року, коли Лисенко за підтримки Сталіна вдався до розгрому радянської генетики, примирила братів. Як відзначають мемуаристи, «на громадянській панахиді по Борису Михайловичу старший брат Михайло виступив по-родинному тепло і скорботно».

НОВИЦЬКІ

Справжніми антиподами, тобто людьми з протилежними поглядами та характерами, були брати Новицькі. У мемуарній літературі доволі часто згадується непересічна особистість Миколи Дементійовича Новицького (1833-1906). Бойовий офіцер, учасник оборони Севастополя під час Кримської війни, вихованець академії Генерального штабу, він у 1857-60 роках приятелював з Чернишевським, Добролюбовим, Тарасом Шевченком. Листувався,

згодом, на схилі літ, написав теплі спомини про свої зустрічі з ними. Микола Новицький, як відомо, навіть вів переговори про звільнення з кріпацтва родичів Шевченка. У липні 1860 року він отримав призначення на посаду викладача військових наук Єлисаветградського кавалерійського училища. В Єлисаветград, щоб побачитися з Миколою Дементійовичем, заїздив Добролюбов після лікування за кордоном. Всі ці факти з біографії М. Новицького загалом добре відомі. Менш відомо те, що близькість до революціонерів-демократів у молоді роки не перешкодила йому зробити блискучу військову кар'єру: дослужитися до генерала, стати членом Військової Ради Росії. І мав Микола Дементійович рідного брата – повну собі протилежність, на що дослідники чомусь не звертають уваги. А тим часом Василь Дементійович Новицький – постать по-своєму не менш колоритна.

Також генерал, відомий діяч політичного розшуку в Росії другої половини XIX століття, він більше 25 років був начальником Київського губернського жандармського управління, написав книгу «Из воспоминаний жандарма». Таким чином, старший брат симпатизував революційно-демократичному рухові, а молодший — боровся з ним. Хоча до того, як їхні шляхи розійшлися, брати мали багато спільного в біографіях. Новицькі навіть потрапили до Єлисаветграда майже одночасно: один – викладачем, а другий — курсантом. В автобіографії Василь Новицький пише: *«Образование я получил в Новгородском графа Аракчеева кадетском корпусе, а окончил образование в Константиновском кадетском корпусе, из которого произведен в офицеры в 1859 году... в Астраханский драгунский полк, из коего был командирован в Елисаветградское кавалерийское училище, где также кончил курс наук по кавалерийской собственно-специальной службе»*. Василь Дементійович належав до старшого покоління російських жандармів, які ще мали свій «кодекс честі і моралі». Розуміючи, що без донощиків не обійтися, вони не приховували свого презирливого ставлення до цих «мерзотників», як їх називав Л. Дубельт (начальник III відділення). Сам він, як правило, платив «стукачам» винагороду кратну 30 – нагадування про людину зраду. В. Новицький у своїй боротьбі з революціонерами також уникав звернень до послуг провокаторів. На сторінках його книги фігурує і наш Єлисаветград. Про одне з своїх найгучніших досягнень жандармський генерал розповідає: *«14 ноября 1879 г. с разрывными снарядами был задержан в Елисаветграде человек под именем Ефремова; по фотографии, присланной в Киев,*

Люди. Події. Факти.

начальник Киевского управления (тобто Новицький. — В. Б.) востановил тотчас личность Ефремова, признав в изображенном на карточке известного революционного деятеля киевского кружка Григория Гольденберга, убийцу харьковского губернатора князя Кропоткина. Окончательно Гольденберг был установлен предъявлением карточки его отцу, проживающему в Киеве. Григорий Гольденберг долго не давал никаких показаний. Тогда начальник одесского жандармского управления обратился к начальнику киевского жандармского управления, прося его содействия через родителей Гольденберга...; и когда начальником киевского управления было исходатайствовано личное свидание Григория Гольденберга с родителями, которые были уговорены поехать в Одессу, то Григорий Гольденберг после нескольких свиданий с родителями сделался мягче, а затем приступил к даче обширного показания, которое известно из обвинительного акта...

Гольденберг дал показаная благодаря только влиянию на него родителей и матери в особенности, которую он беспредельно любил и уважал».

Тут, звичайно, міститься далеко не вся правда, чому Гольденберг погодився дати зізнання. Якимось чином слідчі зуміли переконати його, що, коли він видасть своїх товаришів, у свою чергу буде припинено урядовий терор проти революціонерів. Наївний Гольденберг клюнув на цю приманку. Переконавшись, що його обдурили, 15 липня 1880 року він покінчив життя самогубством. А для нас нез'ясованим залишається питання, чи випадково Г. Гольденберг опинився тоді у нашому місті. З огляду на те, що в Єлисаветграді мешкало декілька досить відомих і заможних родин Гольденбергів, можна припустити, що тут народоволець мав ще й родичів.

Сьогодні дослідники історії держбезпеки Російської імперії вважають, що вона врешті-решт спрацювала навпаки — як руйнівна сила системи. З кінця XIX століття головною зброєю у боротьбі охранки з революціонерами стає провокація. Через своїх співробітників вона влаштовувала підпільні друкарні, які сама ж і «розшукувала», переправляла через кордон зброю для бойовиків, які перебували під її контролем і т. д. і т. п. Історик А. Левандовський вважає: «В начале XX века охранка знала о подполье если не все, то очень многое; она держала под надзором большинство революционных организаций, имея ясное представление об их планах и о конкретных действиях; более того, охранка нередко с успехом

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік вплила и на то, и на другое. Но за этот грандиозный сыскной успех приходилось платить страшный ценой: агент охранки эсер Азеф организовывал убийства царских министров и подготовил не по его вине сорвавшееся покушение на самого царя Николая II...»

А скільки серед революціонерів було агентів охоранки, сьогодні достеменно ніхто не знає. Адже архіви таємних служб були відразу знищені більшовиками. Відомо лише, що агент охоранки Малиновський очолював фракцію більшовиків у IV Думі. Назавжди під підозрою, як агент охоранки, залишився Й. Сталін. Отож, це ще велике питання, хто більше посприяв падінню царського режиму— революціонери чи його охоронці.

Втім, В. Новицький, коли почалися ці небезпечні ігри охоранки з революціонерами, був уже у відставці. Він настільки розгубився, що керівництво охоранки вважав... провокаторами і ледве не агентами революціонерів. Втім, як бачимо, не так він уже й помилявся.

ШУЛЬГИНИ

Вражаючий розкол наприкінці XIX століття спіткав рід Шульгиних. Його представників, двоюрідних братів Якова Миколайовича (1851-1911) та Василя Віталійовича (1878-1976), назавжди роз'єднала Україна. Перший — визначний українофіл, історик та громадський діяч. З 1893 по 1899 роки працював контролером Єлисаветградського відділення Державного банку. В Єлисаветграді 8 квітня 1894 року народився Володимир Шульгин, який у 1918 році загине під Крутами, захищаючи незалежність України. Старший син Якова Миколайовича, Олександр Шульгин, стане генеральним секретарем з міжнародних справ (міністром міжнародних справ) в уряді УНР, очолюваному В. Винниченком. Згодом, в еміграції, він, згадуючи дитячі роки, що минули у нашому місті, напише: «... *Не завжди Єлисаветград був пусткою в українському відношенні, не був він таким... і за час перебування там моїх батьків. А в 80-х роках це був навіть своєрідний, хоч і конспірований, центр виховання українців*».

Одну з своїх праць під назвою «Політика» О. Шульгин присвятив світлій пам'яті брата Володимира та його товаришів. Їхній родич Василь Шульгин – навпаки: відомий монархіст, один із засновників у липні 1917 року Добровольчої (Білої) армії. Ще його батько Віталій Якович Шульгин – професор історії Київського університету – у 1864 році заснував газету «Киевлянин», в якій боровся з українським

національним рухом. Син, як бачимо, сповна успадкував від батька великодержавне імперське мислення. Доля Василя Шульгина склалася напрочуд драматично. Після поразки «білого руху» він емігрував і за кордоном пером публіциста вів боротьбу проти комуністичного режиму. У 1945 році В. Шульгин був арештований у Белграді, чверть століття провів у радянській в'язниці. Його в СРСР не лише не розстріляли, а навіть видали дві книги мемуарів: «Дні» та «1920». Воно й не дивно, адже запеклий монархіст зрештою дійшов висновку, що даремно він лаяв більшовиків за розвал «єдиной и неделимой Российской империи» – вони зберегли її під назвою «СРСР».

Участь племінників у творенні незалежної української держави викликала гнів дядечка-шовініста. Довго В. Шульгин обурюватиметься з приводу, як він презирливо висловлювався, «українствующих родственничков».

Апофеоз української трагедії розколу часів громадянської війни блискуче змалював Ю. Яновський у романі «Вершники» на прикладі братів Половців. Денікінець, петлюрівець, червоноармієць — вони на смерть билися один з одним в степу під Компаніївкою.

Брати Завадовські.

5 грудня – 130 років від дня народження

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ

Свого часу, працюючи на Хуторі Надія, краєзнавець Віктор Биков (1950-2001), в нотатках онука драматурга А.Ю. Тобілевича серед імен людей, які в різний час бували в будинку Тобілевичів у Єлисаветграді, натрапив на прізвище поета Олександра Олесья. Познайомилися поет і драматург, очевидно, на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві в 1903 році. Там Іван Тобілевич був з братами Миколою та Панасом.

Олесь про свої враження від побаченого та почутого писав у листі до майбутньої дружини:

“Що я пережив — важко сказати. Знаю лише одне: сидів я, говорив, слухав, сміявся з тими, творчість яких мені дорога і рідна, як коліскова пісня матері”.

Через деякий час, очевидно, скориставшись запрошенням драматурга, й відвідав Олесь Івана Карповича в його будинку на Знаменській.

Цікавився поет і театром, сам писав драматичні твори, деякі з них були поставлені в театрі Миколи Садовського в Києві. Захоплювала поета гра Марії Заньковецької та Панаса Саксаганського.

Бажаним гостем в Єлисаветграді Олесь був у родині єлисаветградського нотаріуса, відомого українофіла В.Нікітіна, про що свідчить у своїх спогадах його донька Т.Станіславська-Нікітіна: *“Мої дитячі роки пройшли з іменами славетних людей: Винниченка, Олесья, Нейгауза, Кропивницького, Тобілевича, Саксаганського, Садовського, Заньковецької, Левитського та багатьох інших. Всі вони були бажаними гостями Василя Олександровича Нікітіна в оселі на розі Великої Перспективної та Нижньодонської (тепер вулиці К.Маркса та Тімірязєва)”.*

А ось яка інтригуюча інформація для подальшого краєзнавчого пошуку міститься в журналі “Позакласний час” (1998, № 21): *“Січень 1918 р. Олесь збирається із своїм другом Костянтином Хороманським, піаністом і композитором, у гості до сестри Марії.*

Люди. Події. Факти.

Але дійти до Бессарабки, де вона мешкала, було неможливо через сильну стрілянину. Зупинилися на квартирі Хороманського. Хороманський вийшов у сусідню кімнату, там від вибуху снаряду загинув”.

Незбагнений за своєю трагічно-містичною суттю випадок, коли лише чудо (доля?) врятувало життя поета.

На нашу думку, пильної уваги заслуговує особа жертви, друга Олександра Олесь. І ось чому. Саме за таких обставин, у той самий час і також у Києві загинув батько відомого польського письменника, уродженця Єлисаветграда Міхала Хороманського (1904-1972), якого (уявіть собі!) звали Костянтином Хороманським. Досі нам було відомо лише те, що він працював ветеринарним лікарем Васильківського кінного заводу. Але ж, скажете ви, друг Олесь Костянтин Хороманський представлений як піаніст і композитор. Цілком можливо, що музикою він захоплювався у вільний від роботи час. Тут доречно нагадати, що й сам поет закінчив Харківський ветеринарний інститут. Більше того, тривалий час Олександр Олесь — найвидатніший лірик української поезії — працював за своїм фахом: ветеринаром на київських... бойнях.

Не виключено, що й заприятелювали вони з Костянтином ще у студентські роки. Отож, причин відвідувати Єлисаветград Олександр Олесь мав предостатньо.

О. Олесь

***

Падают листья осеннего сада,
В землю ложится зерно.
Что преходяще, а что остается –
знать никому не дано.

Беглый мазок на холсте безымянном,
вязи старинной строка.
Что остается, а что преходяще –
тайна сия велика.

Пламя погаснет, и высохнет русло,
наземь падут дерева.
Эта простая и мудрая тайна
вечно пребудет жива.

Так отчего же победно и громко
где-то над талой водой –
все остается! все остается! –
голос поет молодой?

И отчего так легко и звеняще
в гуще сплетенных ветвей –
непреходяще! непреходяще! –
юный твердит соловей?

Юрий Левитанский

Координаты времени условны.
Привычно говорим – задолго до.
До нас. До наших дней. До нашей эры.
До Рима. До Пилата. До Голгофы.
До Ноя. До ковчега. До потопа.
История – вся сплошь – задолго до.
Живущие меж прошлым и грядущим,
все тщимся заглянуть как можно дальше.
За нами – тьма, и перед нами – тьма.
Так и живем меж тою тьмой и этой,
на крохотном пространстве между ними –
живем, как в ожидании Годо.
И как ни жаль, о друг мой, но похоже,
что мы живем на свете тоже
задолго до, мой друг, задолго до.

Юрий Левитанский

РОКИ

360 років тому (1648):

– У квітні-травні на кордоні сучасних Дніпропетровської та Кіровоградської областей (села Григорівка та Попельнасте) відбулася Жовтоводська битва. Козацьке військо Б.Хмельницького розгромило польське – гетьмана С.Потоцького.

295 років тому (1713):

– Перша письмова згадка про с. Липовеньке Голованівського району.

265 років тому (1743):

– Засновано с. Федірки Світловодського району.

255 років тому (1753):

– Засновано села Суботці (Знам'янський район) і Тернівка (Новоархангельський район).

– У с. Кудашевому (м. Мала Виска) збудовано дерев'яну Свято-Предтеченську церкву, яка проіснувала до 1794 р. Замість неї на більш зручному місці княжна Катерина Кудашева спорудила храм в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці.

250 років тому (1758):

– У с. Кальниболота Новомиргородського району збудовано дерев'яну церкву на честь Вознесіння Господнього.

245 років тому (1763):

– Біля с. Кучерівки (Знам'янський район) розкопано перший в Росії скіфський курган кінця VII – початку VI століть до нашої ери, так звану Литу або Червону могилу. Знайдено меч із золотим окуттям, золоту діадему, 17 масивних золотих прикрас. Ініціатором розкопок був генерал-губернатор Новоросійського краю, генерал-поручик С.П.Мельгунов. Це дало початок розвитку скіфської археології в Російській імперії. «Мельгуновський скарб» зберігається в Ермітажі (Санкт-Петербург).

245 років тому (1763):

– У с. Підвисокому (Новоархангельський район) збудовано дерев'яну церкву на честь Пресвятої Богородиці.

– Перші історичні відомості про с. Межирічку Голованівського району.

– Перша письмова згадка про с. Великі Трояни Ульяновського району.

240 років тому (1768):

– Почалося повстання гайдамаків під проводом Максима Залізняка («Коліївщина»), яке охопило значну територію нашого краю

– Біля церкви у фортеці Св. Єлисавети поховано вихователя імператора Павла I Семена Порошина (1741-1768), поета, літератора, педагога.

– Фортецю Св. Єлисавети відвідали п'ять експедицій Санкт-Петербурзької Академії Наук, які очолювали відомі вчені, професори Паллас, Єлілін, Фальк, Лепьохін та Гріденгірд.

235 років тому (1773):

– Під час російсько-турецької війни кілька тисяч болгарських сімей з Добруджі, Сілістрії і Рущука поселилися в районі середньої течії р. Синюхи, заснувавши села Вільшанку, Добре, Станкувате, Малу Мазницю (Вільшанський район).

– У с. Вільшанці збудовано Свято-Іоаннівську дерев'яну церкву.

– Новомиргороду надано статус міста, у ньому мешкало близько 4 тисяч чоловік.

– У с. Аджамці Кіровоградського району збудовано дерев'яну Преображенську церкву на місці храму, спаленого татарами у 1769.

– У с. Попельнастому Олександрійського району споруджено храм на честь Іоанна Богослова.

230 років тому (1778):

– У селі Северинці на кошти генерала Уварова збудовано Свято-Миколаївську церкву.

225 років тому (1783):

– У м. Новомиргороді споруджено Свято-Михайлівську церкву (проіснувала до 1825).

– У с. Орлова Балка (Знам'янський район) побудовано дерев'яну Свято-Андріївську церкву. Фундатори – генерал-майор Андрій Медер та полковник Іван Шервенський.

– У с. Іскрівка (Петрівський район) помер і похований запорозький козак Сава Самодрига (Чалий). Це єдина козацька могила на території краю, що збереглася до наших днів.

– В Єлисаветграді за клопотанням князя Г.О.Потьомкіна збудовано

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
свято-Преображенську церкву для місцевих старообрядців (єдиновірів).

– У с. Федорівці (Олександрійський повіт) споруджено Свято-Георгіївський храм.

– Замість ліквідованої Єлисаветинської провінції запроваджено повіт з центром у місті Єлисаветграді.

220 років тому (1788):

– До складу військових поселенців було зараховано 4860 розкольників, які жили в Єлисаветградському та Олександрійському повітах і до цього часу не відбували військової повинності.

215 років тому (1793):

– В Єлисаветградському та Олександрійському повітах налічувалося 673 млини, в основному вітряні. Через 5 років їх було вже 765.

210 років тому (1798):

– В Єлисаветградському, Олександрійському і Новомиргородському повітах працювали 53 винокурні, 15 шкіряних та 9 цегельних підприємств, солодовня і миловарня.

– В Єлисаветграді старанням полковника Красноглазова споруджено кам'яний шестипрестольний Успенський собор з дзвіницею – один з найбільших на півдні Росії.

– Засновано с. Варварівку Долинського району.

205 років тому (1803):

– Єлисаветградський повіт включено до складу Херсонської губернії.

– Засновано с. Кірове (до 1938 – Бокове) Долинського району.

200 років тому (1808):

– Переселенцями з Курської і Тамбовської губерній засновано с. Камбурліівку Онуфріївського району.

195 років тому (1813):

– В Єлисаветграді стараннями протоієрея К.Парфьонова з прихожанами побудовано на місці дерев'яної Спасо-Преображенську церкву єдиновірів (старообрядців).

185 років тому (1823):

- В Єлисаветграді відкрито першу міську лікарню на 54 ліжка.

180 років тому (1828):

- м. Бобринцю надано статус повітового міста.
- Єлисаветград, а також частина Єлисаветградського і Олександрійського повітів були передані управлінню військових поселень; решта їхніх територій відійшла до новоствореного Бобринецького повіту. В Єлисаветграді, що став центром Південних (Херсонських) військових поселень, і в повіті, крім Бузької української дивізії, розмістилися 3-я Українська і 3-я Кірасирська дивізії.

175 років тому (1833):

- Засновано с. Маловодяне (ст. назва Федорівка Мала) Долинського району.
- Дві пожежі в Єлисаветграді знищили половину міста, збитки сягли 1,5 млн. руб.

160 років тому (1848):

- Статус містечка отримало поселення Ревуцьке (Добровеличківка), в якому мешкало 1314 чол.
- Розпочалося спорудження присутственных місць в м. Єлисаветграді.
- Велика епідемія холери в Єлисаветграді.

155 років тому (1853):

- На Георгіївському ярмарку в Єлисаветграді було продано коней на 66,5 тисячі руб. сріблом, волів – на 90 тис. руб., корів – на 38 тис. руб.

150 років тому (1858):

- В Єлисаветграді відкрито єврейський навчальний заклад Талмуд-Тору.
- Єлисаветград полишає Андрій Михайлович Достоевський (брат письменника Федора Достоевського), який 9 років обіймав посаду міського архітектора.

145 років тому (1863):

- Статус містечка отримала Мала Виска.

– Марко Кропивницький став керівником аматорського театрального гуртка в Бобринці.

140 років тому (1868):

– Запроваджено посаду мирових суддів Єлисаветградського повіту для розгляду цивільних позовів до 500 руб. та дрібних карних справ за спеціальним статутом. У 1889 ліквідовані, їхні функції почали виконувати земські начальники.

– В Єлисаветграді створено наукове медичне товариство місцевих лікарів, яке проіснувало майже 100 років. Першим головою було обрано Степана Йосиповича Довнара – дивізійного лікаря 4-ї кавалерійської дивізії, а першим секретарем і бібліотекарем лікаря Губерта Федоровича Красинського. Єлисаветград став сьомим містом Російської імперії, де лікарі об'єдналися в наукове товариство. Уже через три роки вони почали друкувати збірники своїх наукових праць. Товариство ставило за мету: вивчення місцевих санітарних умов для усунення виявлених недоліків, обмін науковими знаннями та практичним досвідом, створення стійкої корпорації лікарів з твердими й чесними етичними правилами. Почесними членами Єлисаветградського медичного товариства обирались видатні учені В.Манасєїн, М.Скліфосовський, В.Грубе, Ф.Ерісман, І.Мечников та ін.

- Населення Єлисаветграда – близько 32 тис. чол.
- В Єлисаветграді ліквідовано міський магістрат.
- Стала до ладу залізнична лінія Ольвіополь – Єлисаветград.
- Введено в дію залізницю Балта-Єлисаветград, яка зв'язала наше місто з Одесою.
- Збудовано залізничну станцію Трепівка (Знам'янський район).
- У Златополі на базі повітового дворянського училища відкрилася чоловіча гімназія.

135 років тому (1873):

- Введено в дію залізницю Знам'янка-Миколаїв.
- Споруджено станцію Казанка, від якої походить м. Долинська (з 1901).
- В м. Олександрії відкрито жіночу прогімназію.
- Засноване Єлисаветградське Товариство поширення грамотності й ремесел – одна з перших та найуспішніших благодійних організацій Російської імперії.
- В Єлисаветграді засновано міські початкові училища: імені

О.С.Пушкіна (Пермське), розміщувалось на вул. Поштовій, у 1910 навчалось 323 дитини; імені В.О.Жуковського (Биківське). Учнів – 133; імені графа Коцебу (Куцівське), попечитель О.І.Волохін.

130 років тому (1878):

– Єлисаветградським міським головою обрано Олександра Миколайовича Пашутіна, який пробув на цій посаді 27 років.

125 років тому (1883):

– Спалахнула епідемія холери в Єлисаветграді: захворіло 1718, померло 532 чол.

– Містечко Ревуцьке отримує нову назву – Добровеличківка.

– При Єлисаветградському земському реальному училищі викладач історії В.М.Ястребов відкрив музей, який мріяв зробити загальноміським.

– Виникло с. Новоандріївка (Новгородківський район).

– Перша письмова згадка про с. Приют (Новоукраїнський район).

120 років тому (1888):

– Засновано Чорноліську лісову школу. У 30-ті роки ХХ ст. на її базі діяв лісовий технікум. Школа з дворічним терміном навчання готувала лісових кондукторів, а потім молодших лісоводів. З середини 50-х років ХХ ст. реорганізована в однорічну, готує лісників та єгерів для держлісгоспів 15 областей України. За роки існування незалежної Української держави підготовлено 686 лісників, 340 єгерів та 1669 вальників лісу. На території школи створено музей історії Чорного лісу.

115 років тому (1893):

– В Єлисаветградському повіті була 291 початкова школа з 14887 учнями: земських шкіл – 71 (6743 учні), церковно-парафіяльних – 118 (4544 учні), шкіл грамотности – 102 (3600 учнів).

– Замість дерев'яної Знаменської церкви на кошти єлисаветградського купця Дем'яна Купченка побудований кам'яний трьохпрестольний храм з кам'яним будинком для церковно-парафіяльної школи. Вартість споруди 80 тис. руб. Академік портретного живопису Петро Крестоносцев (1837-1907) виконав портрети фундатора Знаменської церкви та його дружини Євдокії, які зберігаються в обласному художньому музеї.

– Населення Гайворона складало 1329 тис. чол.

110 років тому (1898):

- В Єлисаветграді відкрито знамениту музичну школу Нейгаузів.
  - Створено Єлисаветградську громадську бібліотеку благодійного Товариства поширення грамотності й ремесел.
  - У с. Комишуватому (нині у складі смт Компаніївки) місцевий землевласник М.А.Бракер заснував паперову фабрику, яка виготовляла обгортковий папір з місцевої сировини. На підприємстві працювало понад 80 робітників. Готова продукція відправлялася у Київ, Ростов-на-Дону та інші міста Російської імперії.
- У 1914 фабрика виробила 64227 пудів обгорткового паперу.

105 років тому (1903):

- У Полтаві споруджено пам'ятник «батькові нової української літератури», авторові безсмертної «Енеїди» І.П.Котляревському (1769-1831). Під час російсько-турецької війни він служив у Сіверському полку, що деякий час дислокувався у м. Новомиргороді. На відкриття пам'ятника зібрався цвіт української інтелігенції, були там і наші земляки: М.В.Левитський, Л.М.Мацієвич, М.М.Федоровський, Є.Х.Чикаленко та ін.
- Збудовано приміщення для Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища на вулиці Вокзальній.
- Із Сибіру в Санкт-Петербург приїхав начальник Корейської духовної місії архімандрит Щетковський, який привіз до столиці старця Григорія Распутіна. Через три роки «хрещений батько» Распутіна помер у нашому місті у сані єпископа Єлисаветградського.
- Єлисаветградський міський інженер Є.Ф.Тамм (батько лауреата Нобелівської премії Ігоря Тамма) на зібранні земських лікарів Єлисаветградського повіту прочитав доповідь «Об искусственном биологическом способе очистки сточных вод», яку підтримав завідуючий Одеською бактеріологічною станцією П.М.Діатроптов, визначний російський гігієніст.

100 років тому (1908):

- В Єлисаветграді запрацювала міська електростанція, споруджена за проектом інженера Є.Ф.Тамма.
- Завод Ельворті в Єлисаветграді перейшов під контроль АК «Р. і Т. Ельворті», яке мало близько 60 агенцій (відділень) для збуту продукції у різних містах європейської частини Росії, Сибіру та Кавказу.
- У м. Долинській налічувалося 2500 жителів.

– Вся центральна частина Єлисаветграда почала освітлюватися дуговими ліхтарями (90 штук).

– Припинила своє існування газета «Глас Народа», яка видавалася в Єлисаветграді «Союзом русского народа» з 1907 (спочатку під назвою «Союз», потім «Пробуждение»).

– Відкрилося Златопільське нижче сільськогосподарське училище імені В.І.Нарвойша (фундатора закладу, місцевого землевласника). Першим директором до 1917 був Володимир Семашко, рідний брат відомого революціонера, наркома охорони здоров'я СРСР Миколи Семашка. З 1920 училище називалось агротехнікумом, з 1923 – агропрофшколою, з 1930 – зоотехнікумом. Златопільський (Новомиргородський) зоотехнікум ліквідовано 29.05.1947.

95 років тому (1913):

– Населення Єлисаветграда становило 77 тисяч чол.

– На заводі Ельворті працювало 2362 робітники.

– В Єлисаветграді налічувалось 9 книгарень і 6 бібліотек.

– В Єлисаветградському повіті було випито 348 618 відер горілки на суму 2 944 295 руб.

– В Єлисаветграді створюється Товариство захисту жінок.

– Надруковано список абонентів Єлисаветградської телефонної мережі (332 номери).

– Фребелівський дитячий садок Е.В.Яновської в Єлисаветграді оголосив прийом дітей віком від 4 до 8 років. У цьому дошкільному закладі було три групи. У програму занять входили: фребелівські роботи, рухливі ігри зі співом, ліплення, малювання, гімнастика, діяв дитячий оркестр. Для старших двох груп передбачено вивчення російської мови і арифметики. Плата за навчання складала 40 руб. на півріччя.

90 років тому (1918):

– Внаслідок відокремлення від с. Губівки (Компаніївський район) її лівобережної частини виникло с. Тарасівка, назване на честь Тараса Шевченка.

– У травні-червні спалахнуло повстання селян с. Каніж Новомиргородського району проти австрійсько-німецької окупації.

– На Єлисаветградщині (з червня) розмістився Легіон Українських Січових Стрільців.

– В Єлисаветграді видруковано й пущено в обіг місцеві гроші номіналом 1, 3 і 10 крб., які мали ходіння у місті й повіті до кінця громадянської війни.

85 років тому (1923):

- Населення Єлисаветграда складало 50 тис. чол.
- Створено Єлисаветградський та Олександрійський округи. Території нинішніх Вільшанського, Голованівського, Добровеличківського та Новоархангельського районів входили до складу Первомайського округу.
- В Єлисаветграді створено виробничо-трудоі артілі інвалідів.
- Утворено Долинський район з центром у м. Долинськ-Шевченковому.
- Засноване с. Петрівське (на честь Всеукраїнського старости Г.І.Петровського) у Петрівському районі.

80 років тому (1928):

- Внаслідок примусової колективізації в Зінов'євському окрузі створено 790 сільськогосподарських артілей.
- У Біробіджанський район Далекосхідного краю переселилася перша група євреїв Зінов'євського округу в кількості 253 людини.
- Засновано Зінов'євський вечірній робітничий факультет при індустріальному інституті сільськогосподарського машинобудування ім. В.І.Леніна.

75 років тому (1933):

- Голодомор в Україні, внаслідок якого загинуло декілька мільйонів чоловік.

65 років тому (1943):

- Окупований Кіровоград відвідав відомий український учений і письменник Віктор Петров (Домонтович), який редагував єдиний легальний у Рейхскомісаріаті журнал «Український засів».

60 років тому (1948):

- Засновано Кіровоградську обласну раду професійних спілок (облпрофраду).

45 років тому (1963):

– У м. Новомиргороді відкрито дитячу музичну школу.

40 років тому (1968):

– Газету «Кіровоградська правда» нагороджено орденом «Знак Пошани».

15 років тому (1993):

– На базі Кіровоградського вищого льотного училища цивільної авіації створено Державну льотну академію України.

– У Кіровограді відбулася Міжнародна наукова конференція «Центральна Україна як історико-культурний феномен».

С.А. Порошин

Є.Ф. Тамм

Все уже круг друзей, тот узкий круг,
где друг моих друзей – мне тоже друг,
и брат моих друзей – мне тоже брат,
и враг моих друзей – мне враг стократ.
Все уже круг друзей, все уже круг
знакомых лиц и дружественных рук.
Все шире круг потерь, все глуше зов
ушедших и умолкших голосов.
Уже друзей могу по пальцам счесть,
да и ведь то спасибо, если есть.
Но все плотней с годами, все плотней
невидимых разрывов полоса.
Но все трудней с годами, все трудней
вычеркивать из книжки адреса,
вычеркивать из книжки имена,
вычеркивать, навечно забывать,
вычеркивать из книжки времена,
которым уже больше не бывать,
вычеркивать, вести печальный счет,
последний счет вести начистоту –
как тот обратный медленный отсчет
перед полетом в бездну, в пустоту,
когда уже – прощайте насовсем,
когда уже – спасибо, если есть,
в последний раз вычеркивая – семь,
в последний раз отбрасывая – шесть,
в последний раз отсчитывая – пять,
и до конца отсчитывая вспять,
до той черты, когда уже не вдруг –
четыре, три – и разомкнется круг.
Распался круг – прощайте – круга нет.
Распался – ни упреков, ни обид.
Спокойное движение планет
по разобщенным эллипсам орбит.
И пустота, ее надменный лик
все так же ясен, грозен и велик.

Юрий Левитанский

СТОЛІТТЯ

XVIII

- 1738 – 270** років тому народився *Данило Бандурка (Рихлієвський Данило Степанович)* – гайдамацький бандурист. За участь у гайдамацьких походах був заарештований і ув'язнений у фортеці Св. Єлисавети. Матеріали допитів опублікував єлисаветградський краєзнавець *В.Ястребов* у статті «Гайдамацький бандурист» (журнал «Киевская старина», 1886, № 10). З його іменем пов'язують заснування села *Бандурівка* *Олександрійського району*.
- 1753 – 255** років тому народився *Степан Миколайович Кастеллі* (1753-1806), військовий діяч. На військовій службі з 1771. Брав участь у російсько-турецькій війні 1771-1774 та Кримському поході 1778. З 1779 служив у *Єлисаветградському гарнізоні*, а після сформування князем *Потьомкіним* приморського *гренадерського батальйону* призначений його командиром. У 1793 переведений в *Архангелгородський (Новоархангельський) мушкетерський полк*, з ним брав участь у війні з Францією 1799. Генерал-майор. Походив з польських шляхтичів.
- 1768 – 240** років тому народився *Петро Християнович Вітгенштейн* (1768-1843), військовий діяч. З 1801 по 1805 командував *Єлисаветградським гусарським полком*. Один з найвидатніших воєначальників російської армії у Вітчизняній війні 1812. Генерал від кавалерії. Його портрет для Воєнної галереї Зимового палацу виконав англійський художник *Д.Доу*.
- 1773 – 235** років тому народився *Андрій Олександрович Єфимович* (1773-1823), військовий діяч. З 1794 по 1818 служив у *Олександрійському гусарському полку*, почавши у чині ротмістра і закінчивши кар'єру генерал-майором. Учасник багатьох баталій початку XIX ст. Герой Вітчизняної війни 1812. Портрет представлений у Воєнній галереї Зимового палацу.
- 1778 – 230** років тому народився *Василь Костянтинівич Панютін* (1778-1855), військовий діяч, філантроп. Учасник Вітчизняної війни 1812. У 1817 програв у карти 4 тисячі казенних грошей. Звернувся з проханням по допомогу до імператорі *Олександра I*, пообіцявши стати зразковим вірнопідданим і громадянином.

Великодушний монарх повірив офіцеру і не помилився. Увійшов в історію як один з найвидатніших філантропів ХІХ ст. Його називали «Говардом Южной Росии». Генерал-майор (1835). З 1836 – начальник 1,2,3 і 4 кавалерійських округів Новоросійських військових поселень. На цій посаді багато зробив добрих справ. Зокрема запропонував влаштувати по підписці лікарню у м. Новогеорґіївську (було зібрано 20 тисяч рублів).

- 1783 – 225** років тому народився *Іван Баранович* (1783-1852), військовий лікар. Закінчив Києво-Могилянську академію (1805) та Санкт-Петербурзьку медико-хірургічну академію (1809). До 1851 служив військовим лікарем. Учасник Вітчизняної війни та інших битв. Успішно використовував для лікування поранених фітотерапію. З 1819 по 1832 мав приватну практику в м. Златополі. Серед його пацієнтів і друзів – родина *Давидових* з Кам'янки. Генеральшиа *Катерина Давидова* та її син полковник *Василь Давидов* були хрещеними батьками його дочок *Надії* (1818) і *Катерини* (1821). У 1832-1851 – старший лікар *Ольвіопольського, Єлисаветградського та Новомиргородського уланських полків*. З 1837 по 1851 – старший лікар військового шпиталю у *Новомиргороді*. Талановитий організатор військово-медичної польової служби. Брав активну участь у боротьбі з епідеміями холери на території нашого краю у 1830-1831 та 1849. Помер і похований у м. Златополі.
- 1788 – 220** років тому народився *Андрій Васильович Єнтальцев* (1788-1845), декабрист, підполковник, учасник Вітчизняної війни 1812 р. Командир 27-ї кінно-артилерійської роти, що розміщувалася в *сmt Олександрівці*. За належність до таємного товариства (Південного) був засуджений на каторгу. Слідом за ним в Сибір з *Олександрівки* вирушила його дружина *Олександра Василівна*.
- 1793 – 215** років тому народився *Михайло Дмитрович Канівальський* (1793 – після 1872), військовий і громадський діяч. На військовій службі з 1810. Учасник Вітчизняної війни 1812, кавказьких воєн та інших баталій. Генерал-лейтенант. Був дійсним членом Херсонського губернського статистичного комітету, *гласним Єлисаветградської міської думи*. Автор звернення до ЄМД від 10.08.1872, підтриманого 12 гласними, про необхідність надання містом грошової допомоги

XIX

- 1803 – 205** років тому народився *Петро Ларій* (1803-1889), землевласник, мемуарист. *Офіцер Новомиргородського уланського полку, власник села Ларієвого (тепер с. Оситна Новомиргородського району). У своєму господарстві вирощував коней для поштових станцій. Залишив спогади про перебування О.С.Пушкіна у Новомиргороді.*
- 1803 – 205** років тому народився *Володимир Миколайович Ліхареєв* (1803-1840), декабрист. З 1821 по 1825 перебував у кінноєгерській дивізії, *брав участь у зйомці земель військового поселення Бузької та Української дивізій, розквартированих на території сучасної Кіровоградської області. Часто бував у Єлисаветграді. Член Південного товариства декабристів. Арештований 29.12.1825 у будинку свого приятеля Йосипа Поджіо у с. Янівці Олександрівського району. Вони були одружені на сестрах Катерині і Марії Бороздіних. Арештованих декабристів доставили до Єлисаветграда, а вже потім у Петропавлівську фортецю.*
- 1813 – 195** років тому народився *Олександр Іванович Щоголеєв* (1813-1874), військовий лікар. З 1835 по 1849 – лікар *Олександрійського гусарського полку. Потім (1858-1866) – головний лікар 3-го округу Херсонських військових поселень. Жив на Єлисаветградщині, де для журналу «Друг здоров'я» написав низку наукових праць.*
- 1818 – 190** років тому народився (с. Орлова Балка Олександрійського повіту) *Георгій Іванович Попруженко* (1818-1889), священник. *Закінчив Єлисаветградське духовне училище, Херсонську духовну семінарію та Київську духовну Академію (1843). Понад 30 років викладав в Одеській семінарії, добре знав грецьку, латинську, єврейську та німецьку мови. З 1888 – дійсний член Одеського товариства історії та старожитностей. Дід видатного богослова Георгія Флоровського по материнській лінії.*
- 1823 – 185** років тому народився (м. Златопіль) *Ізраїль Маркович Бродський* (1823-1888), цукрозаводчик, меценат. *Перший*

Історичний календар Кіровоградщини на 2008 рік
цукровий завод відкрив у 1847 поблизу Новомиргорода (с. Лебедин). Побудував у Златополі лікарню та богадільню. У Києві на його кошти споруджено єврейську лікарню та ремісниче училище. Видатними благодійниками були його сини Лазар та Лев Бродські.

1838 – 170 років від дня народження *Миколи Федоровича Федоровського* (1838-1918), визначного українського культурного і громадського діяча. Викладав історію та географію в Єлисаветградському кавалерійському училищі. Сучасники називали його «першим українським діячем м. Єлисавета». У 1867 за його ініціативою в Єлисаветграді відкрито перше в Російській імперії безплатне ремісничо-грамотне училище, у 1873 засновано одну з перших благодійних організацій «Товариство поширення грамотності й ремесел», у 1875 здійснено першу постановку «Вечорниця» П. Ніщинського. Єлисаветград залишив у 1877. У відставку вийшов 1894 у чині генерал-майора. Налагодив у Петербурзі видання українських книг.

1848 – 160 років тому народився *Микола Петрушевський*, педагог. Кандидат природничих наук (1871). В Єлисаветградському земському реальному училищі викладав з 1871 по 1887, директором ЄЗРУ був з 1885 по 1887. Серед його учнів брати *Тобілевичі* (Панас Саксаганський та Микола Садовський), *Олександр Тарковський*, *Євген Чикаленко*, *Самійло Дудін та ін.* З 1873 – дійсний член Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел. У 1887-1903 – викладач Феодосійського учительського інституту, приятель І. Айвазовського. Спогади про нього у 1903 для газети «Єлисаветградские новости» написали викладач ЄЗРУ Р. Пржшховський та рабин В. Тьомкін.

1853 – 155 років тому народився (м. Новогеорґіївськ) *Іван Васильович Тищенко*, державний і громадський діяч. Після закінчення середнього навчального закладу присвятив себе комерційній діяльності, землеробству та сільському господарству. Громадську діяльність почав у 1886 (двічі поспіль обирався гласним Олександрійського повітового земства). У 1904 обраний членом Державної Думи Росії від Катеринославської губернії. З 1906 видавав у Катеринославі газету «Русская правда».

- 1853 – 1855** років тому народилася *Марія Олександрівна Романова*, велика княжна, дочка імператора Олександра II. Дружина Герцога Единбурзького. З 2.02.1875 – *почесний президент Єлисаветградського благодійного Товариства поширення грамотності й ремесел. Кошти на виготовлення диплому, який засвідчив цей факт, у розмірі 800 руб. надав почесний член Єлисаветградської благодійної організації І. Фундуклей.*
- 1858 – 1850** років тому народився *Євген Борисов* (1858-1900), публіцист, критик, фольклорист, громадський діяч. Був членом Одеської Громади, за українофільство перебував у засланні в Якутії (1879-1882). Згодом працював у газеті «Одесский вестник», яку редагував *єлисаветградець Павло Зелений*. Один з перших дослідників творчості І. Франка (1878). Автор розвідки «Чумацька пісня» (1882). *Працюючи секретарем Єлисаветградської повітової земської управи, уклав фундаментальну книгу «Систематический свод постановлений Єлисаветградского уездного земского собрания за 1865-1895гг».* В останні роки життя редагував «Сборник Херсонского земства». *Рідний брат Микола працював статистиком в Олександрійському земстві.*
- 1858 – 1850** років тому народився *Олександр Йосипович Волохін*, державний і громадський діяч, член Державної Думи Росії від Херсонської губернії, потомствений почесний громадянин. *Закінчив Єлисаветградське земське реальне училище і Московське Імператорське технічне училище. З 1895 обирався гласним Єлисаветградської міської думи (впродовж 20 років), почесним попечителем Єлисаветградського духовного училища, головою Єлисаветградського сільськогосподарського товариства, членом Єлисаветградського комітету Російського товариства Червоного Хреста і т.д. 20.12.1909 обраний головою Єлисаветградського товариства повітроплавання.*
- 1858 – 1850** років тому народився *Олексій Олексійович Ярцев* (1858-1907), історик українського театру. З 1887 виступав у трупі М. Кропивницького; вів «Щоденник», в якому детально розповів про творчий шлях корифеїв.
- 1863 – 1845** років тому народився (м. Єлисаветград) *Тенеромо (Ісаак Борисович Файнерман)* (1863-1925), лікар, письменник, толстовець. Деякий час жив у Ясній Полянці, пробував учителювати у місцевій школі. *За дорученням Л. Толстого у*

1889-1891 вивчав діяльність «Духовно-біблійного братства», заснованого у Єлисаветграді Я.Гордіним. Автор декількох книг про Л.Толстого («Л.Н.Толстой и евреи», 1908), дарував їх Єлисаветградській громадській бібліотеці. Помер і похований в Єлисаветграді.

1863 – 145 років тому народився *Василь Шахов*, священник, краєзнавець. Був настоятелем Успенської церкви у м. Новогеорґіївську. Викладав (з 1892) Закон Божий у церковно-парафіяльній школі, відкритій у 1883. Автор історико-краєзнавчої праці «Описание города Новогеоргиевска» в «Херсонских епархиальных ведомостях» (1893).

1863 – 145 років тому народився *Михайло Калинович Васильєв* (1863-1912), інженер, етнограф, фольклорист. Закінчив Єлисаветградське земське реальне училище, був членом Єлисаветградського гуртка Громади О.І.Михалевича (до 1885). Вищу освіту здобув у Петербурзькому технологічному інституті. Працював інженером та директором на цукроварнях Терещенка. Автор понад 50 праць з технології цукроваріння, відзначених медалями Російського Технічного Товариства. Написав низку етнографічних праць про народні вірування, похоронні звичаї, народний театр та українські пісні, надруковані в журналах «Этнографическое обозрение» і «Киевская старина». За працю «Антропоморфические представления в верованиях украинского народа» обраний членом Московського товариства прихильників природознавства, антропології та етнографії.

1863 – 145 років тому народився (м. Єлисаветград) *Платон Брунов* (1863-1924), композитор, педагог, музикознавець. Навчався у Варшавському музичному інституті. Пізніше був учнем А.Рубінштейна і М.Римського-Корсакова у Петербурзькій консерваторії. У 1891 виїхав до США, де викладав історію російської музики та вів оперний клас в Інституті музичного мистецтва, був диригентом «Сучасного симфонічного оркестру» в Нью-Йорку, музичним критиком газети «Джуйш Дейли Форвард». Автор 4-х симфоній («Російська революція», «Повернення євреїв у Палестину», «Римський карнавал», «Титанік»), увертюри «Росія», опери «Римона» та багатьох інших творів. Перший аранжувальник єврейських пісень – автор збірника обробок «Єврейські народні пісні для фортепіано» (1911). Автор теоретичних праць: «Десять

- заповідей піаніста» (1913), «Із архіву ділового листування знаменитих музикантів» (1901).
- 1868 – 140** років тому народився (м. Знам'янка) *Петро Миколайович Карпенко* (1868-1934), актор. Працював у трупах корифеїв українського театру М.Кропивницького, М.Садовського (1885-1903).
- 1868 – 140** років тому народився (м. Златопіль) *Борис Томашевський* (1868-1939), актор, режисер, драматург. Син актора і режисера Пінхаса Томашевського (1868-1939). Отримав традиційну єврейську освіту. З 1881 живе у США. На сцені вперше виступив у 1882. 18-річним юнаком створив у Чикаго (1886) перший єврейський театр, що грав на ідіші; став його директором. У 1892 придбав у Нью-Йорку Народний театр, де ставились п'єси єврейських драматургів. У 1912 заснував у Нью-Йорку Національний театр, в якому працював до кінця життя; здійснив постановку 50 спектаклів, до яких сам писав музику й пісні. У 1908 видав збірник «Театральные произведения Томашевского», у 1910 заснував журнал «Єврейська сцена». У 1935 зняв кінофільм «Бар Міцва». Автор книг: «Історія канторства», «Історія мого життя» (1937) та ін.
- 1873 – 135** років тому народився (м. Єлисаветград) *Сергій Іполитович Келеповський*, державний і громадський діяч. У 1901 закінчив юридичний факультет Московського університету. *Обирався гласним Єлисаветградського повітового земства та почесним мировим суддею*. Член Державної Думи Росії від Херсонської губернії, монархіст. У 1913 – *предводитель дворянства Єлисаветградського повіту, голова повітової землевпорядкувальної комісії, голова попечительства Єлисаветградського дитячого притулку*. Жив у Єлисаветграді, де мав власний будинок (вулиця Двірцева).
- 1873 – 135** років тому народився (с. Стара Осота Олександрівського району) *Федір Павлович Матвеев* (1873-1959), лікар-гінеколог. У 1908 організував у Києві Товариство по боротьбі із злюкисними пухлинами. Заснував у 1919 Київський інститут удосконалення медиків, який очолював 25 років. Доктор медичних наук, професор. Автор 50 наукових праць.
- 1873 – 135** років тому народився (м. Єлисаветград) *Григорій Моїсейович Лемберг* (1873-1945), кінооператор. З 1888 по 1910 працював у Єлисаветграді. З 1910 – оператор кінофірм

А.О.Дранкова, «Кіно-Альфи», «Біохрому» та ін. У 1914 зняв перший ігровий фільм «Золото, сльози і сміх». До 1917 зняв понад 30 ігрових фільмів. Зафіксував на камеру події Лютневої революції, хроніку часів громадянської війни. Залучався до зйомок похорону В.І.Леніна (1924). У 1920-1921 – завсекцією при агітпоїздах ВЦВК. З 1923 – оператор Держкіно, зняв кілька науково-популярних фільмів як оператор і режисер.

1873 – 135 років тому народилася *Наталія Михайлівна Давидова* (до заміжжя Гудим-Левкович) (1873-1933), художниця, муза композитора К.Шимановського. Дружина Дмитра Львовича Давидова – племінника П.І.Чайковського, власниця с. Вербівки на Черкащині (*поблизу с. Вербова Балка, яким володіли Шимановські*). Навчалась у Київському художньому училищі, брала участь у виставках товариства «Бубновий валет» та об'єднання «Супремус». Заснувала Київське кустарне товариство, яке склало карти художніх промислів і списки майстрів народного мистецтва всіх регіонів України. Створила артіль вишивальниць с. Вербівки (200 жінок). У 1906 організувала Першу Південно-Російську кустарну виставку. *Філії артілі відкрила у селах Бірки, Бовтишка, Красносілля Олександрівського району. Вироби майстринь можна було придбати у Києві, Одесі, Єлисаветграді та інших містах. Шимановський присвятив їй Другу фортепіанну сюїту (1911), вона послужила прототипом графині Ланської у романі Шимановського «Ереб». Деякий час у 1918 жила в Єлисаветграді. Збереглося листування з К.Шимановським 1918-1919. З 1920 – в еміграції. Померла в Парижі.*

1873 – 135 років тому народилася (*м. Олександрія*) *Любов Яківна Шор-Плотникова* (1873-1960), співачка (лірико-колоратурне сопрано). Дружина театрального диригента Б.С.Плотникова (1871-1944). Навчалась співу у приватній музичній школі братів Шор у Москві. У 1892-1895 – учасниця оперних труп в Єлисаветграді, Кишиневі, Києві та інших містах. З 1896 по 1899 удосконалювала свою майстерність у Парижі. З 1905 співала в оперному театрі Зиміна. Володіла неабиякими вокальними даними, віртуозною технікою. Викладала вокал у Московській консерваторії (1929-1937).

1878 – 130 років тому народився (*м. Єлисаветград*) *Михайло Якович Красовський* (1878-1935), розвідник. Навчався у *Єлисаветградській гімназії*. Закінчив Київське військове

- училище (1903) та Академію Генерального штабу (1914). Учасник російсько-японської та Першої світової воєн. Полковник. Досконало володів французькою, німецькою, чеською, польською і румунською мовами. У 1918-1919 служив у військах УНР. З 1920 – співробітник радянської військової розвідки.
- 1883 – 125** років тому народилася (с. *Аджамка Кіровоградського району*) *Марія Володимирівна Коваленко*, оперна та концертно-камерна співачка (сопрано) (1883-1950). *У дитинстві співала в церковному хорі*. У 1906 закінчила Петербурзьку консерваторію. Була солісткою Київської опери (1906-1908) та Маріїнського театру в Петербурзі (1908-1929). З 1929 по 1946 на викладацькій роботі (вокальний педагог Ленінградського театру опери та балету і Великого театру СРСР). Заслужена артистка Республіки (1924).
- 1883 – 125** років тому народилася *Галина Миколаївна Лисенко* (1883-1964), учитель музики, дочка композитора М.В.Лисенка. *тривалий час (1904-1917) жила в Єлисаветграді з чоловіком Костянтином Степановичем Шилом, викладачем місцевого комерційного училища; брала найактивнішу участь у житті української громади. Зокрема була завсідницею українських журфіксів, які влаштовував у себе вдома нотаріус В.О.Нікітін. давала приватні уроки музики*. Повернувшись до Києва, викладала фортепіано в школі ім. М.В.Лисенка.
- 1888 – 120** років тому народився *Микола Янчевський* (1888-1923), військовий діяч, генерал-хорунжий УНР. *У 1910 закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище*. Учасник Першої світової війни. Після утворення у 1917 Центральної Ради – активний провідник українізації 12-ї кінної дивізії, співзасновник Одеської гайдамацької дивізії. З 1920 – в еміграції. Очолював комісію з розробки статутів Армії УНР.
- 1888 – 120** років тому народилася (м. *Єлисаветград*) *Мальвіна Асіровна Розенберг* (1888-1965), хімік. У 1911 закінчила Харківський університет, працювала (до 1917) у хіміко-бактеріологічному кабінеті університету. У 1927 брала участь в організації Інституту фізичної хімії АН СРСР. Створила хімічний факультет Дніпропетровського університету, стала його першим деканом. Доктор хімічних наук (1936), професор (1933). Розробила методи захисту металів від корозії. Автор першого в СРСР підручника (у співавторстві) з неорганічної хімії.

- 1888 – 120** років тому народився *Микола Юхимович Шаповал* (1888-1948), військовий і громадський діяч. У 1910 закінчив *Єлисаветградське кавалерійське училище*. Учасник Першої світової війни. Сформував з військовополонених українців 1-й Запорізький полк ім. Т.Шевченка. Активний учасник національно-визвольних змагань у 1918-1920. З 1925 жив у Франції, де очолював Українську громаду, редагував українські періодичні видання.
- 1888 – 120** років тому народився *Георгій Петрович Гурський* (1888-1972), військовий діяч, художник. У 1907 закінчив *Єлисаветградське кавалерійське училище*. Навчався також у Харківській художній школі. Учасник Першої світової та громадянської воєн на боці Добровольчої Армії. Георгіївський кавалер. Полковник. Після поразки Білого Руху жив у Югославії та Канаді. Був головою кадетського об'єднання. Багато малював.
- 1888 – 120** років тому народився (м. *Златопіль*) *Гілен Пойсік* (1888-1953), рабин. До 1921 був рабином у м. *Златополі*. З 1921 по 1935 жив у Румунії. З 1935 – в Ізраїлі. У 1940-1953 видавав релігійний журнал «*Га Посек*». Автор книг з релігійної тематики.
- 1893 – 115** років тому народився *Микола Іванович Гагалій*, священик, поет. Працював учителем, на початку 20-х став священиком УАПЦ. З 1939 жив у *Кіровограді*, з травня 1942 після відновлення діяльності УАПЦ служив у *Грецькій церкві*. Автор поезій та статей про духовне та національне відродження у *кіровоградських окупаційних газетах «Український голос» та «Українські вісті» (1941-1942)*. Після визволення *Кіровограда 19.04.1944 розстріляний радянськими каральними органами. Реабілітований 22.09.1993*.
- 1893 – 115** років тому народився (м. *Єлисаветград*) *Борис Михайлович Гессен* (1893-1916), фізик. Випускник *Єлисаветградської гімназії (1913)*, удостоєний *золотої медалі*. Навчався на фізико-математичних факультетах *Едінбурзького та Петроградського університетів*, на економічному відділенні *Політехнічного інституту*. До 1936 працював директором *НДІ фізики МДУ ім. М.В.Ломоносова*, деканом фізичного факультету МДУ, заступником директора з наукової роботи *Фізичного інституту АН СРСР*. Член-кореспондент *АН СРСР (1933)*. Член *редколегії Великої Радянської Енциклопедії*.

- Заарештований і розстріляний за належність до «контрреволюційної троцькістсько-зінов'євської терористичної організації».
- 1893 – 115** років тому народився *Панас Васильович Феденко* (1893-1981), письменник, публіцист, історик. *Випускник Олександрійської гімназії (1913), відвідував просвітницький гурток Д.Чижевського*. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. У 1917-1918 – член Центральної Ради, редактор друкованих органів УСДРП «Наше слово» та «Наша справа». З 1920 – в еміграції. Професор Українського педагогічного інституту (1926) та Українського Вільного університету в Празі (1934). Автор багатьох історичних праць та повістей.
- 1898 – 110** років тому народився (*сmt Онуфрїївка*) *Альфред Стрельсин* (1898-1976), підприємець. З 1906 жив у США. Вивчав економіку у Вісконсінському університеті. У 1916 створив рекламне бізнес-агентство. Займався розробкою нафтових родовищ, відкрив нове джерело у штаті Техас. Впродовж чотирьох років контролював виробництво порцелянової емалі та кобальту в Росії, Німеччині, Польщі. У 30-ті роки – віце-президент Загальної наукової корпорації, брав участь у винайденні флюоросцентних ламп. У 1941 – радник Міністерства військової промисловості США. У 1942 – спеціальний консультант Департаменту військової економіки.
- 1898 – 110** років тому народився (*м. Єлисаветград*) *Олександр Григорович Лемберг* (1898-1974), кінооператор. *Батько також був відомим російським кінооператором*. У кіно з 1914. З 1916 – оператор ігрових фільмів (спільно з батьком). Під час Першої світової війни – фронтовий кінооператор. Знімав хроніку громадянської війни, відомий зйомками В.І.Леніна. Вперше зняв вождя під час його виступу з балкону Кшесинської, зафіксував виступи Леніна 1.05.1917 на мітингу на Марсовому полі, 7.11.1917 на Червоній Площі та 5.12.1917 на Всеросійському з'їзді Рад. *Брав участь разом з батьком та ще одним уродженцем Єлисаветграда О.Разумним у зйомках похорону Леніна (1924)*. Входив у групу кінодокументалістів «Кінооко» Д.Вертова, брав участь у зйомках фільму «Шоста частина світу» (1926).
- 1898 – 110** років тому народився (*с. Нова Осота Олександрівського району*) *Денис Мусійович Гупало* (1898-1923), отаман Холодного

Яру. 3 серпня 1920 воював у складі Чорноліського полку отамана П.Хмари та Першого кінного полку Степової повстанської дивізії К.Блакитного. Боровся за свободу й незалежність України у складі інших збройних формувань. У 1922 створив свій полк, що діяв у лісовому масиві між станціями Хирівка та Знам'янка. 29.02.1922 чекісти заманили його та інших холоднорярських отаманів на «з'їзд» у Звенигородку. Загинув під час повстання в'язнів Лук'янівської тюрми у Києві.

1898 – 110 років тому народився *Олексій Володимирович Снегов* (1898-1989), радянський партійний діяч. У 1928-1930 – перший секретар Зінов'євського окружного партії. У 1937 репресований (у концтаборах провів 17 років). З 1954 по 1962 працював у Центральній комісії з реабілітації жертв сталінського терору. За «надмірне» викриття сталінських злочинів його повторно виключили з КПРС. Лише після особистого втручання М.С.Хрущова поновили. У концтаборі виграв поетичну дуель (хто більше знає віршів на пам'ять) у самого Льва Гумільова, сина А.А.Ахматової.

XX століття

1903 – 105 років тому народився (с. Протопоівка Олександрійського району) *Сергій Дмитрович Лисогоров*, учений у галузі землеробства. З 1939 викладав у Херсонському сільськогосподарському інституті. Доктор сільськогосподарських наук (1949), професор (1951). Автор книг: «Зрошувальне землеробство» (1965), «Особливості зрошувального землеробства на Україні» (1962). Почесний громадянин м. Херсона.

1903 – 105 років тому народився (с. Цибулеве Олександрівського району) *Олександр Порфирівич Корнєєв* (1903-1985), біолог. Проректор Київського університету (1962). Автор книг та навчальних посібників: «Визначник звірів УРСР», «Зоологія (підручник для 6-7 кл.)», «Юним фенологам» та ін.

1908 – 100 років тому народився (*Єлисаветградський повіт*) *Євген Володимирович Гавриленко* (1908-1990), суднобудівник. У 1936 закінчив Миколаївський суднобудівний інститут, працював на будівництві багатьох кораблів. У 1944 був

- репресований (засуджений на п'ять років позбавлення волі). З 1954 працював на Чорноморському суднобудівному заводі головним будівником китобазиса «Радянська Україна».
- 1908 – 100** років тому народився (с. *Ганнівка Петрівського району*) *Юрко Степовий (Федір Юрійович Пестушко)* (1908-1987), громадський діяч, письменник. *Брат К.Степового-Блакитного, Головного отамана Холодного Яру (1920)*. Після Другої світової війни – в еміграції. 18 років редагував газету «Нова зоря» та 10 років – часопис «Українське життя». Автор низки документальних книг про українських повстанців та голодомор 1933.
- 1908 – 100** років тому народився (м. *Єлисаветград*) *Соломон Львович Талмуд* (1908-1985), хімік. З 1948 по 1985 викладав у Ленінградському хіміко-технологічному інституті целюлозно-паперової промисловості. Доктор хімічних наук (1964), професор (1966).
- 1913 – 95** років тому народився (с. *Перчунове Добровеличківського району*) *Петро Дмитрович Муцинський* (1913-1990), краєзнавець. З 1935 – на військовій службі. Учасник ВВВ. У 1943 закінчив Військову Академію. Народжений багатьма орденами і медалями СРСР. Займався журналістикою і краєзнавством. Автор 7 книг з історії м. Миколаєва часів громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Заслужений працівник культури УРСР (1975). Багато років очолював Військово-історичне товариство м. Миколаєва.
- 1918 – 90** років тому народився *Євген Євгенович Слащов*, літературознавець, мистецтвознавець. Закінчив Ленінградський університет та Академію мистецтв (1941). Кандидат філологічних наук (1949), *доцент КДПІ ім. О.С.Пушкіна з 1975 по 1980*. Автор близько 70 праць про творчість класиків російської та зарубіжної літератури (24 присвячені М.Ю.Лермонтову).
- 1923 – 85** років тому народився (м. *Єлисаветград*) *Павло Іванович Негретов* (1923-2005), літературознавець, письменник. *Закінчив Кіровоградську СШ № 11. Писати почав у 1943 для газети «Кіровоградські вісті», що видавалася в окупованому місті. У 1945 за причетність до антирадянської організації НТС заарештований, засланий до Воркути. У 1966 заочно закінчив історичний факультет Ленінградського університету. Дослідник творчої спадщини В.Г.Короленка. Автор мемуарів про*

Кіровоград часів окупації «Все дороги ведуть на Воркуту» (1985), книги «В.Г.Короленко. Летопись жизни и творчества: 1917-1921» (1990) та ін.

- 1933 – 75** років тому народився (*сmt Петрове*) *Леонід Іванович Даценко*, фізик. *З 1940 по 1946 жив у м. Новомиргороді. Закінчив Київський університет ім. Т.Г.Шевченка. доктор фізико-математичних наук, професор Інституту напівпровідників АН УРСР. Завідуючий відділом АН УРСР. Лауреат Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1983). У 1989 приїздив у Новомиргород на відкриття меморіальної дошки на честь батька та його колег-медиків районної лікарні, які у 1941-1944 врятували життя сотням людей.*
- 1938 – 70** років тому народився *Анатолій Федорович Кравчук*, економіст. *З 1976 по 1996 викладав у Кіровоградському інституті сільськогосподарського машинобудування, декан, професор. У 1996-1999 – проректор з науково-методичної роботи КІРУЕ. Кандидат технічних наук (1976). Академік Академії економічних наук України. Автор понад 70 наукових праць, 8 винаходів. Заслужений працівник народної освіти УРСР.*
- 1938 – 70** років тому народився *Володимир Мусійович Тарасов*, лікар. *З відзнакою закінчив Кіровоградське медичне училище, потім Дніпропетровський медичний інститут. Кандидат медичних наук (1973). 1979 по 1986 – головний акушер-гінеколог Кіровоградського облздороввідділу, згодом працював у 2-й міській лікарні. Заслужений лікар України.*
- 1938 – 70** років тому народився *Володимир Петрович Стратьєв*, концертно-камерний співак (баритон). *У 1962 закінчив Харківську консерваторію. З 1982 живе і працює в Кіровограді, соліст обласної філармонії, викладач Кіровоградського музичного училища. Заслужений артист України.*
- 1938 – 70** років тому народився (*с. Чистопілля Вільшанського району*) *Олександр Сергійович Марченко* (1938-1989), математик. *У 1960 закінчив МДУ ім. М.В.Ломоносова, з 1966 до 1988 очолював лабораторію Статистичних методів метрології обчислювального центру Сибірського відділення АН СРСР. З 1974 по 1979 – проректор Новосибірського університету із навчальної роботи. Доктор фізико-математичних наук (1972), професор. Автор понад 100 наукових праць.*

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
Абаза М. – 95
Абаза О. – 73
Абамелек М. – 146, 147
Абамелек Н. – 146
Авдєєв В. – 190
Авдієвський А. – 119, 121
Аведикова-Потоцька Є. – 69
Агафонов М. – 85
Агранов Я. – 104
Азеф Є. – 196
Айвазовський І. – 216
Аксаков І. – 158
Аладїни – 14
Алейников Є. – 6
Алейникова Ф. – 5, 6
Альошина Л. – 130, 133
Ангелов Д. – 187
Андрієвський В. – 133
Андрющенко – 7
Антоненко-Давидович В. – 187
Аракчєєв – 194
Арсєньєв В. – 149
Артем Ф. – 49
Артеменко І. – 8
Арутюнян О. – 49
Асламазян М. – 116
Асмус І. – 58
Ахматова А. – 92, 224
- Б**
Бабанський І. – 105
Багрова І. – 98
Бадова Р. – 159
Бажан Т. – 189
Базилевський – 73
Балановська Л. – 159
Балицький В. – 104
Бандурка Д. – 213
Баранова Л. – 139
Баранович І. – 214
Баранович К. – 214
Баранович Н. – 214
Баренбойм О. – 84
Барський М. – 21
Басистий М. – 84
Безсонов – 32
Безуля В. – 18
Берберова Н. – 90
Берія Л. – 104
Берлін П. – 156
Бернардацці О. – 12, 121, 134, 135, 174
Бєдний Д. – 71
Бик А. – 29
Биков В. – 198
Биковський – 113, 114
Бирзул В. – 161
Біба П. – 105
Бідненко В. – 158
Білаш Г. – 120
Білецька-Бугайова Н. – 160
Білобабченко С. – 140
Білоконь С. – 153
Білопольський М. – 70
Білостоцький Ю. – 71
Білоус-Гараскевич М. – 158
Білуха М. – 20
Білошапка В. – 239
Біркін О. – 80
Блакитний К. – 224
Близнець В. – 70
Близнін Г. – 25, 95, 159
Блуменфельд Ф. – 69, 70
Бобрецький М. – 85
Богдан К. – 159
Богданов М. – 22
Богульський А. – 72
Божко О. – 137, 138
Бойчук А. – 160

- Бойчук М. – 17
Болдирев А. – 160
Бондар В. – 105
Бондар Л. – 19
Бондаренко В. – 83
Бондаренко М. – 139
Бонфельд С. – 53
Борєв Ю. – 55
Борисов Є. – 217
Борисов М. – 217
Боровський М. – 71
Бороздіна К. – 215
Бороздіна М. – 215
Босий О. – 84
Бракер М. – 28,208
Бракер Н. – 129
Братченко І. – 157
Браун В. – 49
Бренгач О. – 83
Бржеський О. – 20, 71
Бродовий В. – 178
Бродська П. – 48
Бродський Лазар – 107, 215
Бродський Лев – 12, 107, 215
Бродський І. – 165, 215
Бронфман І. – 72
Бронштейн Ф. – 37
Брунов П. – 218
Брусилов О. – 139
Будьонний С. – 71, 99, 113
Бузанов І. – 73
Булгаков М. – 100
Бурденко М. – 83
Бурдіян Б. – 38
Бурін С. – 89
Бурштейн С. – 154
Бучацький Л. – 179
- В
Вайкуле Л. – 52
Вайсенберг С. – 180
Вакулич В. – 179
- Валуєв – 108
Варун-Секрет В. – 144, 146
Варун-Секрет Є. – 144, 146
Варун-Секрет С. – 22, 144-147
Васильєв В. – 179
Васильєв М. – 218
Васильківський С. – 75-79
Васильцев В. (архієп.) – 85
Васнецов А. – 180
Величковська С. – 145
Вернадський В. – 110
Веремєєв В. – 176
Вермінська Д. – 154
Верлон В. – 46
Вертов Д. – 223
Винниченко В. – 14, 22, 192, 198
Вишневський А. – 100
Вінницький В. – 98
Вітгенштейн П. – 213
Вітте І. – 190
Вовчок М. – 190
Волков Ю. – 47
Волкогонів Д. – 104
Волконська М. – 90-92, 189
Волконська О. – 91
Волконський М. – 91
Волконський С. – 90-92, 189
Володимир Мономах – 125
Волохін О. – 207, 217
Волошин М. – 34, 102
Ворошилов К. – 113
Востоков З. – 148
Востриков Л. – 148
Вронський Б. – 112
Врубель М. – 36
Вяльцева – 51
- Г
Гавеля С. – 142
Гавриленко Є. – 224
Гавриленко О. – 142
Гагалій М. – 222

- Гаджибеков У. – 52
Гайдамака-Вертепов Д. – 49
Гальперіна О. – 35
Ганський П. – 34
Гембаржевський С. – 134
Генріх IV – 24
Гернет М. – 126
Гершаник Р. – 40
Гессен Б. – 222
Гетьманець М. – 141
Глаголь С. – 73
Глібовський П. – 100
Гоголь М. – 131
Годованець М. – 140
Голбштейн М. – 191
Гольденберг Г. – 194
Гольденберг Й. – 100
Гомберг О. – 164
Гончар І. – 187
Гончар О. – 69
Гончаренко С. – 98
Горбачов М. – 163
Горбачова Р. – 165
Гордін Я. – 44, 45, 83, 129, 218
Гордова Т. – 120
Горинович І. – 85
Горська А. – 120
Горський О. – 119
Горький М. – 49
Горюшкін І. – 30
Горячко Л. – 187
Грабовський М. – 108
Градовські – 190
Грейф Л. – 81
Гривцов – 53
Григор'єв М. – 118, 160, 191
Григор'єва Т. – 93-97
Григорович В. – 10, 13, 25
Григорук Є. – 190
Гріденгірд – 203
Грінченко Б. – 188
Гродеков М. – 148-151
Громовий В. – 38
Грубе В. – 206
Гувер Е. – 164
Гумільов М. – 224
Гупало Д. – 223
Гурбанська А. – 178
Гусейнов Г. – 239
Гурський Г. – 222
Гюго В. – 89
- Д
Давидов В. – 50, 214
Давидов Д. – 220
Давидова К. – 214
Давидова Н. – 220
Дамаскін В. – 15
Даниленко (Карін) С. – 159
Данишевський С. – 34, 36,48
Данте А. – 55
Дараган Ю. – 19
Даскалов С. – 187
Даценко Л. – 226
Дацький В. – 118
Дворський А. – 99
Дебогорій-Мокрієвич В. –85,188
Денисенко Г. – 190
Депрерадович Ф. – 178
Державець Ш. – 101
Дерибас О. – 104
Дерибас Т. – 102-104
Дешевов В. – 162
Держинський І. – 52
Держинський Ф. – 41
Дикова П. – 100
Діатроптов П. – 208
Діброва І. – 180
Діонео – 19, 123
Дмитренко Т. – 176
Дмитрян А. – 30-32
Добровольський С. – 127
Добролюбов М. – 194
Довженко С. – 162

- Довнар С. – 206
Долинський П. – 46
Долідзе В. – 52
Домонтович В. – 210
Дон-Амінадо – 45,83,86,129,170
Доній М. – 72
Дорогий С. – 178
Дорош Ю. – 188
Дорошенко Д. – 87
Достоевський А. – 46, 205
Достоевський Ф. – 81, 106, 205
Доу Д. – 213
Дранков А. – 220
Дробишевський В. – 140
Дубельт Л. – 194
Дубовий П. – 121, 161
Дубовської М. – 180
Дудін С. – 122, 124, 216
Дудіна Н. – 148
Дурново М. – 66
Дуров А. – 192
Дуров В. – 101
Дюк Рішельє – 121
Дякова-Толмачова В. – 105
- Е
- Едісон Т. – 126
Едуардс Б. – 10, 13
Ейдельман Н. – 23
Ельберт І. – 36
Елькінд – 54
Емануель Г. – 11
Епстейн Е. – 163, 166
Ерделі К. – 40
Ерісман Ф. – 206
Еткінд М. – 36
- Є
- Євтушенко В. – 16
Єгурнова М. – 144
Єжов М. – 104
- Єлізавета
Петрівна (імп.) – 12,24, 125
Єлілін – 203
Єнтальцев А. – 214
Єнтальцева О. – 214
Єремєєва З. – 55-63
Єсенін С. – 37
Єфимовська – 160
Єфимович А. – 213
- Ж
- Жеребцов – 97
Жолдак О. – 50
Жук В. – 178
Жуков К. – 77
Жуковський В. – 38, 207
Журавленко П. – 39
Журлива О. – 99
- З
- Забіляста Л. – 140
Завадовська М. – 64
Завадовський Б. – 64, 193, 197
Завадовський М. – 64, 193, 197
Завадський М. – 23-29
Загорський І. – 177
Загравенко А. – 70
Задонцев А. – 117
Заковський І. – 104
Залізник М. – 73, 203
Залюбовська М. – 90, 91
Заньковецька М. – 53, 128, 198
Затонський В. – 118
Захарова Д. – 39
Заходякін В. – 98
Земляк В. – 72
Зелений П. – 28
Зіноватний В. – 179
Зінов'єв Г. – 41, 152-156, 170
Зічі М. – 130-135
Златопольська П. – 154
Золотаревська

- (Гальперіна) Л. – 35, 36, 37
Золотаревський І. – 33-37
Зубицький В. – 47
Зубицький Д. – 47
- І
- Іванко А. – 15
Іванов С. – 180
Івачов П. – 184
Івашкевич Я. – 39
Іващенко А. – 73, 74
Івинська О. – 61
Іщенко П. – 192
- Й
- Йогансон Б. – 113-116
- К
- Кабалевський Д. – 53
Казанова Д. – 163
Калениченко Т. – 143
Калліостро – 163
Кампанелла Т. – 9
Канделаки В. – 52-54
Кандиба Ю. – 112
Каневський А. – 49
Канівальський М. – 214
Каньовський О. – 120
Капіца П. – 34
Карабінович Д. – 96
Карагеоргій – 177
Караславов Г. – 187
Карпенко П. – 219
Касаткін О. – 180
Кастеллі С. – 213
Катаєв В. – 61
Катерина II – 24
Кауфман М. – 167, 169
Келеповська Є. – 127
Келеповський В. – 127
Келеповський С. – 218
Кизименко П. – 239
- Кириченко М. – 39
Кисельов Л. – 9
Кисельов О. – 183, 185
Кірман В. – 41
Кіров С. – 14
Класова О. – 37, 79
Климовський С. – 173
Клодт М. – 184
Клочек Г. – 47, 51
Кобець Р. – 106, 108
Кобець Ф. – 189
Кобильчак М. – 106
Коваленко М. – 221
Ковальчук М. – 100
Ковтун В. – 70
Кожаєва А. – 154
Кожем'якін С. – 187
Козак Д. – 176, 181
Козаченко В. – 48, 49
Козловський І. – 114
Козуль П. – 48
Койда А. – 190
Колісник Ю. – 187
Колосов – 53
Колосова Н. – 192
Комісаржевський С. – 162
Конев І. – 97
Кончин Є. – 148
Корепанов О. – 117
Корж В. – 71
Корін К. – 180
Корінь А. – 117
Корнеліус І. – 180
Корнеєв О. – 224
Короленко В. – 105, 225
Корф М. – 27
Косой Г. – 38
Косовська С. – 132
Костанді К. – 180
Котляревський І. – 208
Котляров Б. – 177
Коцебу П. – 207

- Кравчук А. – 226
Крамської І. – 143, 184
Красинський Г. – 206
Красицька А. – 120
Красицька К. – 120
Красноглазов І. – 204
Красовський М. – 220
Крестоносцев П. – 25, 123, 132,
183, 184, 185, 207, 218
Кривохижа А. – 45
Крижановський М. – 53
Кримов В. – 144
Кримський А. – 117
Кричевський В. – 77
Кропивницька О. – 98
Кропивницький М. – 53, 98,
123, 177, 206
Крюкова Н. – 178
Кудашева К. – 202
Кузик Б. – 117, 159, 181, 239
Кузнецов М. – 184
Кузьменко А. – 118
Кузьменко Г. – 160
Кузьминський А. – 106
Кулик А. – 119
Кулик Л. – 109-112
Кулик О. – 110
Куліш М. – 6
Куліш П. – 108
Кульчицький М. – 49
Кулябко-Корецький – 74
Купченко Д. – 207
Курбатов В. – 21
Кустодієв Б. – 33, 34
Куценко Л. – 39, 42, 239
Куценко О. – 98
Куценко П. – 105
Л
Лазарєв М. – 178
Лангемак Г. – 106, 108
Ланжерон Л. – 19
Лапідус С. – 180
Ларій П. – 215
Лашенко Р. – 139
Левандовський А. – 195
Левитський М. – 73, 101, 123,
161, 198, 208
Левицький І. – 85
Левицький Ф. – 83
Левітан І. – 180
Левітанський Ю. – 3, 200, 201, 212
Лемберг Г. – 219, 223
Лемберг О. – 223
Ленгауер Н. – 119
Ленін В. – 10, 89, 165, 170,
210, 220, 223
Леонардо да Вінчі – 166, 168
Лермонтов М. – 131
Лепьохін І. – 203
Лехт Ф. – 11, 14
Лисенко А. – 65
Лисенко Г. – 65, 221
Лисенко М. – 65, 68, 221
Лисенко Н. – 65
Лисенко О. – 65
Лисогоров С. – 224
Лисоконь П. – 187
Литвин В. – 47
Литвиненко Л. – 99
Литвинова Г. – 192
Лишневський О. – 30, 31, 43-46
Ліліна З. – 155
Ліст Ф. – 135
Ліхарєв В. – 215
Логачевська С. – 161
Логвин Г. – 77
Логвиненко В. – 21
Лубенець Г. – 161
Лук'яненко О. – 21
Луначарський А. – 37, 111
Любович С. – 153, 170
Людюк XVI – 24
Лядський Т. – 41

- М
Майборода Г. – 114
Майборода П. – 114
Макаренко А. – 48, 141
Маковецька-Трохимчук Л. – 178
Маковський В. – 184
Маковський К. – 165
Максимов В. – 143, 183
Маланюк Є. – 39
Малиновський – 196
Малиновський Р. – 177
Малолітко І. – 106
Мамалига Н. – 69
Манагаров І. – 99
Манасеїн В. – 206
Манізер Г. – 10
Манько Л. – 49
Маріоне І. – 134
Марія Федорівна (імр). – 132,133
Марков М. – 25
Марков П. – 51
Маркович Д. – 123, 160
Маркс К. – 124
Мармазов Є. – 99
Мартишевський К. – 118
Маруніч О. – 140
Марченко О. – 226
Марчук В. – 41
Мар'яненко І. – 86
Масенко Т. – 177
Масленникова З. – 57, 58
Матвеев Ф. – 218
Матівос Ю. – 72, 239
Махно Н. – 17,118, 160
Махно Ю. – 39
Мацієвич В. – 71
Мацієвич Л. – 208
Маяковський В. – 105
Медведєв Д. – 119
Медер А. – 203
Мейтус Ю. – 19, 63
Мельгунов С. – 180, 202
Менк В. – 185
Мечников І. – 206
Микола І – 11, 12, 135
Микола ІІ – 132
Михалевич О. – 106,108, 123,
160,218
Мікоян А. – 167
Мілеант С. – 53, 162
Міленін О. – 117
Міцкевич А. – 190
Мономах В. – 125
Мороз В. – 21
Музиль Р. – 14
Мусієнко І. – 39
Мухін Є. – 41
Мушинський П. – 225
Мясоєдов Г. – 184, 185
Н
Набока Б. – 141
Нагібін Ю. – 61
Нанкін Л. – 154
Наполеон Бонапарт – 174
Нарвош В. – 209
Наумов М. – 157
Негретов П. – 105, 225
Нейгауз Г. – 51, 53, 55-63,
162, 198, 208
Нейгауз М. – 60, 62
Нейгауз Н. – 62
Нектарій (єромон.) – 138
Нечитайло А. – 177
Никифорова М. – 42
Нікітін В. – 64,73,187,198,221
Нікітін Ф. – 64
Нікітіна Т. – 198
Нікулін М. – 189
Ніщинський П. – 216
Новиков-Прибой О. – 73
Новицький В. – 193, 194
Новицький М. – 193, 194
Нога В. – 19

- Нодельман Б. – 192
Нудьга Г. – 173, 174
Нюренберг А. – 34
- О
- Овчаренко Ф. – 70
Огієвська І. – 75, 79
Огонь-Догоновська – 54
Озеров Л. – 57
Окснер А. – 39
Олександр I – 24, 134, 153, 177, 213
Олександр II – 11, 38, 43, 72, 134,
Олександр III – 12, 13, 14,
121, 132-135
Олесь О. – 187, 198, 199
Олінський І. – 15
Орлов М. – 69
Орлов О. – 86
Осмоловський О. – 106
Осмьоркін О. – 31, 35, 115
Остен-Сакен Д. – 11, 128
Охман М. – 190
- П
- Павло I – 203
Павлов О. – 37
Павлова К. – 37
Павловський І. – 84
Падалко В. – 139
Паллас П.-С. – 203
Панін М. – 141
Пантелеєв Л. – 63
Панютін В. – 213
Парфьонов К. – 204
Пастернак Б. – 55-63
Паученко Я. – 31, 32, 46
Пашковський М. – 96
Пашутін О. – 12, 14, 31, 63, 170, 207
Пелін Е. – 187
Перебийніс Г. – 239
Пестель П. – 89, 90
Петраков В. – 11, 16, 22, 239
Петрарка Ф. – 55
Петренко М. – 40
Петров І. – 157
Петров М. – 189
Петрових М. – 4
Петровський Г. – 38, 210
Петросян Є. – 52
Петрушевський М. – 216
Пивовар А. – 69
Пирогов А. – 158
Пирогов М. – 100
Піддубний С. – 146
Плахотіна М. – 120
Плачинда С. – 99
Плотнір Ф. – 154, 173-175
Плужников І. – 48
Плющ В. – 18
Погорєлов І. – 70
Погребняк П. – 48
Поджіо Й. – 91, 215
Поджіо О. – 84, 90
Пойсік Г. – 222
Покаржевський П. – 115
Поклонська О. – 5
Покришкін О. – 48
Покровський М. – 23
Полевой Б. – 47
Поленов В. – 143, 184
Попельницький О. – 174
Попов О. – 16
Попсуєв А. – 192
Попруженко Г. – 215
Порошин П. – 203, 211
Потанін Г. – 122
Потебня О. – 184
Потоцький С. – 87, 202
Потьомкін Г. – 157, 203, 213
Похитонов І. – 34, 79, 80, 128
Пржшиховський Р. – 216
Пристайко В. – 103
Прокоф'єв С. – 52
Пустовойт П. – 69
Путін В. – 176

Пушкін О. – 55,90,131,207,215

Р

Равич Л. – 105

Радлов В. – 122

Радомисльські – 152-155

Радомисльський А. – 154,155

Радомисльський Г. – 152-155

Радомисльський Д. – 152,153

Радомисльський М. – 154

Радомисльський О. – 154

Раєвська К. – 69

Раєвська С. – 86

Раєвський М. – 50,69,86,128

Разумний О. – 33, 34, 223

Райт-Ковальова М. – 70

Распутін Г. – 208

Рахманова Л. – 155

Ревуцький П. – 30

Реденс С. – 104

Репін І. – 122,131,143,179,
184, 186

Рибак Н. – 16

Рибинок В. – 17

Римський-Корсаков М. – 64,68

Римський-Корсаков П. – 64

Ріхтер С. – 61

Рогов М. – 178

Родзянко М. – 145

Родзянко Н. – 144

Розенберг А. – 189

Розенберг М. – 221

Розенбман Л. – 107

Романов В. – 20, 71

Романова М. (Вел. кн.) – 158,217

Романова П. – 20

Романовський О. – 40

Рубець М. – 98

Рубінштейн А. – 218

Русол А. – 20

Рябков П. – 96, 100

С

Сабінін Д. – 161

Садовський М. – 177, 198, 218

Саксаганський П. – 53,76,177,198

Самодрига (Чалий) С. – 203

Самокиш М. – 76, 77

Самсонов О. – 11, 31, 111

Секретарюк В. – 141

Селевін О. – 129

Семашко В. – 209

Семашко М. – 34, 209

Семененко О. – 73, 140

Сен-Жермен – 163

Серебряквa З. – 37

Сєверянін І. – 40

Сєров В. – 180

Симонов К. – 61

Синиця Г. – 17

Скальковський А. – 15

Скліфосовський М. – 206

Скляревич М. – 31

Сковорода Г. – 20

Славинський М. – 50

Слащов Є. – 225

Сливка М. – 118

Слуцький Б. – 150

Снегов О. – 224

Собчак А. – 176

Соколов-Бородкін – 95

Соколова-Бородкіна М. –
60, 62, 63

Солженіцин О. – 104

Соловійов В. – 20

Соловійов С. – 20

Сологуб Ф. – 40

Сорокін Г. – 50

Сосюра В. – 17

Сталін Й. – 196

Стежка В. – 72

Стельмах М. – 187

- Степовий-Блакитний К. – 39,225
Степовий Ю. – 225
Стефанович К. – 129
Стефанович Я. – 188
Стеценко С. – 188
Стравінський Ф. – 98
Страт'єв В. – 226
Страховська М. – 14
Стрельсин А. – 223
Стус В. – 18
Сумська Н. – 158
Сумська О. – 158
Сумський В. – 158
Суриков В. – 143
Сухомлинський В. – 16, 85, 141, 142, 143, 187, 189
- Т
- Табачник І. – 5
Талмуд С. – 225
Тамм Є. – 31, 143, 208, 211
Тамм І. – 31, 208
Танський Д. – 159
Тараканов М. – 189
Тарапака – 7
Тарасов В. – 226
Тарковська М. – 67, 68
Тарковський Арс. – 40, 67, 68, 171
Тарковський О. – 123, 216
Тарловський М. – 117
Татищев – 54
Тезяков М. – 110
Тенеромо (Файнерман) – 128, 129
Теплов В. – 22, 145
Терлецький Л. – 85
Тімош Л. – 188
Тимощенко С. – 77
Тихомирова А. – 107
Тихон (патр.) – 136
Тищенко І. – 216
- Ткаченко І. – 16, 85
Тобілевич Є. – 66
Тобілевич І. – 123, 198, 208
Тобілевич О. – 6
Тобілевич Ю. – 101
Тобілевичі – 101, 198, 216
Товстоніс В. – 49
Толстой Л. – 44, 125-129, 217
Толстой О. – 18, 61
Томашевський Б. – 219
Томашевський П. – 219
Точинський А. – 119, 121
Третьяков П. – 184
Троц А. – 47
Троцький Л. – 37
Труцці Л. – 101
Тупчієнко В. – 120
Тургенєв М. – 125
Тютюнник Ю. – 159
Тютюнник Ю. – 159
Тьомкін В. – 44, 101, 216
- У
- Уваров М. – 76
Узлов І. – 118
Українка Л. – 101
Усачов Л. – 114, 115
Ушаков М. – 86
- Ф
- Файнерман І.
(Тенеромо) – 128, 217
Фальк – 203
Фальц М. – 67, 68
Фальц-Фейн Е. – 66, 67, 68
Феденко П. – 223
Федін К. – 61
Федоров В. – 57
Федоровський М. – 208, 216
Федотов О. – 48
Фет А. – 20, 65, 71
Фірсов П. – 46

Фіш М. – 153, 170
Флоровська К. – 41
Флоровський А. – 41
Флоровський Г. – 41, 140, 143, 215
Фойницький О. – 118
Франко І. – 217
Фундуклей І. – 217
Фурдуй Р. – 107
Фуркало М. – 50

Х

Хаммер А. – 163-169
Хармс Д. – 66
Хмара П. – 224
Хмельницький Б. – 14, 87, 88, 202
Хмура О. – 38, 85
Холодна В. – 117
Хороманський К. – 185, 187,
198, 199
Хороманський М. – 199
Хорунжий Д. – 191
Хренников Т. – 53
Хруслов Є. – 185
Хрулова Т. – 118
Хрущов М. – 224

Ц

Цветаєва М. – 61
Цебриков Р. – 157
Целих Ю. – 99
Цесевич П. – 53

Ч

Чабаненко Є. – 177
Чайковський П. – 100, 220
Чаплинський – 87
Червоній В. – 120
Черіковер Р. – 154
Черниченко І. – 29
Чернишевський М. – 193
Чигирин В. – 84
Чижевський Д. – 157, 223

Чижевський І. – 157
Чикаленко Є. – 123, 208, 216
Чичибабін Б. – 18, 65, 66, 68
Чичибабін М. – 65
Чичибабін О. – 66
Чорнобаєва М. – 50
Чорновіл В. – 187

Ш

Шаланський А. – 19
Шаляпін Ф. – 34, 39, 53
Шаповал М. – 222
Шаповал Ю. – 103
Шаповалов С. – 84
Шарой П. – 174, 175
Шахов В. – 218
Шевченко І. – 187
Шевченко М. – 50
Шевченко С. – 142, 239
Шевченко Т. – 120, 194, 209
Шервенський І. – 203
Шефнер В. – 4
Шило К. – 65, 221
Шильдер М. – 133
Шимановський К. – 65, 220
Ширяєв Б. – 104
Шишкін І. – 143
Шифрін Є. – 52
Шкловський Б. – 19
Шліхтер Л. – 139
Шолом-Алейхем – 191
Шор-Плотникова І. – 220
Шостаков Г. – 11
Шостакович Д. – 52, 53
Шохін – 74
Шпір А. – 129
Шполянський І. – 170
Шрейтель Ф. – 31
Штейн І. – 180
Шуйський М. – 176
Шульгин Вас. – 196, 197

- Шульгин Віт. – 196
Шульгин Вол. – 22, 191, 196
Шульгин О. – 196
Шульгин Я. – 17, 191, 196
Шульгина Н. – 17
Шурапов В. – 157
Шухов В. – 119
- Щ
- Щегловитова М. – 192
Щепкін М. – 176
Щербицький В. – 40
Щетковський (єп.) – 208
Щоголев О. – 215
- Ю
- Ювачова Є. – 66
Юра Г. – 17
Юрченко В.
(ігум. Варсонофій) – 136-138
- Юцевич О. – 32
- Я
- Яворницький Д. – 76, 78, 128
Яворський Я. – 191
Ягода Г. – 104
Яковлев Л. – 50
Ямкова В. – 15
Яновська Е. – 209
Яновський Ю. – 42, 197
Янчевський М. – 221
Янчуков С. – 99, 239
Яременко С. – 178
Яровий М. – 141, 143
Ярошенко М. – 143, 185
Яр-Славутич – 18
Ярцев О. – 217
Ясієвич В. – 170
Ясний М. – 179
Ястребов В. – 24, 25, 94, 95,
99, 207, 213

ЛІТЕРАТУРА

1. Русский Биографический Словарь. Репринтное воспроизведение дореволюционных изданий. – М.: Аспект-пресс, 1991-2000.
2. Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон: Биографии в 12 т. – М.: Сов.энцикл, 1991.
3. Енциклопедія сучасної України (ЕСУ): том 1-5. – К: - 2003-2007.
4. Босько В. Визначні постаті Степової Еллади: ч. 1. – Кіровоград, 2004.
5. Гусейнов Г. Господні зерна: у 8-ми книгах. - Дніпропетровськ, 2000-2005.
6. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – Кіровоград, 2003.
7. Кіровоградський краєзнавчий вісник: Випуск I. - Кіровоград, 2007.
8. Кіровоградський національний технічний університет. Історія в особистостях (1929-2004). - Кіровоград, 2004.
9. Кузик Б., Білошапка В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: в 2-х томах. – Дніпропетровськ, 2005.
10. Куценко Л. «Народу самосійні діти...» Українська доля Дикого поля. – Кіровоград, 2005.
11. Матівос Ю. Місто над сивим Інгулом. - Кіровоград, 2004.
12. Николаевцы. 1789-1999. Энциклопедический словарь. - Николаев, 1999.
13. Перебийніс Г. Відомі люди Маловисківщини. - Кіровоград, 2007.
14. Петраков В. Маленький Париж. Елисаветград в старой открытке. – М., 2005.
15. Шевченко С. Українська доля Нової Сербії. – Кіровоград, 2004.
16. Янчуков С. З іменем Ястребова. - Кіровоград, 2006.

ЗМІСТ

Стихотворення П. Антокольського «Не наука».....	3
Стихотворення В. Шефнера «В архиве».....	4
Стихотворення М. Петровых «Конец года».....	4
Нам би енергію творення по-справжньому українізувати.....	5-8
Про пам'ятники імператорам, вождям та їхнім слугам.....	9-14
Пам'ятні дати січня	15-22
Михайло Завадський: Редактор-видавець «Педагогического вестника».....	23-29
Анна Дмитрян: лікарня Святої Анни.....	30-32
Загадковий скульптор: Ісидор Золотаревський.....	33-37
Пам'ятні дати лютого	38-42
Олександр Лишневський: головна Єлисаветградська синагога.....	43-46
Пам'ятні дати березня	47-51
Володимир Канделаки: «Єлисаветград просто чудо...».....	52-54
Зінаїда Єремеева: дружина двох геніїв, або навіки заримовані утрюх.....	55-63
Жили собі колись в Єлисаветграді.....	64-68
Пам'ятні дати квітня	69-74
Сергій Васильківський: до Єлисаветграда завітав сонячний художник.....	75-80
Гральний дім у Голованівську.....	81-82
Пам'ятні дати травня	83-86
Року 1648-го: битва на Жовтих Водах і наш край.....	87-88
Декабристи: святе і грішне, або загадка одного любовного трикутника.....	89-92
Скільки років обласному краєзнавчому музею?.....	93-97
Пам'ятні дати червня	98-101
Терентій Дерibas: кат і жертва Великого терору.....	102-104
Пам'ятні дати липня	105-108
Леонід Кулик: перший дослідник Тунгуської катастрофи.....	109-112
З далеких двадцятих...: Борис Йогансон в Олександрії.....	113-116
Пам'ятні дати серпня	117-121
Самійло Дудін: служитель двох академій.....	122-124
Лев Толстой і Єлисаветградці.....	125-129
Міхай Зічі: на честь їхніх Імператорських Величностей.....	130-135
Незламний: ігумен Варсонофій (Юрченко).....	136-138
Пам'ятні дати вересня	139-143

Сергій Варун-Секрет: гортаючи журнал красивого життя.....	144-147
Микола Гродеков: незвичайний генерал.....	148-151
Григорій Зінов'єв: клан «Сірої шапки».....	152-156
Пам'ятні дати жовтня.....	157-162
Армад Хаммер: маски-шоу.....	163-169
Музей – у Пасажі.....	170-172
Федір Плотнір: новопразький літописець.....	173-175
Пам'ятні дати листопада.....	176-181
«Шанувальники живопису тут є...»:	
передвижники в Єлисаветграді.....	182-186
Пам'ятні дати грудня.....	187-192
«Брат мій – ворог мій...»:	
<i>Завадовські, Новицькі, Шульгини.....</i>	<i>193-197</i>
Олександр Олесь в Єлисаветграді.....	198-199
Стихотворение Ю. Левитанского «Падають листья осеннього сада...».....	200
Стихотворение Ю. Левитанского «Координаты времени условны...».....	201
Роки: від 1648 до 1993.....	202-211
Стихотворение Ю. Левитанского «Все уже круг друзей...».....	212
Пам'ятні дати XVIII століття (1783-1793).....	213-215
Пам'ятні дати XIX століття (1803-1898).....	215-224
Пам'ятні дати XX століття (1903-1938).....	225-226
Іменний покажчик.....	238
Література.....	239

Історико-краєзнавче видання. Довідник.

Володимир Миколайович Босько

**Історичний календар Кіровоградщини
на 2008 рік
Люди. Події. Факти**

Українською мовою

Редактор С.Янчуков

Коректор В. Босько

Підписано до друку 5.12.2007 р.

Формат 60x84^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.

Ум. друк.арк. 6,21. Наклад 1000 прим. Замовлення 007.

Комунальне підприємство „Центрально-Українське видавництво”

Україна, 25006, м.Кіровоград, вул. Тимірязєва, 69.

Тел.: (0522) 24-48-51, 24-25-96.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції від 27.12.2004 р., серія ДК № 2051

Надруковано в КП „Центрально-Українське видавництво”

Україна, 25006, м.Кіровоград, вул. Тимірязєва, 69.

Тел.: (0522) 24-48-51, 24-25-96.